7

Stichting de Oude Kerk te Amsterdam Beschrijving Sebastiaanskapel en naastgelegen deel Zuiderzijbeuk

band 1

door
R. C. Nieuwenhuis

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1968

ARCHITECTEN: PROF. IR C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TOESTAND VOOR DE RESTAURATIE

		Blz
Buitenzijde		1
Interieur		8
Gewelf en beschildering		11
Kapkonstruktie		14

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

B. Bijtelaar	-	De Sint Sebastiaankapel van de Oude Kerk	1967	17
J. Ter Gouw	-	Geschiedenis van Amsterdam	1883	19
H.V.R.	-	Oudheden en gestichten van Amstelland	1721	20
B. Bijtelaar	-	Glas in de St. Sebastiaanskapel	1966	21
B. Bijtelaar	-	Uittreksels uit archieven, etc.	1952	22
		Notulen van de Bouwcommissie vanaf	1888	24
		Restauratie Oude Kerk te Amsterdam; Opzichtersdagboek	1949-1955	25
C. Commelin	-	Beschryvinge van Amsterdam	1693	26
J. Wagenaar	-	Beschrijving van Amsterdam	1765	27
G. van Arkel en A. W. Weissman	-	Noord-Hollandsche Oudheden	1902	28
A. Noach	-	De Oude Kerk te Amsterdam	1939	29
J. van Breen	-	De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam	1949	30
J. S. Witsen Elias	-	Het snijwerk aan Nederlandse koorbanken	1949	32
H. Janse	-	Houtsculptuur aan de kappen van de middeleeuwse kerkgebouwen	1962	33
Restauratie Oude Kerk	-	Brief omtrent schalkbeeld	1967	34
Ch. Flamand	-	Geschiedenis van de schilderkunst	1965	35
Rijksmuseum Amsterdam	-	Bourgondische pracht (tentoonst. cat.)	1951	36
		Tijdschema		37

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

1.	een der twee processievaandels	1555	39
2.	loterijprent	1558	39
3.	gravure van C. J. Visscher	nà 1611	40
4.	gravure van P. H. Schut		40
5.	tekening J. de Beyer	nà 1767	41
6.	aquarel door J. Schouten	1778	41
7.	aquarel van G. Lamberts		41
8.	idem	1811	42
9.	idem	1818	42

4. AFBEELDINGEN

Band 1: tekeningen:	1	situatie plattegrond
	2	plattegrond kapel
	3	plattegrond Vingboons
	4	plattegrond zerken in 1523
	5	langsdoorsnede kapel
	6	oostgevel
	7	profieltekening

8 dwarsdoorsnede kap
9 telmerken

Band 2: Foto's

1 nok van kap
2 transeptraam
3 topgevel
4 details steunberen
5 top steunbeer
6 details steunberen
7 details steunberen
8 benedendeel steunberen
9 blindtracering oostgevel
10 blindtracering oostgevel
11 omgezet gootstuk
12 tracering oostraam
13 tegels bij roodeur
14 roodeur
15 boogfries
16 fundering langs oostmuur
17 westgevel
18 deur naar librye
19 deur in houten schot
20 deur in houten schot
21 zerkenvloer vóór 1707
22 zerkenvloer vóór restauratie
23 blindtracering westgevel
24 kraagsteentjes onder blindtracering
25 diverse beeldhouwwerk
26 kapiteel kolom
27 basement bundelpijler
28 kapiteel bundelpijler
29 sleutelstuk en blokkeels
30 Ursula
31 gewelfveld om Ursula
32 Sebastiaan
33 gewelfveld om Sebastiaan
34 Jeruzalemskruis
35 gewelfveld om Jeruzalemskruis
36 gewelfveld
37 randschildering t. p. v. kilgraten
38 gewelfschotel vuurslag
39 gewelfschotel Jeruzalemskruis
40 gewelfschotel vuurslag
41 gewelfschotel adelaar
42 achterzijde gewelfschotel met merken
43 gewelfschotel leeuw
44 trekbalk
45 trekbalk
46 trekbalk
47 muurschildering
48 gewelfzolder
49 telmerken
50 oudste afbeelding
51 loterijprent
52 gravure Visscher
53 gravure Schut
54 tekening de Beyer
55 aquarel Schouten
56 aquarel Lamberts

57 aquarel Lamberts
58 schilderijtje
59 aquarel Lamberts
60 deelvergroting gravure Visscher
61 oost- en westmuur na restauratie
62 schalkbeeld
63 fundering westmuur
64 fundering zuidmuur
65 werkdoorgang in westmuur
66 kapkonstruktie t. p. v. spant ///

B. BESCHRIJVING VAN DE RESTAURATIE Blz. 43

C. BOUWPERIODEN 49

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TOESTAND VÓÓR DE RESTAURATIE

1. BESCHRIJVING VAN DE TOESTAND VOOR DE RESTAURATIE EN VAN VONDSTEN GEDAAN TIJDENS DE UITVOERING DER WERKZAAMHEDEN

Inleiding

De huidige Sebastiaanskapel werd in het derde kwart van de 15e eeuw opgericht door het Handboogschuttersgilde.
De kapel, of het zuiderdwarspand, vormt met de St. Joriskapel het dwarsschip van de kerk. Echter geen dwarsschip in de gebruikelijke zin van het woord, aangezien de nok van de houten tongewelven en de kap daarboven aanmerkelijk lager zijn dan die van middenschip en hoogkoor. (tek. nr. 5, foto nr. 1)

De kapel wordt verlicht door een raam in de zuidmuur. De raamnissen zijn, uitgezonderd de zuidelijke nis in de oostmuur, altijd blind geweest.
Op de beide buitenhoeken van de kapel staan haaks op elkaar gestelde steunberen. (tek. nr. 2)
Het transept is van de zuidbeuk gescheiden door een eiken schot waarboven een dunne zogenaamde Brabantse wand. In dit schot is een dubbele deur. Een vlak gestukadoord plafond is aangebracht onder het geschilderde tongewelf.
De vloer is met zeken bedekt. (tek. nr. 3)
Een deur, de zgn. "Roodeur", in de oostmuur gaf toegang tot de thans, in verband met de restauratie, geheel gesloopte kosterij.
Dit complex besloeg het gehele benedendeel van de oostmuur.
Het huisje tegen de zuidmuur heeft één verdieping waarboven een schilddak. De doopkamer en de IJzeren Kapel daarboven sluiten met een lessenaarsdak en een platje tegen de westmuur.
Beide ruimten zijn vanuit de Sebastiaanskapel te bereiken.
De noordelijke travee van de westmuur tenslotte vormt de scheiding met de Smidskapel.

Buitenzijde

Voor de bouw van de kapel zijn gebruikt rode en in mindere mate genuanceerde baksteen, formaat $18\frac{1}{2}/19\frac{1}{2}$ x $8\frac{1}{2}/9\frac{1}{2}$ x $4\frac{1}{2}/5$ cm, terwijl voor spekbanden, versnijdingslijsten, gevelafdekkingen en ander natuursteenwerk Bentheimerzandsteen, Ledesteen en Gobertanger is toegepast.

De gevels en de vier steunberen zijn, uitgezonderd de westgevel, boven een plint éénmaal versneden.
De steunberen hebben aan de voorzijde nog een derde versnijding.
De westgevel mist het plint; de versnijding ter plaatse van het noordelijke veld accordeert met de versnijding van de zuid- en oostgevel.
De versnijding in het zuidelijke veld daarentegen ligt aanmerkelijk hoger, namelijk iets beneden de bovenste versnijding van de steunberen.
De zuidelijke travee van de oostgevel, de gehele zuidmuur en het zuidelijke deel van de westmuur boven het platdak van de IJzeren Kapel zijn opgetrokken met afwisselend drie en zeven lagen baksteen, waartussen een ten dele gecementeerde natuursteen speklaag.
De speklaagverdeling in de top van de zuidmuur varieert van tien tot twaalf lagen baksteen.
Ook de vier steunberen vertonen drie en zeven baksteenlagen, waartussen een speklaag.
De overige muurdelen bestaan slechts uit baksteen.
De zuidelijke muurhelften van de beide zijgevels worden door een weinig voor de muur uitstekende afvoergoot afgedekt.
Het noordelijke deel van de oostgevel eindigt in een goot met houten boeiing. Boven de noordelijke travee van de westgevel loopt een zakgoot: de hemelwaterafvoer van het noordelijke deel van het westelijke dakvlak van de Sebastiaanskapel, het oostelijke dakvlak van de Smidskapel en het tussen beiden liggende dakvlak van de Zuiderzijbeuk.
De afdeklijst van de topgevel bestaat uit zandsteen en sterk verweerde ledesteen.
De kap was tot de aanvang van de restauratie met een maasdak gedekt, doch werd toen vervangen door een tijdelijke bedekking van rubberoïd.
De dakkapel in het oostelijke dakvlak heeft zijn oude bedekking nog.

Het benedendeel van de zuidgevel gaat geheel schuil achter een in 1767 gebouwd huisje, dat is opgetrokken van paarse baksteen met een steenformaat van 22 x $10\frac{1}{2}$ x $3\frac{1}{2}$ cm.
De kelder bestaat uit twee door een portaal gescheiden ruimten.

De begane grond, waarvan de vloer op ongeveer 0,5 m boven de bestrating ligt, bevat twee kamers, die gescheiden zijn door een portaal. De buitendeur, de keldertrap en de opgang naar de eerste verdieping komen hierop uit. De eerste verdieping heeft eenzelfde indeling als de begane grond. Boven de verdieping tenslotte een zolder.

De kelder: de beide ruimten worden elk verlicht door een langwerpig, horizontaal geplaatst raam, direkt onder het plafond. De wanden zijn geheel betegeld, terwijl de vloer met plavuizen en marmerplaten is bedekt.
In de westelijke ruimte, die kennelijk als keuken in gebruik is geweest, staat tegen de zuidwestelijke steunbeer een betegelde schouw, en tegen de kerkmuur een glazenkast.

Nadat in de kelder tegels en betimmeringen van de kerkmuur waren verwijderd, bleek de muur ter hoogte van het plint bijna over z'n volle lengte 20 tot 40 cm te zijn uitgehakt; alleen het muurveld direkt aansluitend op de zuidoostelijke steunbeer is over een lengte van ongeveer 1,5 m nog op volle dikte.
Het 78 cm hoog gobertanger plint wordt hier door een tussen de balken liggende lijst afgedekt. De lijst is afwaterend gehakt en heeft geen overstek. Slechts een tiental centimeters is geheel gaaf. Ook het plint en de lijst in het zijvlak van de zuidoostelijke steunbeer zijn voor een deel bewaard.
Onder het plint zijn nog twee gave lagen baksteen, in hetzelfde vlak liggend als het plint. Van de hieronder liggende laag is $4\frac{1}{2}$ cm afgehakt. Het metselwerk onder deze laag is tot de keldervloer ter dikte van $9\frac{1}{2}$ cm afgehakt. Juist onder de tweede baksteenlaag, onder het natuursteen plint, zal de gevel tweemaal zijn versneden, resp. met een versnijding van $4\frac{1}{2}$ cm en één van 5 cm dikte.
Toen de plavuizen waren verwijderd kwam het begin van de fundering van de kerkmuur in zicht. Deze steekt ongeveer 20 cm vóór het natuursteen plint uit, of een halve steen voor het er oorspronkelijk boven liggend metselwerk.

Onder de gehele keldervloer bevindt zich een put, waarover een bakstenen tongewelf is geslagen. De langsrichting van het gewelf loopt evenwijdig aan de kerkmuur. Het gewelf is gemetseld met een in de 18e eeuw in gebruik zijnde harde, paarse baksteen.
De put is gevuld met puin, beenderen en water.

De begane grond: beide kamers ontvangen hun licht door een schuifraam, elk vier ruitjes breed en vier hoog. De kamer rechts van de voordeur heeft bovendien een smal raam in de zijmuur. Alle ramen hebben luiken.
De wanden zijn boven een vlakke lambrizering met behangselpapier bekleed. De schoorsteen in de linker kamer heeft boven een marmeren mantel een vlakke boezem, die door gecanneleerde pilasters wordt ingesloten.
Het geheel is vrij grof in stucwerk uitgevoerd.
In het rechter vertrek zijn onder vele behangsel- en papierlagen restanten van geschilderd linnen aangetroffen, dat op tengels is bevestigd. De beschilderingen stellen ranken en slingers voor in min of meer gestileerde vorm, tegen een groen fond.
Een en ander wordt verlevendigd door verschillende soorten veelkleurige bloemen, vruchten en vogels. De meeste velden zijn door vocht goeddeels vergaan.

Achter het linnen is de kerkmuur onder de penanten ter dikte van een halve steen afgehakt. In deze muurgedeelten zijn nog resten van speklagen, afwisselend om de drie en zeven lagen baksteen, aanwezig.
De kerkmuur onder het transeptraam is ter dikte van $1\frac{1}{2}$ tot $2\frac{1}{2}$ steen uitgehakt.
In het zijvlak van de zuidoostelijke steunbeer, dat gaaf bewaard bleef, werd de moet gevonden van een lessenaarsdakje, kennelijk een restant van de vroegere loods, zoals deze is afgebeeld door C. J. Visscher. Het lessenaarsdakje liep een weinig onder de versnijdingslijst tegen de zuidmuur aan.
In hetzelfde muurvlak is een stukje voegwerk bewaard. De versnijdingsvlakken snijden elkaar in het midden van de voeg.
In de zuidmuur is, bij de aansluiting met de zuidoostelijke steunbeer, een in een kozijn gevat luikje te zien. Het sluit een geheel betimmerde taps toelopende koker af, die in de Sebastiaanskapel uitkomt en daar met een gaasrooster is dichtgezet. De funktie is niet duidelijk.

Verdieping: de versnijdingslijst en de slagdorpel onder het kerkraam, beiden ter hoogte van de balklaag, ontbreken geheel.
De resten van geschilderd linnen, onder behangselpapier te voorschijn gekomen, geeft een zelfde patroon te zien als het zojuist vermelde.

De kerkmuur achter het linnen bleek in goede staat. Het transeptraam is hier dichtgemetseld.
Nadat de vulmuur was gesloopt kwamen enkele brugstaven te voorschijn. De onderlinge afstand komt overeen met die tussen de brugstaven in het overige deel van het raam. In de vulmuur bleken resten van baksteen tussenstijltjes te zijn ingemetseld, bestaande uit 18e eeuwse paarse steen. De machinaal gezaagde baksteen stijltjes in het raam boven de vulling accorderen met hun oudere voorgangers.

Alleen ter plaatse van de vulmuur bezitten de zandsteen kantblokken nog resten van stijltjes met glassponningen, die daarmee één geheel vormen. (foto nr. 2) Boven de vulmuur tot de geboorte van de boog zijn ze ruw weggehakt om baksteen kantstijltjes te kunnen plaatsen.
De stijltjes met de vorktracering en het glas zijn tegelijk met de vulmuur verwijderd. (In het glas was het jaartal 1902 te lezen).
In de top van het raam zijn in de boogblokken regelmatige kloostersponningen uitgehakt, om de kantstukken van een tracering te kunnen stellen.
In de onderste kantblokken is de aanzet van de slagdorpel nog aanwezig. De profilering van de kantstijlen ter plaatse van de vulmuur is geheel afgehakt, zodat een schuin ten opzichte van het muurvlak verlopende dagkant ontstaat. De middenstijl is beneden de nok van de kap van het huisje gelijk met de vulmuur weggehakt.

Het kapje met de zolderbalklaag en -vloer zijn inmiddels verwijderd om na de restauratie van de zuidmuur weer te worden opgebouwd, weliswaar met een veel steilere dakhelling, zodat dichtmetseling van het transeptraam niet meer nodig is.

In de top van de zuidmuur komt meer machinale baksteen voor dan in de andere muurvlakken.
Vrijwel direkt boven de top van het transeptraam is een rijzige nis in de muurdikte uitgespaard, (tek. nr. 7, foto nr. 3), onder overgaand in een met bladwerk bezette console, waarop een beeld kan hebben gestaan.
Een sterk beschadigd baldakijn sluit de nis van boven af.
Het baldakijn loopt uit in een forse pinakel, met kruisbloem en hogels bezet. Van de pinakel ontbreekt een deel, dat met machinale baksteen is gevuld.
De nis is aan weerszijden geflankeerd door kolonnetten, waarvan slechts de natuursteen voetstukken resteren. De voetstukken verjongen zich éénmaal en gaan met enkele profielen over in de gebogen achterwand. De consoles waarop de basementen staan, zijn met bladwerk versierd. Op halve nishoogte zijn sterk verweerde natuursteen blokjes ingezet. Toch is er voldoende van over om te kunnen constateren, dat een in het gevelvlak verdwijnende zeszijdige kolonnet door een aantal geprofileerde banden werd onderbroken. (tek. nr. 7)
Uit allerlei details is op te maken dat tussen de basementen en het baldakijn de kolonnetten in baksteen waren doorgevoerd. Om deze stenen in profiel te hakken werd kennelijk gebruik gemaakt van een vrij zachte steen, wat verklaart dat ze zo zwaar verweerd zijn.
De kolonnetten gaan tenslotte over in pinakeltjes, die met hogels zijn bezet en waarvan het benedendeel één geheel uitmaakt met het baldakijn. Al het natuursteen dat voor de nis is gebruikt is zandsteen.

De nis wordt aan weerskanten geflankeerd door een zolderraampje, waarover rondboogjes zijn geslagen. De aanzetten en sluitstukken van de boogjes zijn van zandsteen en vertonen bij de overgang van het muurvlak naar de dagkant een kwarthol. De zandsteen onderdorpels vertonen bij de aanzetten van de dagkanten eveneens het kwarthol. Hier ontbreekt het hol echter. De hier verwerkte machinale baksteen wijst op een herstel.

Ter verankering van de op de zuidgevel aansluitende kapkonstruktie bevinden zich boven het transeptraam diverse muurankers: vlak boven het raam een rij van vier stuks, hierboven één van twee en tenslotte één anker boven de pinakel van de nis. Boven de afdekking van de zuidoostelijke steunbeer vormt een muuranker de verankering van de muurplaten.

Van de afdeklijst op de geschouderde topgevel is het gehele benedendeel van zandsteen, evenals het topstuk en de daar tot 1951 op staande aanzet van een kruisbloem. Bovendien zijn enkele blokken tussen het benedendeel en de top van zandsteen. De profileringen zijn nog duidelijk te herkennen. (tek. nr. 7)
In het bovenvlak van de zandsteen lijst is een kloostersponning gehakt ter breedte van 10,5 cm. Alleen het aanzetstuk van de afdekking op de westelijke schouder heeft een ongeveer 8 cm lange bovenlijst in de vorm van een halfrond, één geheel vormend met het onderstuk.
Het betreffende schouderstuk eindigt in een halfsteens muurtje, gemetseld van machinale baksteen.
De afdekking op de oostelijke schouder eindigt in een bewerkt sluitstuk. (foto nr. 25) De voorzijde toont een hoefijzerboog, waarbinnen een kielboog met naar binnen gezwenkte zijden. Uit de top van de kielboog ontspringt de aanzet voor een kruisbloem. Beide bogen zijn met hogels bezet.
Zoals reeds eerder is vermeld, is de overige topafdekking van zwaar verweerde ledesteen, waar het rudiment van een kloostersponning eveneens wees op de aanwezigheid van een losse bovenlijst.

De voorvlakken van alle contreforten zijn boven de tweede versnijding geheel met zandsteen bekleed. De middenvelden springen via twee ondiepe hollen, waartussen een rechthoekige insnoering, ongeveer $9\frac{1}{2}$ cm terug. De derde versnijding (tek. nr. 7) verdeelt elk der zo gevormde, verdiept liggende velden, in twee nissen. Bij de westelijke steunbeer ontbreekt de derde versnijding, zodat daar één doorlopende nis ontstaat.

De benedennissen van de naar het zuiden gerichte beren worden bekroond door een gedrukte spitsboog, die is bezet met tootvormige tanden. De bogen omsluiten vijf lobben die aan de toten geabstraheerde bladgroepen dragen. (foto nr. 4) In de spitsboog, die de benedennis van de oostelijke steunbeer afdekt, omsluit een driepas, met op de toten naturalistische bladgroepen, een masker. (foto nr. 6)

Zandsteen kielboogvormige afdekkingen met naar buiten gezwenkte voet, waarop voetingen voor pinakels, sluiten de beide steunberen op de zuidoosthoek van de kapel af.
De in de top verwerkte driepassen sluiten de bovennissen af. De kielbogen aan de voorzijden zijn met hogels bezet. De bogen ontstaan uit overhoeks geplaatste hogels en eindigen in een voeting waarop een kruisbloem kan hebben gestaan. (foto nr. 5)
De beide beren op de zuidwesthoek worden afgedekt door lessenaarvormige dakjes van baksteen. De bovennissen worden hierdoor recht beëindigd. De afdekkingen zijn evenals het direkt daaronder aansluitende metselwerk opgetrokken met een in de eerste helft van de 19e eeuw toegepaste baksteensoort.

Uitgezonderd de westelijke steunbeer bevatten de nissen consoles en baldakijns. De consoles steunen op korte kolonnetten die op de benedenlijst van de nissen staan. Ze zijn bezet met takkenbossen waardoorheen linten slingeren. Weer andere zijn bezet met grillig gevormde bladgroepen. (foto's nr. 6 en 7)
De baldakijns in de benedennissen van de naar het zuiden gerichte steunberen zijn weggehakt (de ruw afgehakte blokken zijn nog zichtbaar), kennelijk met het doel de gootlijst van het huisje, dat tussen de beide beren staat, recht tegen de steunberen aan te laten sluiten.
Tengevolge van het wijzigen van de top van de zuidwestelijke beer verviel daar het baldakijn in de bovennis. Aangezien in de nis van de westelijke steunbeer geen sporen van een console te vinden zijn en het gehele voorvlak in oorspronkelijke staat lijkt, kunnen we aannemen dat ook vóór het wijzigen van de top een baldakijn ontbrak.

In de benedennissen werden op $\pm$ 1,20 m boven de consoles restanten van haken gevonden, waaraan beelden konden worden verankerd. De haak in de benedennis van de zuidwestelijke steunbeer is nog geheel intakt. De restanten van de haken in de bovennissen liggen $\pm$ 1,40 m boven de consoles. Alle haken staan op de denkbeeldige hartlijnen van de consoles en baldakijns.

Thans volgen nog enige bijzonderheden van elke steunbeer afzonderlijk:
De westelijke steunbeer: het plint wordt door een onder ca. 50° staande aanmetseling aan het oog onttrokken. De ribbe van de beer is afgeschuind tot de tweede versnijding, welk vlak geheel met natuursteen blokken is bekleed. Het overkragende werk wordt door kraagstenen opgevangen.
De stenen dragen resp. de volgende voorstellingen: het wapenschild van de stad Amsterdam; hieronder een scherphoekig omgevouwen, zigzag lopende banderolle en tenslotte een met een doodshoofd spelend dier, mogelijk een aap, dat aan een ketting is vastgeklonken. (foto nr. 8)
De tweede versnijdingslijst is hier in een onder- en bovenlijst verdeeld. De neus van de onderlijst is afgehakt en het nieuw ontstane bandje gefrijnd.
De zuidmuur van de doopkamer met daarboven de IJzeren Kapel sluit op de voorzijde van de westelijke steunbeer aan. Direkt boven de goot van de aanbouw staat tegen de steunbeer een zuiltje, waarvan de schacht met geometrische figuren is versierd. Ongeveer 20 cm daarboven zit in de steunbeer het restant van een dook, gevat in lood. Kennelijk een overblijfsel van de bekroning van de balustrade, die de muur van de IJzeren Kapel vroeger heeft gehad.
Het zuiltje is met het achterliggende natuursteen blok, dat de voorzijde van de steunbeer bekleedt, uit één stuk gehakt. Het blok lijkt tijdens het opmetselen van de beer direkt te zijn gesteld.

De zuidwestelijke steunbeer: het voorvlak is tot de tweede versnijding, overeenkomend met het juist besprokene en eveneens gedeeltelijk afgehakt, geheel met paramentblokken van gobertanger en ledesteen bekleed. De zuidwestelijke ribbe is afgeschuind; het overhangende werk wordt door een gebeeldhouwde kraagsteen, een kop met pijpekrullen voorstellend, opgevangen. De neus van de kop is afgebroken.

De zuidoostelijke steunbeer: het plint en de voorzijde van de beer tot de tweede versnijding zijn bekleed met gobertanger paramentblokken.
Het plint langs het oostelijk zijvlak is afgehakt. Na verwijdering van de pleisterlaag kwam de afgehakte plintlijst te voorschijn en bovendien de resten van twee speklagen, om de vier lagen baksteen. In het zijvlak boven het plint is een 'gemak' in de steunbeer uitgehakt (vroeger bereikbaar vanuit de kosterij); het geheel was betegeld tot de voorkant van de gewelfde doos toe.
Na verwijdering van tegels en pleisterlagen kwamen de muurvlakken en de versnijdingslijst te voorschijn. Om de drie en zeven lagen baksteen zijn spekbanden van natuursteen aangebracht. Van de versnijdingslijst werden minimale resten aangetroffen; echter voldoende om te kunnen constateren dat de lijst ook hier van natuursteen is geweest en uit een boven- en onderstuk heeft bestaan. Tegen het zijvlak, boven het gemak, is de moet van een zadeldak, afkomstig van de vleugel van de voorm. kosterij, te zien.

De oostelijke steunbeer: in het afgehakte plint van deze beer werden dezelfde resten van lijsten en spekbanden aangetroffen als bij de zuidoostelijke steunbeer. Het voorvlak van de beer wijkt af van alle andere beren. Onder de pleisterlaag kwam de baksteen gaaf voor de dag, ook hier weer om de drie en zeven lagen door een spekband afgewisseld.
De tweede versnijding was hier eveneens grotendeels verdwenen.

In het noordelijk zijvlak van de beer is een nis uitgehakt ter diepte van anderhalve steen en bijna de volle lengte van het vlak beslaand. Vroeger stond in deze nis een glazenkast.

Zoals in de inleiding reeds is vermeld, is het gebouwencomplex, dat het gehele benedendeel van de oostmuur besloeg, gesloopt.
De toestand vóór de afbraak is vastgelegd door A. van Rooijen in de 'Beschrijving van de Kosterij' en behoeft geen nadere aanvulling.

Het gehele noordelijke muurveld van de oostgevel bestaat alleen uit baksteen. (tek. nr. 6) Slechts resten van kraagsteentjes en de kruis- en spruitstukken van de tracering in het blindraam zijn van ledesteen en later ingezette zandsteen. De baksteen kantstijlen van de blindnis hebben een profilering als is vastgelegd op tekening nr. 7.
In de top van de tracering een cirkel, waarin twee gekromde visblazen, alles zonder toten. Doordat juist ter plaatse van de tracering de nok van de kap van de voorm. kosterij tegen de muur aansloot, werden twee kraagsteentjes en een deel van de tracering gelijk met de muur afgekapt, terwijl van het derde kraagsteentje een groot deel is afgebroken ten gevolge van verwering (foto nr. 10).

Het zuidelijke muurveld heeft spekbanden. De rijk geprofileerde neggestijlen van het dichtgemetselde raam (tek. nr. 7) zijn op regelmatige afstanden met natuursteen blokken bezet. De tracering, waarin een omgekeerd uivormig veld door een kielboog in drie segmenten wordt verdeeld, is geheel van baksteen en rust op drie met bladeren en bloemen omkranste zandstenen kraagsteentjes. (foto nr. 9) Een der steentjes vertoont aan het in de muur ingeklemde eind een profilering, bedekt met ettelijke witsellagen. Het profiel komt overeen met de kantstijlen van het transeptraam. Nadat de vulmuur en de blindtracering waren verwijderd, kwam een complete zandsteen raamtracering aan het licht. Alleen de beide aanzetten van de boogstukken zijn van ledesteen.
De vier getote spitsboogjes in de tracering wijzen erop, dat het raam uit vier compartimenten heeft bestaan. Tweemaal is over twee boogjes een kielboog geslagen. (foto nr. 12)
Het middelste spruitstuk, dat de vork draagt, bestaat uit twee helften. Een der armen van elk kruisstuk, die de vier spitsboogjes afsluiten, gaat nog iets door om dan plotseling te eindigen.
De toten in de halve visblazen zijn slechts enkele centimeters van de kantstijlen verwijderd. Uit een en ander blijkt dat de tracering niet voor deze plaats zal zijn ontworpen, doch zo goed mogelijk is pasgemaakt; zo zijn in de zijvlakken van de doorlopende armen van de kruisstukken glassponningen gehakt.
Tussen elk der tegenover elkaar staande kantblokken werd een brugstaaf aangetroffen.

Tussen de beide ramen zijn resten van een schoorsteen aanwezig. Om de schoorsteen te kunnen plaatsen en houvast te geven is een brede strook metselwerk ter diepte van een halve steen uit de muur gekapt en vervolgens weer volgezet met de steen waaruit de schoorsteen was opgetrokken.
Direkt naast de schoorsteen zijn boven elkaar twee ankers in de muur aangebracht. Het bovenste dient ter verankering van de trekbalk, het onderste is de verankering van het balkjuk.

Zoals reeds eerder is vermeld, wordt alleen het zuidelijke deel van de oostmuur door een natuursteen goot afgedekt. De onderlijst gaat vlak over de top van het geopende raam. Het profiel geeft een kraal met daarboven een sterk van de gevel aflopend hol te zien (keellijst, tek. nr. 7). De naar het noorden aflopende lijst stuit op de plaats van de gesloopte schoorsteen tegen een blok, waarvan het profiel haaks is omgezet, zodat dit van de gevel afgaat. (foto nr. 11)
De tweede gootlijst ligt op metselwerk dat op de ondergoot draagt en loopt over de gehele travee sterk naar het zuiden af. Beide natuursteen goten ontbreken in de noordelijke travee; het verhoogde metselwerk wordt daar afgedekt door een goot met houten boeiing, die op de natuursteen bovengoot aansluit.

Van het muurvlak van de zuidelijke travee is beneden de afgehakte versnijdingslijst slechts een middendam ter breedte van minder dan een meter bewaard. Deze dam toont de bekende wisseling van baksteenlagen en spekbanden.
Bij de aansluiting met de gesloopte zuidmuur van de sacristie is het muurvlak uitgehakt en sterk beroet. Hier stond een schouw in de keuken van de voorm. kosterij.
In de muur is direkt naast de oostelijke steunbeer een nis gehakt. Het uitgehakte muurveld, dat uitsluitend koppen laat zien, geeft een indruk van het inwendige van de muur.
Het plint is over de hele travee gelijk met het bovenliggende metselwerk afgehakt. Ter plaatse van de smalle dam zijn echter nog resten gevonden van een afgehakte plintlijst en twee spekbanden, om de vier baksteenlagen geplaatst.

Onder het blindraam in de noordelijke travee van de oostmuur is een doorgang door de muur gehakt. Het metselwerk boven dit gat wordt noch door een boog noch door een strek opgevangen. De doorgang wordt aan weerszijden door een in een eiken kozijn gevatte deur afgesloten. De dagkanten zijn met eiken deeltjes betimmerd.
Het vloertje wordt gevormd door een brok zerk en enkele stukken naamse plavuizen. Deze vloerbrokken zijn onderstopt met merendeels gebroken gepolychromeerde tegels. (foto nr. 13)

De volgende soorten werden aangetroffen: het formaat bedraagt 135 x 135 x 15 mm, mits niet anders vermeld.

a) 5 tulptegels, veelkleurig, in de hoeken gestileerde lelies, begin 17de eeuw;
b) 2 bloemtegels in ovaal medaillon, veelkleurig, in de hoeken gestileerde lelies, eerste helft 17e eeuw;
c) 1 bloemvaastegel in kwadraat, blauw, eerste helft 17e eeuw;
d) 1 randtegel, veelkleurig, formaat 133 x 92 x 15 mm, begin 17e eeuw, onbeschadigd.

De deur aan de zijde van de voorm. kosterij is onbelangrijk. Bijzonder fraai is de deur aan de kant van de Sebastiaanskapel, die de naam "Roodeur" draagt. De naam is afkomstig van de rode verf waarmee de deur geschilderd was. Op een der onderdelen van de deur is gekrast: 'ontverft ter heide 1950'.
Op de kozijnbetimmering boven de deur is in gotische letters te lezen: " T is Haest getrout Dat Lange Rout ".
De deur is samengesteld uit opgeklampte delen, die met groef en messing in elkaar grijpen. In de loop der tijd zijn op verschillende plaatsen stukken ingezet, zoals bijv. het meest rechtse deel, waarop de ijzeren ring is bevestigd. De deur draait op gehengen waarvan de knoop aan de onderzijde spiraalvormig is bewerkt, zodat de deur in geopende stand vanzelf weer kan dichtvallen. Opvallend is aan deze zijde het kunstig gesmede traliewerk van het luikje.
De beklamping aan de andere zijde tekent zich af door spijkerkoppen op de snijpunten der kraslijnen. De door spiegel-, dwarsklampen en smalle middenklamp gevormde vierkanten zijn binnen cirkels gebiljoeneerd en geven een fraai patroon van rozetten te zien, waarvan echter één rij is vervangen door een extra klamp, eveneens voorzien van spijkers op de kraslijnen. (foto nr. 14)
Aan de klampzijde van de deur bevindt zich een losse grendel en een schuif met slot. Voorts bevat de linker klamp een nogal laag geplaatst sleutelgat. Aan de versteklijnen van de ontmoetingen der klampen kan men zien, dat hier is ingekort en nieuw hout is aangebracht.
Het raampje is aan deze zijde met een in het rozet passend luikje gesloten. Het is afgehangen aan twee zwaluwstaartvormig uitgesmede scharnieren.

Het gehele muurveld in de noordelijke travee beneden de vroegere versnijdingslijst is afgehakt ter diepte van één steen, onder de vroegere lijst gerekend. Onder de muurdam tussen beide ramen is nog een klein restant bewaard van het bovendeel van de versnijdingslijst, welk deel accordeert met de lijst die langs de zuidelijke travee liep. Het gevonden restant echter toont aan, dat althans het bovendeel van de lijst in baksteen was gemetseld.
Van het gemetselde rondboogfries, beneden balkgaten afkomstig van de verdiepingsvloer van de voorm. kosterij, zijn de stenen met de rest van het muurvlak afgehakt. Ze steken slechts 7 cm in het metselwerk.
Het fries omvat zes boogjes en de aanzet van een zevende. (foto nr. 15)
In de afgehakte wand zijn op verschillende hoogten enige lagen baksteen van een paarsachtige kleur en met strakke vormen ingezet ter diepte van een halve steen (form. 21 x 9 x 4,3 cm). Tussen deze ingezette lagen zijn de resten van in de 18de eeuw veel voorkomende paarse tegels verwerkt.
Om het afgehakte werk weer iets vlakker te maken, werd de muur onderaan bezet met plavuisjes (formaat 11 x 11 x 2 cm). Ook zijn rode en gesmoorde leipannen gebruikt (formaat 25 x 11 x 1,6 cm).
De schuin naar rechts verlopende sleuf in de muur juist naast de doorgang kan een ventilatiesleuf zijn geweest ten behoeve van de ruimte tussen de muur en de daarvoor staande vroegere betimmering. Direkt rechts van de doorgang is op ongeveer 50 cm beneden de bovendorpel van het kozijn een blokje natuursteen aangetroffen.
Nog meer naar rechts bevat het muurwerk een ingezet stuk van kleinere steen, formaat $16\frac{1}{2}$ x 8 x $3\frac{1}{2}$ cm, dat los voor het achterliggende, vertinde werk is geplaatst. De achterzijde van de hoekkolom nr. 43 is met een groot deel van de profilering van het basement zichtbaar. De muren van de Sebastiaanskapel en de Buitenlandvaarderskapel zijn hier dus niet in elkaar gewerkt, doch eerstgenoemde sluit koud aan op de gepleisterde en gewitte natuursteen van de zuil, waarvan de blokken met het metselwerk van het meest westelijke muurveld van laatstgenoemde kapel in verband zijn verwerkt. Het profiel van het basement is met het beschreven muurvlak gelijk mee ingekapt om op deze hoogte de hoek van het vroegere vertrek te vormen.
Boven de voorm. verdiepingsbalklaag zijn in dit muurgedeelte verscheidene dichtgemetselde openingen gevonden, waarvan de gaten van 16 x $21\frac{1}{2}$ cm op één hoogte liggen.
Verder zijn kleinere gaten gevonden, vermoedelijk bestemd voor kortelingen. Twee moeten boven elkaar zijn hier te zien, de onderste is afkomstig van de kap van de sacristie, daarboven die van de vm. kosterij.

Bij het funderingsonderzoek zijn enkele opmerkelijke vondsten gedaan. Zo bleek onder andere, dat ter plaatse van het noordelijke veld van de oostmuur naast de fundering nog een tweede fundament loopt, dat uit twee gedeelten bestaat. (tek. nr. 2, foto nr. 16)
In de eerste plaats het restant van een steunbeer van de kleine hallenkerk, te herkennen aan hoekblokjes van gobertanger en ledesteen, breed 1,12 en 1,52 m, naar het zuiden uitstekend buiten de muur van de Buitenlandvaarderskapel (steenformaat 22/23 x 11 x 5,2 cm).
Vervolgens in het verlengde van de steunbeer met vrijwel overeenkomende hartlijn een muurrestant van 64 cm breed, lopend van noord naar zuid.

De muur van de Sebastiaanskapel is ongeveer 30 cm afgehakt, zodat duidelijk te zien is dat de fundering van die muur precies langs de gevonden fundering is gelegd. Van deze laatste is ook de westelijke zijde als schoon metselwerk behandeld en platvol gevoegd. De huidige muur is aan de oostzijde niet gevoegd. Het 64 centimeter brede muurrestant eindigt aan de zuidkant in een overhoeks geplaatste steunbeer, breed 88 cm, met een lengte langs het zijvlak van 98 cm. De ribben van de beer zijn met natuursteen hoekblokjes bekleed.
Ter plaatse van de overhoekse beer bestaat tussen de fundering waarvan die beer deel uitmaakt en de fundering van de oostmuur van de kapel een grillig afgehakte bouwnaad.
Hier blijkt uit, dat een haaks op genoemde fundering staande muur waarmee de overhoekse beer een eenheid vormt, plaatselijk is afgehakt om de muur van de Sebastiaanskapel als één ononderbroken geheel te kunnen doortrekken. Van het begin van deze sluitmuur is nog juist een stukje bewaard.

Het zuidelijk deel van de westgevel wordt éénmaal versneden boven de zakgoot tussen de zuidmuur van de Smidskapel en het kapje van de IJzeren Kapel. De lijst bestaat uit twee gedeelten: een onderlijst van zandsteen en ledesteen en een bovenlijst van baksteen. Alleen de ledesteen lijst vertoont aan de onderzijde een sterk verweerd waterhol. De zandsteen daarentegen is op die plaats geheel vlak.

Boven de versnijdingslijst wordt de baksteen door speklagen afgewisseld. (foto nr. 17) De tweede en derde speklaag vanaf de goot gerekend, worden driemaal onderbroken. Ter plaatse bedraagt het steenformaat 23 x $10\frac{1}{2}$ x $5\frac{1}{2}$ cm, welk werk geen eenheid vormt met het omliggende, oorspronkelijke metselwerk. (Aan de binnenzijde van de muur zijn op deze drie plaatsen grenehouten zolderbalken in de muur ingelaten).
In het noordelijke zijvlak van de westelijke steunbeer komen in het geheel geen spekbanden voor.

De goot die het zuidelijk gedeelte van de westmuur afdekt, komt overeen met die, welke boven de zuidelijke travee van de oostmuur ligt. Boven een weinig naar het zuiden aflopende zandsteen ondergoot ligt een tweede, die over de lengte van de gehele gevel zichtbaar afloopt, eveneens naar het zuiden. Op deze bovenlijst ligt tenslotte een met lood beklede houten afvoergoot, die afwatert op een regenpijp met vergaarbak op ongeveer 1/3 van de gevellengte, gerekend vanaf de zuidmuur van de Smidskapel.
In de muur bevindt zich juist onder de afvoergoot bij de ontmoeting met de zuidmuur van de Smidskapel een anker, dat deel uitmaakt van de verankering van de trekbalk in de Sebastiaanskapel.

De westmuur is ter plaatse van de doopkamer gepleisterd en gewit.
De doorgang naar de Sebastiaanskapel is met eikehout betimmerd en geschilderd. Te oordelen naar een grendelgat in de stijl en een aanslaglijst, werd de doorgang vroeger ook aan de zijde van de doopkamer door een deur afgesloten. Het kozijn is gegroefd, in de vorm van cannelures. De deur aan de kant van de Sebastiaanskapel is samengesteld uit opgeklampte delen, die met groef en messing met rabat in elkaar grijpen. De beklamping aan de andere kant tekent zich hier af door spijkerkoppen op de snijpunten der kraslijnen. (foto nr. 18)
De deur draait op gehengen, die beiden verschillen. In de deur zijn twee luikjes opgenomen, waarvan één in de linker bovenhoek.
Het grote slot is door een ijzeren plaat die door middel van bouten aan de deur is bevestigd, opgesloten terwijl bovendien nog een klein slot met handgreep te zien is. Aan de westzijde, die geverfd is, vormt een handgreep het enige hang- en sluitwerk. Deze zijde van de deur is in dezelfde kleuren geverfd als de betimmering van de doorgang:

1 de bovenste laag olijfgroen,
2 groen,
3 geelbruin,
4 de onderste laag tenslotte groen.

In de dagkant van de doorgang sluit een eenvoudig, opgeklampt deurtje, dat op gehengen draait, een muurkast af. De wanden in de kast zijn met blauwe en gepolychromeerde tegels bedekt. De diverse tegelsoorten zijn in de eerste helft en in het midden van de 17de eeuw te plaatsen.

Rechts van de doorgang is een muurkast geheel betimmerd, terwijl in de westelijke steunbeer eveneens een kast aanwezig is.

De westmuur van de Sebastiaanskapel, aan de zijde van de Smidskapel, wordt eenmaal versneden door een baksteen lijst. De muur is gepleisterd en gewit. De schuinte van de bakstenen onderdorpel van het blindraam zet zich voort in die van de versnijdingslijst. Deze laatste steekt niet voor het muurvlak uit.
Het blindraam wordt door drie stijltjes in vier velden verdeeld, elk door een spitsboogje afgedekt. Tweemaal is over twee velden een rondboog geslagen. De beide middenvelden worden door een kielboog bekroond die een omgekeerd uivormig veld in drie segmenten verdeelt.

Interieur

De Sebastiaanskapel is vanuit de kerk te bereiken door een dubbele deur in het schot onder de Brabantse wand.
De linker deur is zó in tweeën gedeeld, dat een deurtje voor 'dagelijks gebruik' ontstaat. Ter weerszijden van de dubbele deur ziet men een gecanneleerde pilaster op piedestals. (foto nr. 19) Deze laatsten zijn elk bezet met een kussen omgeven door een cartouche. De pilasters, rustend op basementen, dragen elk een kapiteel van de Dorische Orde en worden driemaal omringd door een band, waarop twee knoppen. De bewerkte aanslaglijst is bevestigd aan de rechter deur. Het motief van de lijst vertoont de trant van ontwerpen van Hans Vredeman de Vries. Tegen spiegel-, dwars- en tussenklampen is een achterwand van vertikale delen gespijkerd; er vormen zich zo verdiept liggende panelen, die met vlakke, rechthoekige kussens zijn bezet.
Het geheel van spiegel-, dwars- en tussenklampen tekent zich aan de andere zijde af door spijkerkoppen op de snijpunten der kraslijnen.
Het hang- en sluitwerk van de dubbele deur is aan de kapelzijde aangebracht. (foto nr. 20) De deur met de aanslaglijst kan zowel aan de bovenzijde als aan de onderkant worden vergrendeld. Het kleine deurtje is met een klink af te sluiten. De klink is aangebracht op een nieuw ingezet stuk. Boven de klink een modern slot. De gehengen zijn fraai uitgesmeed.

Het eikehouten schot van de wand bestaat uit een weinig vooruitspringend plint van liggende delen, met daarboven een wand van staande delen die tegen een konstruktie van stijl- en regelwerk zijn gespijkerd. Een architraaf met een ver voor de wand uitstekende, geprofileerde lijst dekt het geheel af.
In het uiterste linker gedeelte van de wand is later een 'branddeurtje' aangebracht. Het houtwerk van de deuren en de wand is aan deze zijde gebeitst.
De houten wand is aan de kapelzijde geheel met grenehouten kasten betimmerd. In deze kasten is de wand te zien, die hier met een groene verflaag is bedekt, waaronder een beige-gele verflaag.
Nadat een gedeelte van de grenehouten betimmering van de latei was verwijderd, bleek dat de geprofileerde deklijst aan de kapelzijde was afgehakt. Daar waar de latei in de oostmuur van de kapel is ingelaten, is het profiel van de lijst nog gaaf over een lengte van 4 cm. Ook de door de betimmering aan het gezicht onttrokken latei blijkt te zijn geschilderd. De kastenwand is met een grijs-groene verflaag bedekt.

De vloer van de kapel ligt ongeveer 20 cm lager dan die van de Zuiderzijbeuk en is met zerken bedekt, welke merendeels beeldhouwwerk of opschriften vertonen. (foto nr. 21, 22)
(In het Gemeente Archief van Amsterdam worden vier tekeningen van mej. B. Bijtelaar bewaard, waarop acht zerken geheel of gedeeltelijk zijn afgebeeld. Op het restauratiebureau is van elke tekening een reproduktie aanwezig.)

De kapelmuren zijn eenmaal versneden en zijn gepleisterd en gewit.
De versnijding tussen de houten wand en de driekwart ronde zuil is afgehakt, gelijk met het bovenliggende muurvlak.
In verband met restauratiewerkzaamheden is de pleisterlaag boven de versnijdingslijst geheel en onder de lijst plaatselijk afgehakt.
Beneden de lijst zijn in de oost- en zuidmuur elk twee spaarnissen; de westmuur heeft één spaarnis in het noordelijke muurvlak.
Over alle nissen zijn segmentbogen geslagen. De nissen in de oost- en westmuur komen overeen. Ze gaan tot de zerkenvloer door; de overgang van de zijwanden naar het voorvlak van de muur wordt gevormd door een kwarthol. Tot ongeveer 70 cm boven de zerkenvloer worden de zijwanden echter haaks omgezet. De bodem van de beide spaarnissen in de zuidmuur ligt op 1,20 m boven de zerkenvloer. De zijvlakken van de nissen worden haaks omgezet in de voorzijde van de muur.
De noordelijke nis in de oostmuur - de plaats van de roodeur - is dichtgemetseld. Nadat een gedeelte van de vulling was gesloopt, bleek het kwarthol van de segmentboog te zijn afgeslagen; het profiel bij de rechter kant is gedeeltelijk gaaf bewaard. Als vulling werden diverse bouwmaterialen gebruikt:

rode baksteen, formaat $16\frac{1}{2}$ x 8 x 4 cm en $17\frac{1}{2}$ x 9 x 4 cm,
scherven vloertegels, rood, geglazuurd, 14.3 x 13.3 x 3 cm,
geprofileerde bakstenen, kennelijk bestemd voor kant- en middenstijlen van een raam, formaat $19\frac{1}{2}$ x 9 x $4\frac{1}{2}$ cm; een aantal van deze profielstenen vertoont uitgehakte sleuven voor brugstaven en glassponningen. De profielstenen geven de indruk lange tijd opgeslagen te hebben gelegen, aangezien alle kanten met een vuile, verweerde laag zijn bedekt.

Toen alle witsellagen van de oudste pleisterlaag waren gebikt, bleek dat deze laag gedeeltelijk met zwarte verf was bedekt.

De door de roodeur afgesloten doorgang mondt niet geheel in de vroegere nis uit, maar ligt voor een gedeelte in de volle muur ernaast.

De versnijdingslijst is op de onderlijst van de oostgevel na geheel van baksteen. De bovenzijde is recht afgeschuind.

De van ledesteen gehakte onderlijst langs de oostmuur is aan de onderkant van een waterhol voorzien. (tek. nr. 7) De lijsten van de zuid- en westmuur accorderen; slechts de onderkant van de ledesteen lijst strookt met die van de zuidmuur.

De baksteen onderdorpels der blindramen gaan over in de versnijdingslijsten. De schuinten komen overeen. De baksteen slagdorpel van het transeptraam vangt twee lagen boven de versnijdingslijst aan. Het voorstuk van de middenstijl staat op een basementje. Het door profiellijsten in twee stukken gedeelde basement heeft zeven concave zijden van een regelmatige achtkant. (tek. nr. 7)

Halverwege de traceringen in de blindramen dekt een vlak gestucadoord plafond tegen een grenen balklaag - met in het midden een cirkelvormige uitsparing met omlijsting - de kapelruimte af. (tek. nr. 5) Het plafond eindigt in een soort koof langs het raam in de zuidwand.

Om het plafond beter tegen de wanden aan te kunnen sluiten werden de vier blindramen (waarvan het zuidelijke in de oostmuur inmiddels heropend is) vanaf de geboorten der bogen met lattenwerk, waarop riet en stuc, gelijk met de voorkant van de muurvlakken gemaakt.

Aan de noordkant sluit het plafond aan op de Brabantse wand, die uit een konstruktie van stijl- en regelwerk bestaat waarop riet en stuc, boven het eiken schot. Over de balklaag van grenehout is een zoldervloer gelegd. De balklaag is op dezelfde hoogte gelegd als de eiken en grenen trekbalk. Om een vlakke vloer te verkrijgen werd van de eiken trekbalk, die in het midden het hoogste punt had, aan beide zijden een stuk uitgekeept.

De zoldervloer is te bereiken via een in de zuidwesthoek van de kapel geplaatste grenehouten wenteltrap met een fraai gevormd kuipstuk. De later aangebrachte leuning is met jute beschoten. De wenteltrap staat op een zoldering die langs de gehele zuidelijke travee van de westgevel liep. De zoldering is via een leertje, in een omtimmerd portaal, te bereiken. De wenteltrap mondt op de zolder uit met een overloop, die van het trapgat gescheiden is door een balustrade. De zeer eenvoudige balustertjes zijn in hoofdvorm laat 18e eeuws. Op de zoldervloer staat een trap, die naar de zolders boven de gewelven voert. De trap heeft onderaan een kwartslag. De balustertjes die de leuningen dragen, komen overeen met die van de balustrade van de overloop, echter met dit verschil dat het profiel met de schuinte meeloopt.

In verband met de restauratie werden zoldertrap, de zolderbalklaag met vloer en plafond, de betimmeringen voor de toppen van de blindramen en tenslotte de Brabantse wand gesloopt. (januari 1966)

De beide blindramen in de westwand, dat in de oostwand en het opnieuw geopende raam, hebben een spitsboog waarvan de toppen achter het tongewelf verdwijnen. De kantstijlen van de blindramen vertonen een hol, een groot kwarthol, een weinig naar voren stekende band en opnieuw een klein hol. (tek. nr. 7) De kantstijlen van het geopende raam hebben ook aan deze zijde een afwijkend profiel. (tek. nr. 7)

De drie blindramen zijn gevuld met bakstenen traceringen die elk op drie gebeeldhouwde kraagsteentjes van ledesteen rusten. De tracering in de oostwand komt overeen met de diagonaal daar tegenover staande in de westmuur. Deze laatste is door roestvorming van een achterliggend kettinganker in hoge mate ontzet. Twee kraagsteentjes zijn afgebroken.

Vier spitsboogjes steunen op de kraagsteentjes en de geboorten der bogen. Tweemaal worden twee spitsboogjes door een rondboog afgedekt. (foto nr. 23) De beide middelste boogjes hebben een bekroning in de vorm van een kielboog, waarvan de top een omgekeerd uivormig veld verdeelt in drie segmenten. De kruisstukken op de kraagsteentjes zijn van ledesteen.

De drie kraagsteentjes in dit blindraam vertonen een grotere verfijning dan de grover gehakte overige exemplaren in de blindtraceringen.

De versiering van de steentjes is over het algemeen gaaf bewaard. Alle drie hebben aan de onderzijde een rozet. Eén steentje vertoont enige horizontaal lopende lijsten, een tweede heeft kwabachtige bladeren, terwijl de derde door ajour bewerkte eikebladeren is ingekranst. (foto nr. 24)

In de andere tracering in de westmuur worden driemaal twee spitsboogjes door een rondboog afgedekt. In de top twee in een cirkel rondwentelende, ongetote visblazen. Ter weerszijden van de cirkel twee eveneens ongetote visblazen. Alle boogaanzetten en twee spruitstukken midden in de tracering zijn van ledesteen.

De drie kraagsteentjes, waarvan slechts één geheel onbeschadigd is, hadden aan de onderzijde een rozet. Eén steen vertoont ook hier omgevouwen bladwerk en is gaaf bewaard. (foto nr. 24) Naar de resten te oordelen kan de tweede steen met ajour bewerkt bladwerk zijn bezet geweest. Ook de derde steen vertoont sporen van plantaardig ornament, dat echter één geheel vormt met de massa.

Twee kraagsteentjes van het blindraam in de oostwand hebben een versiering in de vorm van kwabachtig omgevouwen bladeren. Het andere is omgeven door een omgevouwen en zich herhaaldelijk kruisende band. Van alle steentjes ontbreken de benedenstukken (mogelijk tijdens het aanbrengen van de beschieting met stuc afgeslagen).

Niet alleen de bakstenen blindtracering, voor de zandstenen tracering, doch ook deze laatste zelf stond op kraagsteentjes. Twee van de drie steentjes zijn gaaf bewaard. Alle drie zijn met plantaardig ornament behakt en vertonen aan de onderzijden rozetten. Eén van de rozetten lijkt op een gekropt blad, een tweede vertoont een masker (foto nr. 25).

Een weinig boven de slagdorpel van het zuidwestelijk blindraam is de doorgang naar de IJzeren Kapel, afgesloten door een ijzeren deur. (In een te verschijnen beschrijving van dat deel van de kerk wordt de deur beschreven).

De onderdorpel en de latei zijn van zandsteen. Over de latei is een dubbel halfsteens ontlastingsboogje geslagen.

Rechts van de deur bevinden zich twee muurankers boven elkaar: zij vormen de verankering van de noordelijke zijwand van de IJzeren Kapel met de muur van de Sebastiaanskapel. Ter hoogte van het bovenste anker is bij de ontmoeting van de westwand met de zuidmuur eveneens een anker aangebracht: de verankering van de zuidmuur van de IJzeren Kapel met de westwand.

Naast en onder de ijzeren deur tenslotte twee ijzeren ogen, waarvan de funktie niet geheel duidelijk is.

Tegen het penant tussen de beide blindramen in de westgevel is een metalen brandleiding bevestigd, die in de muur verdwijnt ter hoogte van de vroegere zoldering en naar boven toe met de kromming van het tongewelf meeloopt om tenslotte op de bovenste zolder uit te monden. De leiding langs de gewelfgraat is inmiddels verwijderd.

De westmuur eindigt aan de noordkant tegen een zandstenen bundelpijler. Op de hoek gevormd door de oostmuur van de kapel en de zuidwand van de Buitenlandvaarderskapel staat een driekwart ronde kalkstenen zuil, waarvan slechts het halfrond vrij staat.

De oostmuur wordt even voor de zuil omgezet met een muurvlakje in de richting van het hart van de zuil. Iets zuidelijk van het muurvlakje is in het metselwerk vanaf de versnijding tot de dekplaat van het kapiteel een staande tand gespaard, waarin het uit 19e eeuws materiaal opgetrokken schuine muurvlak is ingekast en tegen de zuilschacht is gemetseld. Boven het houten schot eindigt de tand in een ledesteen blokje, terwijl over dekplaat en tand eveneens een stuk ledesteen is gelegd. Nadat een deel van de afschuining ter plaatse van het kapiteel werd gesloopt, kwamen enkele gaaf bewaarde bladgroepen te voorschijn. Iets dieper in het muurwerk werd geen bladgroep aangetroffen maar het blokje waaruit ze gehakt zou kunnen worden.

Boven een uit vier zijden van een achtkant bestaand in twee geledingen opgebouwd basement, waarvan de benedenste naar verhouding zeer hoog is, is de schacht opgetrokken met trommels van ongeveer gelijke hoogten. Het kapiteel is bezet met twee rijen boven elkaar geplaatste, diep ingesneden bladgroepen. Een lage abacus dekt het kapiteel af. (foto nr. 26) Het basement is grijsgroen geschilderd over een teerlaag. Even boven dit basement is de ronding van de schacht ruw afgeplat.

Het basement van de bundelpijler bestaat ook uit twee geledingen. Van het uit zes zijden van een regelmatige achtkant opgetrokken benedenstuk wordt het bovendeel van de ribben afgerond en krijgt daar reeds de vorm van het bovenstuk, dat bestaat uit een zevental cilinders die aan de onder- en bovenkant zijn ingesloten tussen profiellijsten. (foto nr. 27) De pijler is opgetrokken uit drie schachten met een vrij slap halfrond profiel, waartussen vier overhoeks geplaatste peerkraalvormige schachten. De schachten gaan met een spira over in het kapiteel. Elke schacht heeft een met acanthusbladeren bezet kapiteel; het bladwerk van de verschillende kapiteeltjes gaat zonder onderbreking in elkaar over en vormt zo één weelderig geheel. (foto nr. 28)

1756 zie p. 53

Het grondplan van de samengestelde bundelpijler is in de dekplaat doorgevoerd. Het met groene verf en teer bedekte basement en de gepleisterde bundelpijler zijn van deze lagen ontdaan.

Op een aantal blokken van de drie halfronde schachten zijn vaag geschilderde telmerken of steenhouwersmerken te lezen (de telling geschiedt vanaf het basement) :

westkant		midden		oostkant	
5e blok	5	4e blok	5	4e blok	2
9e blok	3	8e blok	2	8e blok	4
12e blok	9	12e blok	9	12e blok	8

Gewelf en beschildering

Het eikehouten tongewelf wordt door een gewelfgraat in twee traveeën gedeeld; de nokgraat deelt elke travee in twee velden.
De velden worden beneden afgesloten door muurgordingen, die aan de voorzijden een kwarthol, een platte band en een kwartrond hebben, en in de zuidmuur zijn ingelaten. (tek. nr. 7) De muurgraten vertonen een half peerkraalprofiel, in tegenstelling met de gewelf- en nokgraten die een volledige peerkraal als profiel hebben. (tek. nr. 7) Ze gaan voor de muurgordingen langs en houden dan abrupt op.
De gewelfgraat die het gewelf in twee traveeën deelt, staat op de eiken trekbalk, die bij de muuropleggingen wordt gedragen door jukken, elk samengesteld uit een muurstijl, een sleutelstuk en een korbeel.
De muurstijlen, gedeeltelijk in de muur ingelaten, staan op zandstenen consoles die met plantaardig ornament zijn bezet. (foto nr. 25) Het gehele voorvlak van de console onder de westelijke muurstijl is afgebroken. Een groot deel van de scherf met gave versiering wordt op het restauratiebureau bewaard. De sleutelstukken eindigen in een peerkraalprofiel. De overgang van het ondervlak naar de geprofileerde beëindiging wordt gevormd door een tandlijst, die ontstond door het regelmatig naast elkaar plaatsen van gutsslagen.
De ribben van elk sleutelstuk zijn tussen de kruising met het korbeel en het geprofileerde uiteinde uitgeschulpt; midden in deze uitschulping is een rozet uitgesneden. (tek. nr. 7, foto nr. 29)
De gewelfgraat die de afscheiding vormt met het gewelf boven de zuider zijbeuk stond op een grenen trekbalk met grenen stoelen. De beëindiging van de sleutelstukken vertoonde een ojief. De beide jukken stonden op de dekplaten van de bundelpijler en de driekwartronde zuil. Zowel trekbalk als stoelen zijn inmiddels vervangen door eikehouten exemplaren. Het snijwerk aan de sleutelstukken kreeg dezelfde vorm als dat van de oorspronkelijke jukken in de kapel.
Het onder de muurgraten gelegen metselwerk in de west- en oostgevel vertoont een in het oude werk uitgespaarde sleuf ter diepte van een steen, breed eveneens een steen en 20 lagen hoog. Beide sleuven zijn gevuld met een paarse baksteen, formaat 17/18 x 8/9 x 4 cm. De graat ter plaatse van de oostmuur staat op een blokkeel dat aan de voorkant onder een peerkraalprofiel een masker vertoont. (foto nr. 29)
Tegen de kruisingen van gewelf- en nokgraten zijn gewelfschotels aangebracht; het platte vlak van elke schotel wordt door een geprofileerde lijst ingesloten. Bij de ontmoeting van de nok- en muurgraat is een kleinere schotel.

In de zuiderzijbeuk is het tongewelf van de Sebastiaanskapel doorgevoerd tot de middenbeuk, zodat daar een kruisgewelf ontstaat. De diagonaal- of kilgraten en de twee nokgraten zijn op de kruising afgedekt door een vlakke gewelfschotel, middellijn 52 cm.
De begrenzing aan de zuidkant is de eerder genoemde gewelfgraat op de nieuwe eikehouten trekbalk; aan de oostkant de gewelfgraat boven de driekwartronde zuil en de zuidoostelijke vieringpijler (zie "Beschrijving van de Buitenlandvaarderskapel", blz. 33), aan de noordkant een eindgraat, het bovenstuk aansluitend op een grenen trekbalk, boven de zuidoostelijke en de zuidwestelijke vieringpijler. Tegen de kruising van nok- en eindgraat is een halve gewelfschotel bevestigd. De afbakening aan de westkant tenslotte is de gewelfgraat boven de bundelpijler en de zuidwestelijke vieringpijler.
De kilgraten hebben een samengesteld profiel: een peerkraal wordt aan weerszijden geflankeerd door overhoeks geplaatste kleinere peerkraalprofielen. (tek. nr. 7) Alle kilgraten eindigen in een vlak onbewerkt gedeelte. Deze vlakken gaan, uitgezonderd de noordwestelijke, aan de voorzijden naar beneden toe over in een horizontaal halfrond, vervolgens via een band met hol in een iets terugliggend vlak (waarin bij de zuidwestelijke graat het jaartal 1756 is gehakt), dat tenslotte overgaat in een driezijdig voetstuk, met een ojiefvormig profiel. (tek. nr. 7) Boven het halfrond is een ojiefvormige lat bevestigd.
De noordwestelijke kilgraat staat op een bewerkt blokkeel, dat op een kort kolonnetje rust. (tek. nr. 7)
De vier kilgraten staan op kolonnetten van ongelijke vorm: de zuidoostelijke kilgraat op een driezijdig bakstenen kolonnet, met een holvormig kapiteel, de zuidwestelijke kilgraat, waarvan het benedenstuk evenals de vorige van grenehout is, op een zandstenen peerkraalvormig kolonnet met een door bladwerk omgeven kapiteeltje, de noordoostelijke kilgraat op een natuursteen kolonnet met een geprofileerd basement en een kapiteel bestaande uit een aantal groter wordende lage, op elkaar gestapelde, cilinders die evenwel uit één blok zijn gehakt, de noordwestelijke op een natuursteen kolonnet met een uit twee geledingen opgebouwd basement en een lijstvormig kapiteel.

Het tongewelf en de in de kerk zichtbare kapkonstruktie-onderdelen zijn met een grijs-groene verflaag bedekt. Na de buitenste laag werd een blauw-groene en vervolgens een beig-gele verflaag afgenomen, waarna het houtwerk belangrijke resten van beschilderingen vertoonde.
De midden in de gewelfvelden aangebrachte beschilderingen zijn het best geconserveerd. Doordat in het verleden het beschilderde eikehouten gewelfschot op vele plaatsen met nieuwe eiken en grenen delen was hersteld, ontbreekt thans de beschildering op vele plaatsen.

Slechts de twee gewelfvelden boven de Zuiderzijbeuk, die op het gewelf van de Sebastiaanskapel aansluiten en het direkt naastgelegen oostelijke veld vertonen een randbeschildering.
Alle overige velden van dit deel van de zuidbeuk zijn grotendeels van nieuw eiken. De beige-gele verflaag ontbreekt op al de nieuwe eiken en grenen delen.

Hoofdschilderingen.

De beschildering in het zuidoostelijk gewelfveld in de Sebastiaanskapel beeldt de Heilige Ursula met haar elfduizend maagden ten voeten uit af. (foto nr. 30, 31) De heilige, die het hoofd mist - op deze plaats komen enkele grenen delen voor -, heeft beschermend haar wijde mantel om enkele maagden geslagen. Haar gewaad heeft een nauwe, hoge taille en een uitstaande rok die enigszins over de grond sleept en de voeten bedekt. Even boven de voeten zijn enkele nieuwe grenen delen.
De heilige houdt in haar rechter hand een staf waarvan het bovendeel ontbreekt.
De maagden, drie rechts en twee links van Ursula, hebben een aureool.
De maagd rechts op de voorgrond heeft in haar linker hand een pijl met aan de beëindiging veren. De punt is op het hart van de heilige gericht. De links van Ursula op de voorgrond staande maagd heeft een opengeslagen boek in haar handen, zonder dit echter in te zien.

In het noordoostelijk gewelfveld is een beschildering, die een mansfiguur voorstelt, mogelijk Sebastiaan. (foto nr. 32, 33)
Het bovendeel van het gezicht ontbreekt door het herstellen van het schot met een nieuw stuk eiken, terwijl de borst eveneens verloren is gegaan door het vervangen met grenen delen. Het hoofd wordt omkranst door een bijna op de schouders vallende haardos, die wordt bedekt door een hoed met een zijwaarts hangende forse pluim of veer. Op de rand van de hoed zijn enige tot nu toe onverklaarbare tekens aangebracht.
Losjes over het lange overkleed is een mantel geslagen die door twee knopen bijeen wordt gehouden. De rechter hand houdt een diagonaal staande ontspannen boog vast; links van de figuur is het uiteinde van een pijl waar te nemen. De voeten ontbreken. De figuur staat tegen een zwarte achtergrond met een flardachtige begrenzing. De achtergrond van de Ursula-groep is op dezelfde wijze begrensd.

In het noordwestelijke gewelfveld is een door gotiserend bladwerk omgeven wapenschild weergegeven. Het rode veld is beladen met het Jeruzalemskruis in geel. Dit kruis werd in het vaandel van de handboogschutters gevoerd. (foto nr. 34, 35)
Onder het schild een gespannen boog waarin een jaartal. De primitief weergegeven vroeg 16e eeuwse arabische cijfers laten 1517 lezen.
Ten gevolge van het herstellen met grenehout ontbreekt nogal wat van de bladvormige omkransing.

In het zuidwestelijk gewelfveld zijn slechts drie fragmenten van een beschildering waar te nemen. (foto nr. 36)
Allereerst een figuur dat aan de staart van een vis, bij voorbeeld een dolfijn, doet denken en waarschijnlijk de top van een helmteken zal zijn. Het ontspringt uit een aantal 'sprieten'. Dit detail heeft dezelfde hoogte als het in het midden geplaatste bovenstuk van de omkransing van het wapen met Jeruzalemkruis.
Bovendien is nog een tweetal bladfragmenten te zien die een zelfde plaats hebben als de linker boven- en benedenhoek van de omkransing van eerder genoemd wapen. Te oordelen naar de aard en plaatsing van de minimale fragmenten zou men zich kunnen voorstellen ook hier met een wapenschild te doen te hebben.

Randschilderingen.

De nokgraten, muur-, gewelf- en kilgraten en de muurgording in het zuidoostelijk gewelfveld worden door begeleidende randschilderingen geaccentueerd. De randschilderingen zijn in twee groeperingen te verdelen: langs de graten een grijsblauwe band waarin blauwzwarte vierpasjes zijn uitgespaard. De vrije zone van de banden loopt uit in zeer gedrukte, getote rondbogen. Uit elke boogtop ontspringt een weelderige plant met fantastische vormen. Verschillende soorten doen zich voor. De hoofdkleuren zijn blauw, rood en wit.
De randbeschilderingen zijn in twee verschillende uitvoeringen alternerend in de gewelfvelden verwerkt.
De langs de kil- en nokgraat aangebrachte beschildering in het gewelfveld direkt aansluitend op het tongewelf boven de Buitenlandvaarderskapel heeft een overeenkomstig uiterlijk met de randschilderingen in het gewelf van die kapel. (foto nr. 37)

De muurgraat, de gewelfgraat boven de nieuwe eiken trekbalk, de nokgraat en de muurgordingen hebben overhoeks ten opzichte van de graatrichting geplaatste banden in groen, zwart, rood, wit en een vergrijsde kleur. De gewelfgraat, boven de oorspronkelijke eiken trekbalk, wordt omgeven door kronkelende vergrijsd gele oker kleurige takken; om de takken slingeren zich banden, aan de buitenzijde grijs-turquoise, terwijl de schaduwzijden een grijs-zwarte tint hebben.
De middelste peerkraal van de kilgraten is beschilderd met door banden omgeven takken, terwijl de flankerende kleinere peerkralen met overhoekse banden zijn bezet.
De eindgraat boven de zuidoostelijke en de zuidwestelijke vieringpijler is van grenehout en vertoont geen beschildering. Het laatste stuk van de zuid-noord lopende nokgraat is eveneens van grenehout en ook blank.

Gewelfschotels.

In het gewelf van de Sebastiaanskapel en het daarvoor liggende deel van de Zuiderzijbeuk zijn de vijf gewelfschotels allen beschilderd.
De beschrijving geschiedt vanaf de meest zuidelijke.

De eerste schotel: in een blauwgrijs veld is een gouden vuurslag aangebracht. De steen aan de onderkant vormt één geheel met het vaste lichaam van de vuurslag. Links onder een in de richting van het hart lopende gouden stok. Het veld wordt door een gouden rand en een roodkleurig hol omzoomd. (foto nr. 38)
In het achtervlak zijn vier zwaluwstaartvormig ingelaten aanzetten van afgebroken stralen zichtbaar. De vier resten zijn op het schotelvlak met een guts achtereenvolgens gemerkt: I, II, III, IIII.

De tweede schotel toont het Jeruzalemkruis in goud op een rood schild. Aan de achterzijde acht aanzetten van afgebroken stralen. (foto nr. 39)

De derde schotel stelt eveneens een gouden vuurslag voor. De vorm wijkt echter vrij sterk af van de hier genoemde. Twee groengele stokken kruisen elkaar achter de vuurslag, terwijl de bovenstukken door de voluten zijn heengestoken. Het geheel staat in een rood veld. Het hol van de omranding is in dit geval blauwgroen. (foto nr. 40) Op de achterzijde acht afgebroken aanzetten van stralen.
Vanuit het middelpunt van de schotel zijn met de guts hartlijnen naar de stralen getrokken.

De vierde gewelfschotel, tegen de kruising van de kilgraten, vertoont het Duits keizerlijke wapen, bestaande uit een tweekoppige zwarte adelaar in een gouden schild. Het schild heeft een gouden keizerskroon en staat in een rood veld. Het hol van de omranding is turquoise, een gedeelte van de rand is met een stukje nieuw eiken hersteld. (foto nr. 41) In de zwaluwstaartvormige sparingen aan de achterzijde zijn de aanzetten van 16 stralen achtergebleven. Vanuit het middelpunt is met een guts een hartlijn naar elke straal getrokken. De stralen hebben een roodbruin kleurige nummering, afwisselend een telmerk en een gotische minuskel. (foto nr. 42) De minuskels lopen van de letter k tot en met r. De telmerken zijn achtereenvolgend genummerd I, II, III, onleesbaar, V, IV, VII, niet gemerkt.
Op het achtervlak van de schotel zijn tenslotte nog halvemaanvormige inkervingen te zien. Kennelijk heeft men de schotel als steekplank gebruikt bij het werken met een guts.

De vijfde gewelfschotel tenslotte vertoont een rode rechthoek waarop het Hollandse wapen is geplaatst: een gouden schild met een gaande rode gotische leeuw. De overblijvende compartimenten van het veld en het hol van de omranding zijn turquoise. De rand zelf is goud, evenals een smalle gouden band, die langs de geprofileerde omranding gaat, doch nog in het vlakke veld ligt. (foto nr. 43)
De gewelfschotel is met liefst negen nagelgaten doorboord, die tijdens het te onbedachtzaam lossen hun sporen hebben achtergelaten. Een zevental spaanders zijn toen afgebroken.
In het achtervlak één aanzet van een straal, terwijl op de plaats waar men drie andere aanzetten zou verwachten, slechts grotere ingezette stukken grenehout aanwezig zijn.

Blokkeels.

De kop op het blokkeel onder de oostelijke muurgraat vertoont resten van polychroom schildering: het gelaat is vleeskleurig, de ogen blauw met grote zwarte pupillen, de wenkbrauwen zijn zwart en de lippen rood. Ook de kap is rood gekleurd. Het peerkraalprofiel is blauwgrijs.

Jaren geleden kwam uit de voormalige werkplaats van de Herv. Gemeente te Amsterdam een narrekop te voorschijn, die volgens Janse (blz. 33) de pendant van de bovenvermelde kop zou zijn. Enkele kleuren wijken af van die kop: de kap is voor de helft rood, voor de andere helft blauw. De naar buiten gerichte kant van de peerkraal is rood. (foto nr. 29) (de kleuren op beide blokkeels werden tijdens de restauratie geheel nieuw aangebracht).

Trekbalk.

De eiken trekbalk in het midden van de kapel en de beide jukken zijn bedekt met een bruin-zwart verkleurde beige-gele verflaag.
Het onder het voormalige plafond uitstekende deel van de jukken heeft bovendien enkele witsellagen. Na verwijdering van verf- en witsellagen kwam een komplete, geheel gave beschildering te voorschijn. (foto nr. 44, 45, 46) De hoofdkleuren zijn rood voor de ondergrond, de contouren zijn zwart, terwijl de vegetatie, dieren en banderollen geelgroen met bruine tinten zijn gekleurd. De kleurvulling binnen de contouren is niet altijd analoog met het door de contouren begrensde veld. Soms houdt de vulling een weinig binnen de contouren op, in andere gevallen breekt de kleur hier doorheen.

Beschildering noordzijde.

Uit een over de volle balklengte doorlopende forse middenstam spruiten welig tierende bladranken en -lobben. De korbeels hebben kleinere plantenslingers die vreemdsoortige bloemen en vruchten dragen.
In het midden van de balk een voor de middenstam geplaatst wapenschild: in rood een tweekoppige adelaar van zwart. Wanneer het rode veld goud zou zijn geweest, zou het Duits keizerlijke wapen bedoeld kunnen zijn.

Voor dit wapenschild en de andere nog te beschrijven wapens werd niet de hand gehouden aan het gebruik van de heraldische kleuren. Er werd hoofdzakelijk gewerkt met de kleuren die voor de gehele balkbeschildering werden toegepast.
Twee fabeldieren zijn aan weerskanten naar het schild toegewend. De lange staart van het rechter dier is om het lichaam gestrengeld. Het linker beest is zwart gespikkeld en heeft afhangende flaporen. Links en rechts van deze voorstelling slingeren banderollen om de middenstam. Alleen de linker banderolle toont een opschrift; in gotische minuskels MAX MARIA.
Naast deze banderolle zit een duif op een tak, terwijl naast de banderolle zonder opschrift een juist opvliegende vogel met halsband en forse snavel is afgebeeld.
Boven het linker juk is een wapen aangebracht: het schild van groen is beladen met drie schildjes van rood, geplaatst 2 en 1. Gedeeltelijk in en ten dele buiten de twee schildjes vallend zijn twee verkorte kruizen van oranje geschilderd, die ogenschijnlijk geen deel uitmaken van het gehele wapenschild. (Het wapen van de Kunst met afwijkende kleuren?)
Boven het rechter juk is eveneens een wapen te zien: in rood een klimmende rechts gaande leeuw van zwart. De leeuw heeft hoofdzakelijk de gotische kenmerken. Over de voorstelling heen is een ander wapen geschilderd: in rood een paal van zwart met drie verkorte St. Andrieskruisjes van geel-bruin. (Mogelijk de ruwe ondergrond voor schuinkruisjes van zilver, zodat dan het Amsterdamse wapen is weergegeven). Wanneer bij het eerstbeschreven wapen het schild goud was geweest, kan het Brabants wapen bedoeld zijn.

Beschildering onderzijde.

Voor een middenstam met fors bladwerk draagt een schild met halfcirkelvormige onderzijde een wapen: rechts geschuinbalkt van zes stukken in rood en blauwgrijs. (Het Bourgondische wapen met afwijkende kleuren?)

Beschildering zuidzijde.

De middenstam aan deze kant vertakt zich in het meest uitbundige bladranken- en lobbenwerk in fantastische vormen. In het midden van de balk draagt een wapenschild van rood een onbekend huismerk.
Rechts van dit schild is de staart van een draak, uit wiens bek een blad groeit, ineengestrengeld met die van een viervoetig dier met vogelkop, naar de draak omziend. Geheel rechts boven het balkjuk is een viervoetig dier met opgetrokken borst en eendekop weergegeven.
Links van het schild met huismerk slaat een agressieve vogel met vervaarlijke snavel de vleugels uit.
Boven het linker trekbalkjuk tenslotte twee wapens over elkaar heen geschilderd: schild blauwgrijs met Jeruzalemkruis van oranje. De overschildering is gedeeld, het linker kwartier draagt drie vogels van blauwzwart.

Muurschildering.

Op de oostmuur boven het houten schot tot iets onder de muurgording werd onder enkele witsellagen een minimaal restant aangetroffen van de zwart geschilderde bekroning van het voorm. St. Anna-altaar. (Beschrijving Buitenlandvaarderskapel, blz. 14). De schildering stelt een forse pinakel voor met een ranke kegelvormige bekroning, die met hogels en kruisbloemen is bezet. (foto nr. 47) Van de pinakel resteert slechts een smalle strook van de kant. De bekroning wordt aan weerszijden door minuscule pinakeltjes geflankeerd.
Rechts zijn twee begeleidende ijle pinakels geschilderd, door een luchtboog met elkaar verbonden. De bekroningen zijn ook hier met hogels bezet. De gehele schildering is zeer schetsmatig uitgevoerd. Onder de voorstelling werden de resten van een oudere voorganger aangetroffen, waarvan slechts bijzonder weinig te zien is.
Door de slechts toestand waarin de schildering en het pleisterwerk verkeerden, was het onmogelijk het geheel te handhaven.
Even onder de trekbalkstoel op dezelfde wand werden soortgelijke minimale zwart-grijze sporen gevonden.

Kapkonstruktie

De kap boven de Sebastiaanskapel. (tek. nr. 5, 8)

De kap is samengesteld uit twee boven elkaar geplaatste onderdelen. De konstruktie van het onderstuk is gelijk aan die van het onderspant van de Buitenlandvaarderskapel en behoeft dus geen nadere toelichting. (Beschr. Buitenlandv., blz. 5, 6)
Het enige verschil is, dat de afstand van de bovenkant muurgording tot de bovenkant muurplaten hier 74 cm bedraagt.
In de bovenkap evenwel treden enkele verschillen naar voren: de vertikale stijl, staande op de kruising van hoofdbalk en nokribbe van het benedenstuk, houdt ter plaatse van de langsbalk op. De schoren van de standvink zijn met een pen waardoorheen een houten nagel in de stijl en de langsbalk bevestigd.

Om een grotere stijfheid in de dwarsrichting te verkrijgen zijn tussen spantbenen en haanhout korbeels aangebracht, die met een pen waardoorheen houten nagels, aan de haanhout zijn bevestigd, terwijl ze tegen de spantbenen zijn gespijkerd.
De bovenste jukken zijn niet alleen door de langsbalk in het midden aan elkaar gekoppeld, doch ook door gordingen aan de uiteinden der haanhouten. Om doorbuigen van de vrij lichte gordingen te voorkomen, zijn tussen spantbenen en gordingen schoren aangebracht, die zowel onder als boven zijn gespijkerd.
Ter versteviging van het bovendeel der sporenspanten is iets minder dan een meter onder de nok een licht koppelhoutje aangebracht, dat halfhouts in de sporen is ingelaten en gespijkerd.
Spantbenen en sporen ontmoeten elkaar bij de nok halfhouts, waardoorheen een houten nagel. De beschreven kapkonstruktie is dus een driedelige spantopbouw, met standvinken.

De zolder wordt aan de zuidkant begrensd door de gepleisterde topgevel; twee lichtopeningen worden door in sponningen geplaatste grenehouten raampjes afgesloten. (foto nr. 48)
Aan de noordkant een grenehouten schot, waarin een opgeklampt deurtje, dat de scheiding vormt met de zolder boven de Zuiderzijbeuk. Het schot is bevestigd tegen een spant, gemerkt 3, zoals nog zal blijken.
Een spant deelt de zolder in twee traveeën.
Aan de westkant van de zuidelijke travee kwam de thans verwijderde zoldertrap uit. Tussen de spanten die deze travee afsluiten, is een sorteerbak voor leien bevestigd tegen de sporen.

De meeste kaponderdelen hebben, voorzover ze althans origineel zijn, telmerken, die met de guts zijn ingekerfd. Hier en daar is een merk met bijv. een spijker ingekrast.
De telmerken in het bovenspant zijn vanaf de zolder te zien; tijdens de restauratie konden ook telmerken worden genoteerd aan de kapvoeten.
De telmerken komen hoofdzakelijk voor aan de noordelijke zijvlakken van de kaponderdelen, hoewel ook merken zijn aan te wijzen die aan de boven- of onderzijde der onderdelen zijn aangebracht.
De oostelijke merken hebben als herkenningsteken voor een 1 de omgekeerde V, waarvan een der benen nog iets naar boven doorgaat.
Aan de westkant dit zelfde teken, doch het niet doorgaande been is gebroken, zodat een gebrekkige h verkregen werd of zo men wil een stoelvorm. Vandaar de benaming 'stoeltjesmerk'.
De onderdelen van de drie spanten zijn gemerkt met 1, 2 en 3. (foto nr. 49)
Het sporenspant direkt aansluitend op spant 1 draagt het telmerk voor één. (tek. nr. 9)

Het hoogst gemerkte sporenspant is 25; het volgende spant echter vertoont eveneens het telmerk voor 25, terwijl het daarop volgende spant, dat direkt op spant 3 aansluit, met grenehout en eiken is hersteld, waardoor geen telmerk meer is af te lezen.

Op de naar het midden van de zolder gerichte zijden van een aantal sporen tussen het 2de en 3de spant zijn met witte verf merken geschilderd. Daaronder geschilderde cijfers, oplopend van 18 t/m 22, 25, 29 en 31. Een groter aantal merken is echter onleesbaar. De vermelde cijfers zijn willekeurig aangebracht. (De geschilderde merken wijzen op een secundaireverwerking; de oorspronkelijke plaats kan niet worden achterhaald.)

Van de beide eerste spanten ontbreken tal van onderdelen: de schoor tussen langsbalk en middenstijl ontbreekt; spant twee mist beide schoren en bovendien de beide noordelijke schoren onder de gordingen.
Van de eerste vier sporenspanten ontbreken de haanhouten. Enige sporen zijn boven de zoldervloer door grenehout vervangen of er werden grenen sporen langs de eiken gelegd. Enkele haanhoutjes zijn van grenehout.

De kap boven de Zuiderzijbeuk voor de Sebastiaanskapel.

De onderstukken van de Sebastiaanskapel en de Zuiderzijbeuk kruisen elkaar.
Het bovenstuk is geen kruising, de arm van het middenspant naar de viering ontbreekt, daar is een loden platje ter hoogte van de zoldervloer.
Tegen de noordelijke uiteinden van de dakvlakken van het onderstuk zijn ladders aangebracht, zodat men van de zakgoot tussen de Buitenlandvaarderskapel en Hoogkoor in de goot tussen zuidbeuk en middenschip kan komen.

Het benedenspant boven de bundelpijler en de zuidwestelijke vieringpijler is van belang voor een rekonstruktie van de bouwgeschiedenis van de eerste Sebastiaanskapel en zal daarom in de beschrijving van de bouwperioden nader worden toegelicht.

De kruisende kapkonstrukties stuiten op de vier kilkepers. Deze bestaan elk uit een zware balk die van beneden naar boven in één lengte doorloopt, voorzover de benedenstukken althans niet met grenehout zijn vernieuwd. Bij de kapvoet zijn ze in blokkeels gepend, terwijl ze bij de nok in de zware koningsstijl zijn ingelaten. Merkwaardigerwijs staat de koningsstijl op z'n kop.* De kilkepers worden beneden de zoldervloer en 1,90 m boven die vloer door haanhouten met de koningsstijl verbonden.
De haanhouten zitten zowel in de kilkepers als in de koningsstijl met een pen opgesloten. Onder de kilkepers zijn in het bovenspant lichte grenen balken aangebracht.

* Het zware vierkante bovenstuk gaat via uitschulpingen over in een aanmerkelijk lichter achtzijdig benedendeel.

De kapkonstruktie in de derde travee, de verlenging van de kap van de Sebastiaanskapel tot aan de kilkeperspanten, verschilt in geen enkel opzicht van de beschreven konstruktie.
De sporen worden uiteraard steeds korter, omdat ze tegen de kilkeperbalken oplopen.

De sporenspanten dragen stoeltjesmerken, die opnieuw nummeren van één tot en met elf.
De telmerken komen op een enkele uitzondering na alleen op de haanhouten voor. Ook in deze travee zijn enige onleesbare, met witte verf geschilderde, merken te zien.
Een in het oostelijk dakvlak van de derde travee geplaatste dakkapel gaf tot de aanvang van de restauratie toegang tot de goot boven de oostgevel van de kapel en de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel via een met lood beklede 'glijgoot'.
De kilkeperbalken, de bijbehorende haanhouten en de koningsstijl dragen stoeltjesmerken; ook de kaponderdelen van het benedenstuk dragen deze merken. Om de kaponderdelen van het in vier kwarten te verdelen kruisende kilkeperspant uit elkaar te kunnen houden, werden aan de stoeltjesvormen van de beide noordelijke stukken een extra dwarsstreepje toegevoegd. Dit is echter niet altijd konsekwent doorgevoerd.
De beide westelijke kilkepers met haanhouten hebben de stoeltjesmerken voor één en twee westzijde; de beide anderen zijn eveneens genummerd één en twee, oostzijde.

De opbouw van de bovenkap van de zuidbeuk is met zijn verdere kenmerken besproken in de "Beschrijving van de Buitenlandvaarderskapel", blz. 32.
Het meest oostelijke spant van de beuk is gemerkt /, op de plaats van het tweede hoofdspant staat de koningsstijl met de kilkepers; het spant gemerkt /// vormt de grens met het overige deel van de zuidbeuk.
De schoor tussen de stijl en langsbalk van het eerste spant is van grenehout en niet gemerkt; de schoren tussen de langsbalken en de koningsstijl hebben de telmerken // en ///, terwijl de oostelijke schoor van het 3e spant met //// is genummerd.
De langsbalken lopen tegen de koningsstijl aan en steunen daar op eiken consoles die tegen de stijl zijn genageld.

Tussen de meeste oorspronkelijke sporenspanten zijn grenehouten sporenparen aangebracht. De halve sporenspanten tussen de beide noordelijke kilkepers zijn eveneens van grenehout. Geen der grenen spanten bezit telmerken.

De haanhouten van de sporenspanten tussen het eerste en derde hoofdspant zijn genummerd van 1 tot en met 17, met een onderbreking vanaf het achtste tot het twaalfde sporenspant. Op de plaats van de ontbrekende sporenspanten staat het kilkeperspant.

Het haanhout gemerkt met 'zeven' is gezien de niet benutte inkassingen secondair verwerkt en draagt bovendien het telmerk voor acht.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - De Sint Sebastiaanskapel van de Oude Kerk, 59e jrb. Amstelodamum - 1967.

Blz. 29

1460

Aan de zuidzijde van de kerk, ongeveer recht tegenover het Sint-Joriskoor, is in het laatst van de 14e eeuw een kapel gebouwd, gewijd aan Sint Sebastiaan. Deze kapel was slechts half zo groot als het St Joriskoor en blijkt in de tweede helft van de 15e eeuw beheerd te worden door een andere Amsterdamse schutterij: de Handboogschutters.

Het altaar kreeg de gebruikelijke plaats: midden tegen de oostmuur. Of dat altaar nieuw gemaakt werd toen de kapel was gebouwd, dan wel of het al eerder tegen een pilaar van het middenschip was geplaatst geweest, kunnen we niet zeggen.

Blz. 30

Eigenaardig is, dat we in de Sint Sebastiaanskapel op een der graven eenzelfde merk terugvinden als in het Sint Joris- of Voetboogschutterskoor: namelijk het merk van schepen Willam Willamssoen, die in 1380 in functie was. Tegen het einde van de 14e eeuw is ook een Willam Willamssoen kerkmeester geweest, maar het is niet zeker of we hier met dezelfde persoon te doen hebben.

Tegen de westelijke muurzuil werd een altaar voor Sint Hieronymus opgericht; De eerste capellerie daarop dateert van 1450.

Blz. 31

De Handboogschutters hebben het tot ongeveer 1460 gedaan met hun kleine kapel. In die tijd was hun schutterij zeer in betekenis toegenomen en tenslotte konden ze zich veroorloven om hun kapel te gaan vergroten. Gezien de merken op de grafzerken moeten ze daarmee in de tweede helft van de 15e eeuw zijn begonnen.

Blz. 33

Het eerste bericht dat we tegenkomen, is een verzoekschrift aan Karel de Stoute (?), hertog van Bourgondië, graaf van Holland enz., die zijn vader Philips in 1467 was opgevolgd, en is gesneuveld in de slag bij Nancy in 1477. Het verzoekschrift is niet gedateerd en alleen in afschrift tot ons gekomen. Maar het is waarschijnlijk dat de Handboogschutters zich tot hertog Karel hebben gewend ter gelegenheid van zijn inhuldiging in Den Haag op 21 juli 1468.

Blz. 34

- maar wanneer in 1612 de Utrechtse heraldicus en genealoog Arent van Buchell de Oude Kerk bezoekt, dan vermeldt hij in zijn aantekenboek ') dat hij daar een glas gezien heeft met de kwartieren van hertog Karel van Bourgondië. Spijtig dat hij niet vermeldt, in welk gedeelte van de kerk dat glas zich bevond en wat de voorstelling was; voor Van Buchell waren alleen de wapens van belang.

Maar er bestaat ook nog een schilderij van Emanuel de Witte (van omstreeks 1660), waarop we in de Sint Sebastiaanskapel een glas zien, waarop een koning is voorgesteld zittende op zijn troon, en enige personen voor hem staande. ") Het zou een tafereel kunnen zijn van Salomo's eerste recht, en het is bekend hoezeer Karel de Stoute op een gestrenge uitoefening van het recht gesteld was.

En dan zegt Van Buchell nog: 'Daer staet noch een glas met de wapens van Hollant ende Amsterdam met de historie van Salomons oordeel wel gemaect.'

Nu is het met de aantekeningen van Arent van Buchell zó gelegen, dat hij eerst ter plaatse allerlei kladnotities en krabbels maakte, en ze dan thuis keurig uitwerkte en van gekleurde wapentekeningen voorzag. Maar door de veelheid der aantekeningen raakte hij wel eens de kluts kwijt; hij vermeldt soms tweemaal hetzelfde glas in andere bewoordingen, en ook heeft hij wel eens vier wapens die over twee glazen verdeeld waren, vermeld als staande in één glas.

Maar al de bovengenoemde gegevens bijeengenomen, wordt de veronderstelling aannemelijk, dat Karel de Stoute aan de Handboogschutters een groot glas voor hun kapel heeft geschonken.

') Universiteitsbibliotheek van Utrecht, cat. handschriften no. 1648.

") Eigenaressen zijn de dames Alexander te Londen.

Blz. 35

Uit de vloer en de bijbehorende administratie kunnen we opmerken, wanneer het nieuwe gedeelte van de kapel in zoverre voltooid was, dat er kon worden begraven. We vinden er namelijk een graf op naam staan van Jacob Lambertsz., hij is overleden kort voor februari 1470, want in die maand werd zijn nalatenschap aan de Weeskamer opgegeven.

De volgende is Arys de hoedemaker, overleden vóór februari 1474; het graf staat later op naam van zijn zoontje Joost, die ook hoedemaker is geworden. Bij gebrek aan een begraafboek uit die tijd kunnen we niet meer dan deze beide gevallen met zekerheid aanwijzen.

In dezelfde tijd krijgen we eindelijk enige gegevens omtrent het altaar. In de zoveel groter geworden kapel is waarschijnlijk een nieuw altaar opgericht; het was een groot exemplaar, vijf zerken breed.

Blz. 38

Een van de voornaamste bronnen omtrent de begrenzingen van de kapel is het zakboekje van Memoriemeesters. ') Het is een soort agenda, waarin van dag tot dag de graven staan opgetekend, waar kaarsen moesten worden gezet en gebeden uitgesproken. Aangezien de graven toen nog niet genummerd waren, moest men ze aanduiden met hun merk, en ten naaste bij de ligging opgeven. Zo weten we dat de kapel een of meer treden hoger lag dan de vloer van de aangrenzende zuiderzijbeuk, doordat verschillende graven aldaar werden aangeduid als het zoveelste graf van de stoep (of trap) van Sint Sebastiaan.

Verder wordt er op Sint Eustachiusdag een graf genoemd, gedekt met een witte zerk, het 7e graf van de deur van Sint Sebastiaan. Dat zou er dus op wijzen dat de kapel met een hekwerk was afgesloten, en dat in het hek zich een deur bevond. Het meest voor de hand ligt de veronderstelling dat die deur in het midden zat. En werkelijk, als we het grafboek van 1523 opslaan (het oudste nog aanwezige) dan is het zevende graf in de zuiderzijbeuk, van het midden der Sint Sebastiaanskapel gerekend, inderdaad gedekt met een witte zerk. En dan bestaat er nog een schilderij van Emanuel de Witte, dat tussen 1660 en 1670 gemaakt moet zijn, en waar we de Sint Sebastiaanskapel zien afgesloten door een laag houten schot met daarop een traliehek. Voorlopig weten we niet wat we daarvan moeten denken, gezien de zeer vrije manier waarop de schilder is omgesprongen met de architectuur van de kerk.

waar welk?

') In het archief van de Hervormde Gemeente.

Blz. 39

Het Sint Hieronymusaltaar is omstreeks 1512 van de hoek Sint Sebastiaanskapel/Zuiderzijbeuk verhuisd naar de pas gereedgekomen Huiszittenkapel; daar kreeg het de ereplaats tegen de oostelijke wand.

Blz. 43

In 1562 werd aan de noordwesthoek van de Sint Sebastiaanskapel opnieuw een altaar opgericht; het zou het laatste van de 38 altaren zijn die de Oude Kerk bezat.

De stichter was kapelaan mr. Simon Alewijnsz. Hij had een Maagdengilde opgericht (misschien met de gedachte: wie de jeugd heeft, heeft de toekomst) en het altaar werd aan de Maagd Maria gewijd. Het was het derde Maria-altaar in de Oude Kerk; het grootste stond in het Vrouwenkoor, en er was nog een tweede in de Kooromgang.

Overgenomen uit:

J. Ter Gouw - Geschiedenis van Amsterdam - IIIe deel - 1883.

Blz. 287

Amsterdam had thans drie schutterijen: de Oude Schutterij, de Jonge Schutterij van den voetboog, en de Handboogschutterij. Wanneer de tweede Schutterij is opgerigt, blijkt niet; mogelijk omstreeks of kort na 1425. De derde schutterij bestond met het nieuwjaar van 1436, en was toen zeker pas opgericht.
De inrichting en wapening der Oude Schutterij heb ik vroeger beschreven - de twee jongere waren op dezelfde leest geschoeid. Ik heb alleen op te merken, dat de handboog veel ligter en vlugger te behandelen was dan de voetboog, daar hij enkel uit een stalen boog met een pees bestond en uit de hand gespannen werd, - en dat de handboogschutterijen geen Sint-Jorisvaan, maar de Jeruzalemsvaan voerden. De Hollandsche handboogsgilden volgden hierin de Brabantsche, die hunne instelling rekenden van Godfried van Bouillon, koning van Jeruzalem. De Amsterdamsche handboogschutterij voerde roode vanen met gele kruisen. ')

') Schaep, Aant. III D f° 18.

Ve deel, blz. 393

Er volgden nog eer 't jaar ten einde liep, twee feestdagen, elk met eene zingende mis en een maaltje daarna: op Sint Ursula en op Sint Elisabeth. (Eind 1547, R. C. N.)
De laatste was te Amsterdam een algemeene vierdag, maar welke betrekking de Handboogschutters tot Sint Ursula hadden, is mij onbekend.

Overgenomen uit:

Oudheden en gestichten van Amstelland, Noordholland en Westvriesland, Tweede deel, uyt het latijn vertaald en met aantekeningen opgehelderd door H.V.R. - Leyden, by Christiaan Vermey - 1721.

Blz. 255, 256, 257

Het Gilde van de Handboogschutters had wel-eer een kapelle; dewelke Gode ter gedagtenisse van S. Sebastiaan toegewijdt was: in welke kapelle dagelijks een leezende Mis door drie Priesters / plagt gedaan te worden. Dit Gilde heeft aan Philips van Borgonje, Graaf van Holland/ het volgende smeekschrift ingelevert; 't welk noch door niemand / dat ik weet / in 't licht gegeeven is.

A Mon très redouté Seigneur,
Monsr. le Duc de Bourgogne etc.

Toonen en geven te kennen alle onderdaenige ondersaeten ende Inwoonders, Poorteren uwer Steede van Amsterdamme uwe Schotters vande Handbooge ende gilde houdende van st. Sebastiaan in uwer voorschreeve Steede, hoe dat onlangs leden begonnen hebben een Capelle en Godshuys van St Sebastiaen, daer zylieden toe geordineert en gevoegd hebben eenen Priester alle dage Misse te doen, en des Dingsdaegen drie Priesteren mede een zingende Misse in distante te doen ter eeren Gods en den H. sant S. Sebastiaen; biddende ende doende bidden in den zelven diensten Gods voor die Zielen van uwen Heer Vader onze Heer was, ende voor zyn Voorvaders, ende zonderlinge mede voor u geduchte Heere, die wy nu ter tyd ontfaan hebben voor onzen Heere vande Lande en Steede, dat u onze Heere God gespaaren wil in lange gezondigen leven. Ende om uwer Genaden te willen te weezen, ende mede te dienen, binnen allen Landen van Holland, Zeeland ende Vriesland, als wy van uwer Genaden verzocht zullen worden, hebben doen maeken een Baerdsse daer 80 mannen uyt roeyen en voeren wel te harnatsen, elken man zyn wapen bevelt hebbende, t'uwer Genaden behoef in tyd ende in wylen, Etc. Nu is 't zoo Geduchte Heere, dat de voorschreeve Schotters deze voorsz. Cepelle, alzo voorsz. staet, niet wel opgebringen en konnen haer-lieden Gilde ook mede volhoudende, ten zy by hulpe ende toedoen van U; alzo zy lieden uwer Genaden doen beliefden te antwoorden, datze uwe Genade navolgen zouden, ghy zoud hem lieden daer in voorzien.
Dus, Geduchte Heere gevende U tot advertissemente ende onderwys, hier na verklaert, als waer mede uwer Genade hem lieden hulpen mocht zonder uwer grooten hinder; dat 's te weten, dat uwer Genaden hem luiden gunnen en geeven wilt dat Veer, dat leit tusschen Amsterdamme en de Voolwyk, waerdig wesende XXI. Leeuwen des Jaers of daer omtrent, en te hebben plag Claes van Nes, in zyn levende lyve Camerling des Graeven van Oostervant, of die Tollen van den Hamburger Bier binnen uwer voorsz. stede, waerdig zynde acht Leeuwen of daer omtrent, of die Sluyse van Ypersloot, waerdig wesende des jaers XL. Croonen of daer omtrent, liggende op een half myl na der voorsz. stede van Amsterdamme, of die Sluyze van Diemerdamme, waerdig weezende XX Croonen des jaers luttel min of meer, mede op een half myl na den voorsz. stede, om hemluider, haerlieder Godshuys, en die dienste Gods, alzo voorsz. staet te best op te brengen ende 't onderhouden. Waer over uwer Genaden groote aelmisse in doen zult, en te meer gehouden zullen zyn uwer Genaeden te dienen na haarer vormoogen; daer toe dat zy lieden altyd bereyd zyn: med goeden harten biddende onzen lieve Heere Gode voor U. Ende ook mede med dusdaenige dingen plach uwer Here en Vader zyn lieden mede te verzien, 't waere Schotters of anderen, etc.

Dat dit met de rechte kopy van den Origineelen brief overeenkomt, getuig ik

THEOD. DONKER,
Pausselijke Protonotaris.

De ingang ter zijde (mogelijk de ingang naast de schuttersdoelen, R.C.N.) heeft een sierlijke poort: en boven de poort staat S. Sebastiaan afgebeeld / zoo als hij met verscheide pijlen doorschoten is bij wien ook afgebeeld staat het Schutters gereetschap; met de wapens van eenige hunner Overluijden.

Le Long acht het waarschijnlijker, dat het verzoekschrift niet aan Philips van Bourgondië, doch aan zijn zoon Karel de Stoute is gericht, wat onzes inziens aannemelijker toeschijnt. (Beschrijving van de Kosterij, blz. 20). (R.C.N.)

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Glas in de St. Sebastiaanskapel van de Oude Kerk te Amsterdam, 7-10-1966.

Studiën betreffende de hoge heerlijkheid Voorne in de Middeleeuwen Aflevering 2: De Heren van Voorne als opdrachtgevers van 15e eeuwse glasschilderkunst. A. A. Arkenbout, Rotterdams Jaarboekje 1967.

De volgende rekeningpost die men hierin aantreft, is ontleend aan een rekening van Jan de Zadeleer, rentmeester-generaal van Frank van Borselen, Graaf van Oostervant, van 25 febr. 1462 - 25 febr. 1463 (A. R. A. 's Gravenhage, Rekeningen van de Grafelijkheidsrekenkamer te 's Gravenhage inv. no. 5586): "Item den IIsten dach in Augusto betaelt Aechten Zweers de glaesmakers wijf in den Hage ende Zweer gemaict heeft bij bevele van mijnen heer tot Amstelredamme in St. Sebastiaens capelle een glas groot wesende IX panden hoge ende IIII panden breed, zijn XXXVI panden. Item V panden voor 't Harnasch maict te samen XLI panden al bescreven werck, elken pand houdende VI voeten, maken IIcXLVI voeten, elken voet IX groot, facit gelijc de certificaten van de overmans van St. Sebastiaensgilde van den hantboge 't Amstelredam vorscr. ende Zweers quitancie inhouden ende men hier overlevert .... IX lb. IIII sc. VI g."

De betrokken glazenier wordt in andere rekeningposten wat uitvoeriger aangeduid, bijv. "Zweer van Opbueren mijns heren glaesmaker in den Hage".

Commentaar:

Dit glas moet reeds in 1612 niet meer hebben bestaan, want Arent van Buchell, die zeker de kwartieren van iemand als Frank van Borselen kende, noemt dit glas niet in zijn manuscript.

Frank van Borselen was gehuwd geweest met Jacoba van Beieren (ze was in 1436 overleden), en hij was stadhouder van Holland voor Philips van Bourgondië. De Handboogschutters hebben dus verschillende voorname personen aangeklampt ten behoeve van de vergroting en verfraaiing van hun kapel in de Oude Kerk.

De vergroting van de St. Sebastiaanskapel kan dus worden teruggebracht tot 1463; dat komt overeen met de merken op de zerkenvloer, waaruit viel op de maken dat de oudste helft van de kapel dagtekende van omstreeks 1380, en de tweede helft van na 1450.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn - 1952.

Blz. 33

Op blz. 9 van het inventarisboek (Archief N. Z. Kapel, Oude Kerk no. 11) vinden we het einde vermeld van het houtzagershuisje op de oprit van de brug voor de Oude Kennissteeg, en tevens het bestaan van een tweede timmerloods. Zekere Roelof Willemsz. zal "die Losye staende by de sacristye" op 29. 8. 1589 huren, en er wordt bedongen "dat by den voorsz. Roeliff Willemsz. in de voorsz. Logye gemaekt ofte getimmert zal worden / dat hy selvige - daer wt varende / In sal moeten laten bleiven ' sonder dat Kerckmeesters daer vooren ijt sullen behoeven ofte schuldich zijn te betalen / wt oorsaeke hem Roeliff Willemsz. bij den voorsz. Kerckmeesters vergunt ende gegeven is / het gehele affbreck tot die gront toe van het huysken gestaen eertyts op het Wtterst van die burchwal op die Oostsyde van de Kerck".

Vergelijken we het bovenvermelde met de gravure van Claes Jansz. Visscher (1611), dan zien we dat de loods van Roeliff Willemsz. tegen de Sebastiaanskapel stond.

Blz. 35. Dubbele deur Sebastiaanskapel.

30. 5. 1595. den 30 maij betaelt an Jan barentsz. kistemaecker voor een quartier wageschot twelck hy gecoft hadde van thomas Coningh F. 55. 10. -. Op 4 juli volgt nog een ongespecificeerde post van Jan barentsz. F. 40. -, en daarna nog enige kleine posten.
12. 12. 1595 heeft de koster "seylen te hueren om after te tymmeren" plus heel wat klein goed over die timmerij, maar zonder het object zelf te vermelden.

Vermoedelijk is hier sprake van de afsluiting der Sebastiaanskapel met de grote dubbele deur; dit was toch kistemakerswerk. De afsluiting blijkt in 1614 te bestaan (nieuwe grafboek!) en was er nog niet in de R. K. tijd. Ze is gemaakt om in behoefte aan een grote catechisatiekamer te voorzien. Nergens elders in het kasboek is een post te vinden, die zo zeer in deze richting wijst als bovenvermelde posten uit 1595.

Blz. 58. Vensters vernieuwd.

In deze jaren zijn de oude venstertraceringen de een na de ander weggebroken en vervangen door de karakterloze einden baksteen, die we nu nog altijd zien. Het is begonnen omstreeks 1708; de door het Fabryckampt gemaakte tekeningen van het nieuwe knoeiwerk berusten nog in het Gemeente-Archief.

Blz. 61. Cassen.

Er waren ook twee 'cassen' aan de kerk; de een deed F. 10. - en de andere F. 62. 10. - per half jaar huur. Die 'cassen' waren kleine winkeltjes. Waarschijnlijk zijn het dezelfde, die men ziet op de ongesigneerde gravure uit het begin van de 18e eeuw (Archief Nieuwezijds Kapel). De cassen staan dan tegen de Sebastiaanskapel op de plek waar in 1589-'90 de loods van Roelof Willemsz. was gebouwd. Vóór 1748 zijn de cassen door een huisje vervangen. 1746

Blz. 63

Op 30 mei 1748 verzoeken kerkmeesters aan Thesaurieren toe te staan, dat in de straat onder de kleine steentjes een regenbak gemaakt wordt voor een huisje bezijden de zuiderdeur "en alsoo het huijsje zoo ondiep is en de fondamente van de kerk zoo veel uijt gewerkt zijn, en dat ook het Geveltje van het voornoemde Huijsje maar op de Gront staet zonder fondament daaronder".

In 1749 is die regenbak gemaakt; het blijkt dan dat het huisje wordt bewoond door een zekere Barend Siebe, die eerst een 'cas' in huur had gehad. Vermoedelijk was deze 'cas' bewoonbaar gemaakt volgens 18e eeuwse begrippen.

Blz. 65. Behangsels.

Uitgiftboek 20-12-1768: Aan Christiaan Hannes voor behangsels F. 153. (Volgens zijn rekening was het geschilderd linnen voor een huis op het plein). Matthys Vermeulen bevestigde het aan de muur voor F. 24. 4. -. Hij was dus geen schilder.

Blz. 67

Boven de Sebastiaanskapel bevond zich een beenderenzolder; op 3-11-1824 blijken 2 knechts $7\frac{1}{2}$ dag bezig te zijn geweest met hijsen.

Blz. 68/70

1843-1845. Aanteekeningen der Aanmerkelijke Reparatien, en Verbeteringen in de Gereformeerde Oude Kerk te Amsterdam.

----- maar toen men met de Steigering verder voort ging aan de Lage Kap Zuid-zijde en wel boven de zoogenaamde Katechisatie Kamer of Handboogs Kapel, aan beide zijde boven de daarstaande Kolommen waren de Muurplaten en Kromme stijlen zoodanig aangestoken en verrot, waarscheinlijk door verouderde Lekkasiën, veroorzaakt dat dezelve noodwendig moesten gelast en vernieuwd worden.

7e. Is het Oude Zwarte zeil tot afsluiting van de Handboogs Kapel vervangen door het bouwen van eene zoogenaamde Brabantsche Muur, met een roosterwerk van ribhout en getengeld met duims schroten, beriet en vervolgens gestucadoort.

Overgenomen uit:

Oude Kerk te Amsterdam. Notulen van de Bouwcommissie. (Archief Hervormde Gemeente)

11 oktober 1888. "In de cat. kamer, waar de bakers bij een volle beurt wachten moeten, zal rondom de kachel een zoldertje gelegd worden, daar zij niet op de steenen vloer kunnen zitten."
(Bedoeld is de Sebastiaanskapel, R.C.N.)

Bouwcomm. no. 175

8. 10. 1909. "Aan het catechisatie-lokaal is de verwarmingsinrichting bij onderzoek gebleken niet meer te herstellen te zijn. De kachel is verteerd; de schoorsteen is door geroet en trekt niet; de vernieuwing van beiden zal veel geld kosten en geeft dan nog geen waarborg van te zullen voldoen. Daarom stelt de architect voor, om hier een Gautzsche-elementkachel te plaatsen, zooals die in de Amstelkerk zijn geplaatst."

3. 12. 1909. De gaskachel voldoet goed.

Bouwcomm. no. 176

7. 10. 1910. De schoorsteen van het catechisatielokaal, door de veranderde verwarmingsinrichting niet meer noodig, is dichtgezet voor *f* 20, -.

Bouwcomm. no. 177

2. 1. 1914. De gaskachel in de St. Sebastiaanskapel is ontploft door verkeerd aansteken; er is geen brand ontstaan.

Bouwcomm. 1930-1951

15. 12. 1931. Gaskachels groote lokaal zijn geplaatst. (t.w. één hersteld en twee bijgeplaatst, R.C.N.)
Vloer is gelegd.

7. 10. 1932. De kasten in de nissen van 'de groote cathechisatiekamer' kunnen weggebroken worden. Het lokaal is gewit, de muren gesausd, houtwerk geschilderd.

5. 12. 1932. "Als nooduitgang voor het evangelisatielokaal maken van een deur in het eiken schot."

6. 1. 1933. "Branddeur cathechisatielokaal is gereed."

8. 10. 1937. Verder zijn er 23 schoorstenen gesloopt.

6. 11. 1942. Het schot van de St. Sebastiaanskapel is hersteld.

14. 4. 1949. Inzake de St. Sebastiaankapel stellen de architecten Kok en Petri voor, geen plafond aan te brengen, de restauratie te laten rusten tot later en alleen het bestaande van binnen op te knappen; van de kerkzoldertrap de twee hoeken af te nemen, de leuningbalustrade met stof te bekleden en de trap beneden af te sluiten door een wand onder de bestaande luifel, en in die wand een deur te maken.

17. 11. 1949. Er is aangevangen met timmerwerk in de St. Sebastiaankapel.

15. 12. 1949. Er is begonnen met stucadoorwerk in de St. Sebastiaankapel.

25. 7. 1950. Werk in Seb. kap. is gereed.

Overgenomen uit:

Restauratie Oude Kerk te Amsterdam.
Opzichtersdagboek van 28 februari 1949 tot 31 december 1955

6. 1. 1951. De top van de Sebastiaanskapel verwijderen.

8. 11. 1951. Gevonden een geborduurd kussendek, gemerkt OK 1680°, wapen van Amsterdam (tussen gewelf 43 - 56)

9. 11. 1951. Jacob Tiest timmerman van de Oude Kerk heeft dit werk gerepareerd 1843. (Hiervan is nu de muurplaat rot)(de naam geschreven op een plankje)

13. 11. 1951. Onder spantbeen 69 gebeeldhouwd kopje boven plafond. In tracering 57-70: P. Tor 1855.

Overgenomen uit:

C. Commelin - Beschryvinge van Amsterdam - 1693.
IV boek, De Geestelijke Gebouwen, Tweede Hooft-stuk,
Beschryving van d'Eerste Parochie, of Oude Kerk; blz. 434.

Commelin noemt de Sebastiaanskapel het "Choor van de Voet-boogh Doelen, daarinne voor tegenwoordig des Dings- en Donderdaegs gecathegizeert wort", en plaatst de ingang van de IJzeren Kapel in de "Smits Capel".

Overgenomen uit:

J. Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam - 1765,
III deel, tweede boek, blz. 96

Voorts, kwam men aan het Handboogsschutters-Choor, zynde het zuider kruispand der Kerke, en de tegenwoordige Catechiseerplaats. Sommigen hebben dit Choor, ten onregte, het Choor der Voetboogsdoele genoemd. Het Voetboogschutters-Choor was, omtrent tegen over dit, aan de noordzyde der Kerke.
Het Handboogsschutters-Choor wordt ook het S. Sebastiaans-Choor genaamd, zynde deezen Heilig den patroon der Handboogsschutteren geweest. Zyn zilveren beeld stondt aan den voet van 't Choor, en was, na de verandering des jaars 1578, gebleeven in de bewaaring van Kerkmeesteren, toen zy bevel van Burgemeesteren kreegen, om te vercoopen die silvere Ciborie, Claesjes (een S. Nikolaasbeeld) ende wat silver sy maer in haer bewaringe hadden, dempto Bastiaen, die sy den Handboogsschutters moesten overleveren. In den oostermuur van dit Choor, ziet men den ingang nog naar 't vertrek, alwaar de Commissarissen van Huwelyksche Zaaken plagten te vergaderen. Boven den zelven, leest men 't Is haest getrout, dat lange rout. Men noemde deezen ingang de Roodeur, om dat hy, met eene rood geschilderde deur, geslooten plagt te zyn. En hiervan wordt, heden nog, onder 't gemeen der Amsterdammeren, gezeid, dat een Paar voor de Roodeur gegaan is, wanneer het zig, voor Commissarissen van Huwelyksche Zaaken, die, sedert meer dan eene eeuw, op 't Stadhuis vergaderen, heeft laaten aantekenen. In den westermuur van 't Choor, ziet men, omtrent vyftien voeten van den grond, een yzeren deur, die tegenwoordig met kalk gewit, en met een hangslot en een hengselslot voorzien is. Binnen deeze deur, is nog een zwaare eekenhouten deur, met een sterk grendelslot; welke deur, geopend zynde, toegang verleent tot een vierkant overwelfd vertrekje, 't welk, aan de zuidzyde, door twee hooge smalle venstertjes, licht schept.

Overgenomen uit:

G. van Arkel en A. W. Weissman - Noord-Hollandsche Oudheden.
Vijfde stuk, Amstelland - 1902. De Oude Kerk.

Blz. 32

Het zuidertransept bezit een zeer rijk portaal, met een stergewelf van steen, welks ribben op kraagsteenen met bladwerk, en een lam versierd, rusten.

Voor het zuidertransept leze men "Smidskapel". (R. C. N.)

Overgenomen uit:

Dr. A. Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939.

Blz. 24

Dezelfde zucht tot imitatie van dit gebouw is te vinden in het dwarspand van de Oude Kerk; ook hier is een ruimtegedachte tot uiting gebracht, die in het gebouw niet past. Hier is de gebrekkigheid nog sterker geaccentueerd, want het dwarspand bereikt niet de hoogte van het verhoogde middenschip; het is in wezen niets dan een 'uit haar krachten gegroeide' zijkapel.

Overgenomen uit:

Dr. J. van Breen - De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam - 1949.

Blz. 48

Het modelé en de vorm der bladeren, gebeeldhouwd tegen de kelk van het kapiteel op de muurzuil no. 43 (afb. 12) tegen de kraagsteen no. 48 in de tegenwoordige Weitkoperskapel der Oude Kerk en tegen de kapitelen in het schip der Nieuwe Kerk te Amsterdam, komt overeen. Aangezien men in 1436 bezig was met het heiwerk voor het schip der Nieuwe Kerk, zal het beeldhouwwerk der kapitelen van kort daarna dateren. 1) Een tweede datering geeft het formaat der bakstenen welke werden gebruikt in de muren der armen van het dwarsschip en van het toen voor de Noordingang gebouwde portaal. Volgens dr. Ter Kuile komen bakstenen met een lengte van 20/23 cm en een dikte van 5 cm voor gedurende de eerste helft der XVe eeuw. 2)

Uit deze gegevens mag verondersteld worden, dat tussen 1430 en 1440, in elk geval in het tweede kwartaal der XVe eeuw, het nieuwe dwarsschip, alsmede de Noordelijke ingang in de vijfde travee van het schip werden gebouwd. De veronderstelling omtrent de bouwtijd wordt ondersteund door het stichten van een vicarie op een altaar voor S. Pancratius in de vierde travee, gelegen bij de Noorddeur, door Mr. Bruninc te zamen met Jacob Claes Bruninczn op 16 Febr. 1440 (Aemstel's Oud. IV, blz. 56); voor S. Jacobus (in de zesde travee), eveneens gelegen bij de Noorddeur en die muer door Gijsbert Pieters op 20 Jan. 1450 (Wagenaar II blz. 98 en proost Saffius in zijn copieboek B. B. H. IX blz. 129-130); voor S. Hieronymus of S. Jeroen, gelegen volgens Saffius in het Zuider dwarsschip in 1450.

Van de vergroting van het dwarsschip, waarvan de armen een travee buiten de zijschepen langs schip en koor staken, konden de buitenmuren grotendeels worden opgetrokken zonder de dienst in de kerk te staken. Nadat dit was gebeurd, zullen de muren van het oude dwarsschip zijn gesloopt.

Doordat om de oude muren heen moest worden gebouwd en dientengevolge niet was te overzien of de muren der beide armen in elkaars verlengde liepen, zouden hier fouten in de richting der muren alleen bij een uiterst nauwkeurige uitzetting zijn voorkomen. Dit maakt het verklaarbaar: dat van het Zuiderdwarsschip de hartlijn van de Oostelijke muur $\pm$ 15 cm meer naar het Oosten staat dan het middelpunt van vieringszuil no. 21 en de Westmuur niet evenwijdig met de Oostmuur loopt; dat van het Noorderdwarsschip de Oostmuur naar de steunbeer der oudste kerk werd gericht en niet naar de vieringszuil no. 8. De muurzuil no. 43 heeft een gladde schacht en een basement van kalksteen. Op de N. O. hoek van dwars- en zijschip zal ook zo'n muurzuil hebben gestaan, deze werd gesloopt bij het bouwen der Mariakapel in 1552. Aanwijzingen ontbreken, dat op de Westelijke hoeken voorheen muurzuilen stonden.

Op de tekeningen van Corn. Anthonisz. is te zien, dat het dak boven de zijschepen langs het koor en het schip doorloopt over het dwarsschip en dat het dak boven de armen hiertegen stuit. Volgens deze afbeeldingen werd de kruising in de kerk niet langer door haar dakconstructie tot uitdrukking gebracht. Deze toestand bestaat voor wat het dak betreft nog.

De gebeeldhouwde versiering rond de beeldnissen, welke nog heden in de topgevels der armen van het dwarsschip staan, moet uit deze bouwperiode dateren. Deze beeldnissen werden na de vergroting der armen van het dwarsschip in de nieuwe gevels herplaatst. 3)

1) XLe Jaarb. Amstelodamum, blz. 63.
2) "Oudh. Jaarb." 1937, blz. 97-98.
3) In het XXXIVe Jaarb. Amstelodamum, blz. 7, heeft mr. W. F. H. Oldewelt de zegels van de Amsterdamse kloosters afgebeeld. Hieruit blijkt dat er verwantschap bestaat tussen de versiering der beeldnissen en de ornamentering gegraveerd in deze zegels. Vooral met de zegels uit de 2e helft der XVe eeuw.

Blz. 58-59

De voorgevel van het Zuiderdwarspand is afwisselend gemetseld uit zeven lagen baksteen gevolgd door een laag zandsteen, waarop drie lagen baksteen weder met een laag zandsteen volgen. 1)
Deze bandenverdeling loopt zo door tot de bovenkant der tegenwoordige steunberen. Dan volgt een gewijzigde laag- en bandverdeling, wat op een verbouwing van de topgevel wijst. Uit het doorlopen der oorspronkelijke laag- en bandverdeling tot op de hoogte der tegenwoordige goot is af te leiden:

- dat de oorspronkelijke topgevel in elk geval hier boven moet zijn begonnen;
- dat de verbouwing ervan tegelijk met het inbrengen van het thans nog aanwezige grote lichtraam zal zijn gebeurd;
- dat, gezien de smalle ramen in het Zuidelijke zijschip langs het koor, hier eer een dubbelraam, gelijk in het Noordelijke dwarsschip der N. H. Kerk te Waalwijk, gebouwd in het derde kwartaal der XVe eeuw, is

te verwachten, dan het reusachtige raam van thans;

- dat in een gevel gebouwd van baksteen met zandstenen banden gewoonlijk ook de profielen van de dagkanten der ramen in hetzelfde materiaal zijn uitgevoerd (de dagkanten der thans blinde ramen in de Oostgevel van het dwarsschip vertonen deze kleurwisseling wel);
- dat de voegen van de zandstenen blokken der omlijsting van het grote raam geen verband houden met de zandstenen banden in het muurwerk;
- dat de zandstenen bekleding van het voorvlak der steunberen niet constructief met het erachter liggende metselwerk is verbonden, zodat de indruk wordt gewekt, dat dit vlak er na de bouw dezer beren voor is geplaatst (dit voorvlak is te vergelijken met het voorvlak van steunbeer no. 71, welke nog zijn oorspronkelijke steenverband en uiterlijk heeft behouden);
- dat de versiering dezer beren meer overeenkomst vertoont, met die aan bouwwerken ontstaan omstreeks het eerste kwartaal der XVe eeuw, dan met die ontstaan uit het derde kwartaal der XVe eeuw. 2)

Deze gegevens laten vermoeden dat de gevel van het Zuiderdwarsschip pas bij de bouw van de lichtbeuk op de viering zijn tegenwoordig uiterlijk heeft gekregen. De aanwezigheid van een beeldnis in de tegenwoordige topgevel van het Zuiderdwarsschip, waarvan de stijl der versiering ouder is dan die bestond in de tijd der vergroting, laat vermoeden dat deze beeldnis toen en bij de daarna plaatshebbende verbouwing telkens werd herplaatst.

De versiering der kraagstenen no. 56 en 57 onder de muurstijlen der bekapping in het Zuiderdwarsschip zal uit de tijd dezer vergroting dateren. De wijze waarop de tegenwoordige tracering in de blinde ramen in de Oostgevel van het Zuiderdwarsschip is aangebracht, laat veronderstellen, dat dit geen oorspronkelijk werk is, waarschijnlijk stonden hier voorheen glasramen. Op de gravure bij Dapper (1663) en Commelin (1693) zijn deze ramen met glas bezet. Het metselwerk aan de buitenzijde van de westgevel van de buitenste travee der S. Sebastiaanskapel loopt regelmatig door, wat aantoont dat de aan de binnenzijde van deze muur geplaatste blinde ramen nooit open zijn geweest. Deze blinde ramen bevatten geen tracering.

1) De maten der bakstenen zijn $19\frac{1}{2}/20 \times 9\frac{1}{2} \times 5$ cm.
2) Te vergelijken valt: de versiering van de top van de Westgevel der Gr. Kerk te Hulst (1482-1517), van het oksaal te Ter Apel (1e kw. XVIe eeuw), de Boelenskapel aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam ($\pm$ 1518), de voorgevel van het Gemeenlandshuis te Delft ($\pm$ 1520) en voor wat het masker in de steunbeer no. 92 betreft, de overeenkomstige reliefs in de topgevel van het woonhuis Groenmarkt 23 te Dordrecht van kort voor 1523.

Blz. 81

In de Huiszittenkapel schemert door de pleisterlaag nog de profilering van het achthoekige basementje waarop het schalkzuiltje rust, hetwelk tegen de binnenzijde van de middenstijl van het raam staat. Bij het raam in de gevel van de S. Sebastiaanskapel in het Zuiderdwarsschip is een dergelijk schalkzuiltje nog goed te zien, Schalk en basement vormen hier voor $1/8$ deel van hun omtrek een geheel met de middenstijl van het raam. Daar de Huiszittenkapel omstreeks 1497 bestond, is wegens de overeenkomst in de vorm der raamstijlen aan te nemen, dat in dezelfde tijd met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een groter lichtraam in de gevel van de Zuidelijke arm van het dwarsschip zal zijn aangebracht. Het dak verkreeg hierbij een steilere helling, terwijl de beeldnis werd herplaatst.

Blz. 82

Daar waarschijnlijk het Smids- en het S. Sebastiaansgilde geen gelden beschikbaar wilden stellen voor een verbouwing hunner kapelgevels in natuursteen, gebeurde de aanmetseling bij het bouwen van het grote raam in hoofdzaak met het afkomende materiaal.

Vele vondsten, gedaan bij de recente restauratie, hebben de in de studie van Van Breen opgesomde hypothesen ontkracht, waardoor de genoemde gegevens anders geinterpreteerd zijn geworden. (R. C. N.)

Overgenomen uit:

Jhr. Dr. J. S. Witsen Elias - Het snijwerk aan Nederlandse koorbanken en preekstoelen tot het einde van de XVIe eeuw - 1949

Blz. 46, 47
Amsterdam (Oude- of Sint Nicolaaskerk)

Het Museum Amstelkring te Amsterdam bezit een aardig gesneden figuurtje van een poorter, dat afkomstig is van een van de wangen van dit gestoelte. 22)
(Bedoeld zijn de koorbanken in het Hoogkoor, R. C. N.)

22) Gids van het Museum Amstelkring, 1946, blz. 19, no. 42.

Elders in de "Beschrijving van de Sebastiaanskapel" is vermeld, dat bedoelde poorter een schalkbeeldje is, en oorspronkelijk in de kap van de Sebastiaanskapel thuishoorde. (R. C. N.)

Overgenomen uit:

H. Janse - Houtsculptuur aan de kappen van de middeleeuwse kerkgebouwen in westelijk Nederland.
(Overdruk uit: Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, 6e serie - jrg. 15 - afl. 4 sept. 1962, blz. 282/3)

Bij het inbrengen van een plafond met bovenliggende vloer in de Sint Sebastiaanskapel is in 1843 hier een en ander verdwenen. Tussen vloer en plafond bevindt zich in de zuidoostelijke hoek nog een blokkeel, waaruit een duivelskop is gesneden van hetzelfde bolle type als die in de Smidskapel. Uit de voormalige werkplaats van de Hervormde Gemeente te Amsterdam kwam jaren geleden een narrekop te voorschijn, die afkomstig bleek te zijn uit de tegenoverliggende hoek.

In het Museum Amstelkring bevindt zich een houten schalkbeeldje, een staande burger voorstellende. Bij nauwkeurige beschouwing bleek, dat deze schuin geplaatste figuur oorspronkelijk als schraagbeeld onder de genoemde fratskop heeft gezeten.

Overgenomen:

Brief betreffende schraagbeeldje voorstellende een poorter; omstreeks 1500 afkomstig uit de Oude Kerk, aan Museum Amstelkring, t.a.v. de Heer J. Leeuwenberg, O.Z. Voorburgwal 40, Amsterdam. 8 februari 1967

Mijne Heren,

Naar aanleiding van het artikel van de voormalig opzichter der restauratie H. Janse, getiteld: "Houtsculptuur aan de kappen van de Middeleeuwse kerkgebouwen in Westelijk Nederland", gepubliceerd in het Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, 6e serie - Jaargang 15 - Aflevering 4, sept. 1962, waarin de aanwezigheid in het Museum Amstelkring wordt gesignaleerd van een houten schalkbeeldje dat zou passen onder het blokkeel boven punt 69 in de Sebastiaanskapel van de Oude Kerk, brachten de heer Van Rooijen en ondergetekende - beiden belast met de documentatie der restauratie - vergezeld van het betreffende blokkeel met duivelskop een bezoek aan het Museum, waar heden in bijzijn van de Heren J. Leeuwenberg, lid van het bestuur der vereniging Museum Amstelkring, en J.W.M. Staal, administrateur, het volgende werd vastgesteld:

1. Op de achterzijde van het schalkbeeldje bevindt zich een met de hand geschreven etiket waarop staat: Poorter (schraagbeeldje), afkomstig van de Oude Kerk. Begin 16e eeuw.
2. De breedte van het blokkeel en van de balk waaruit het schalkbeeldje is gehakt, is gelijk.
3. De pen waarmee het schalkbeeld in het blokkeel bevestigd is geweest, is vroeger afgezaagd, wat de enige manier is om dit deel van de kapconstructie te verwijderen als men de deuvels niet wil opboren. De plaats op de balk waar de pen heeft gezeten is nog precies te bepalen.
4. Plaats van de pen op het schalkbeeldje - zowel terzijde en naar voren gemeten - en de breedte van de pen komen precies overeen met resp. de plaats van het gat in het blokkeel en de breedte van het gat.
5. Van de balk waaruit het schalkbeeldje is gehakt zijn aan de achterzijde (de muurzijde) bewerkingen met zaag, guts en schaaf te herkennen. Vermoedelijk is dus het deel van de balk, dat tegen de muur heeft gezeten wegens verrotting verwijderd.
6. Gezien groen-grijze verfresten op de console van het beeld moet het nog in 1843-1844 in de kerk aanwezig zijn geweest, omdat in deze jaren het gehele houten gewelf van de kerk groen-grijs werd geschilderd.
7. Eerder deelde de heer Staal mede, dat het beeldje in 1889 aan het Museum werd geschonken door de heer De Vries.
8. Zowel van het schalkbeeldje alleen, als in combinatie met het blokkeel werd een aantal foto's genomen.
9. Een overdruk van eerder genoemd artikel werd aan de heer Staal ter hand gesteld.

De resultaten van dit onderzoek zullen in de bouwvergadering van de restauratie ter sprake worden gebracht.

U vriendelijk dankend voor de genomen moeite verblijf ik,

hoogachtend,
w.g. R.C. Nieuwenhuis.

Overgenomen uit:

Geschiedenis van de schilderkunst - deel 9, de schilderkunst van de Renaissance I - E. Ch. Flamand, 1965, blz. 173.

Vittore Carpaccio, Cyclus van de legende van de heilige Ursula, doek, van 1490-1496, Academia, Venetië

De even schone als vrome Ursula was volgens de Gulden Legende de dochter van koning Maurus van Bretagne. Op een goede dag kwamen ambassadeurs bij Maurus op bezoek en vroegen hem zijn dochter uit te huwelijken aan Konan, de zoon van de koning van Engeland.

Deze ontvangst wordt uitgebeeld in de eerste episode. Met de bedoeling de jonge Engelse prins, die heiden was, tot het christendom te bekeren, verzocht Ursula haar vader het huwelijk goed te keuren op voorwaarde, dat de toekomstige echtgenoot er in toestemde gedoopt te worden (2e episode).
Tijdens een plechtige audiëntie maakte koning Maurus het antwoord aan de ambassadeurs bekend (3e episode). Terug in Engeland brachten dezen de boodschap over aan hun koning (4e episode), en Konan, die besloten had te gehoorzamen aan de wens van Ursula, nam afscheid van zijn vader (5e episode). Hij zocht zijn verloofde op en vertrok met haar naar Rome na de zegen van koning Maurus te hebben ontvangen (6e episode). Tijdens de reis verscheen er aan Ursula in haar droom een engel die haar toekomstig martelaarschap aankondigde (7e episode). De verloofden kwamen in Rome aan, vergezeld door elf duizend maagden uit het gevolg van Ursula en werden ontvangen door paus Cyrianus (8e episode). Daarna gingen zij naar Engeland samen met de paus met het doel dit land te bekeren (9e episode). Maar in Keulen werden zij aangevallen door de Hunnen, die Konan, de paus en Ursula met haar elf duizend maagden vermoordden (10e episode). Dan volgt de plechtige begrafenis van de heilige (11e episode) en de verheerlijking van Ursula, die in een stralenkrans verschijnt, geëerd door elf duizend maagden en opgenomen in de hemel door de eeuwige Vader (12e episode).

Overgenomen uit:

Rijksmuseum Amsterdam - Bourgondische pracht - catalogus van tentoonstelling
28 juli - 1 oktober 1951

Blz. 98 - Vuurslag

Stukje ijzer met twee krulvormige handvatten. Door hiermee tegen een vuurslag te slaan, maakte men vroeger vuur.
Bij de stichting van de Orde van het Gulden Vlies in 1430 nam Philips de Goede de Vuurslag en -steen aan als een Orde-symbool, onder de zinspreuk: "Ante ferit quam flamma micet" (Men moet slaan om vuur te krijgen). Met dit vuur bedoelde hij het vuur des geloofs, waarvan de Vliesridders vervuld moesten zijn; de spreuk sloeg op de kruistochtplannen, die de hertog tegen de Mohammedanen had. Deze zijn nooit in daden omgezet, maar het teken van de vuurslag, al of niet gecombineerd met de vuursteen, werd in de Bourgondische landen al gauw populair.

Later hebben Nederlandse schuttersgilden het ook veel gevoerd.

TIJDSCHEMA

Vóór	1380	bouw kleine Sebastiaanskapel
	1380	vroegst vermelde graf
eerste helft 15e eeuw		stichting handboogschutterij
	1450	eerste capellerie op St. Hieronymusaltaar
vóór	1463	bouw Sebastiaanskapel
	1463	gebrandschilderd glas in oostraam
	1468?	verzoekschrift aan hertog van Bourgondië
	1470	vroegst vermelde graf in nieuwe kapel
tussen	1477	
en	1482	beschildering op trekbalk
	1500	oudste afbeelding
±	1512	bouw sacristie
	1512	St. Hieronymusaltaar verplaatst
	1517	beschildering op gewelfschot
	1523	zakboekje van Memoriemeesters
	1562	plaatsing Maria-altaar
	1589	loods tegen zuidmuur
	1595	dubbele deur in houten wand
eerste helft 17e eeuw		dichtmetseling oostraam doorgang naar kosterij en lybrye
	1708	slopen tracering transeptraam overschilderen van gewelf en balken
	1756	stellen kolom herstel kapvoeten overschilderen gewelf
	1756?	trap en zoldering
	1765	roodeur voor het eerst vermeld
	1767	nieuw huis tegen zuidmuur gedeeltelijke dichtmetseling raam
1843 - 1845		herstel kapvoeten betimmering traceringen en houten schot optrekken brabantse wand alle in kapel voorkomend houtwerk schilderen afnemen steunbeertoppen

1902	nieuw glas en stijltjes in transeptraam
1949 - 1950	diverse timmer- en schilderwerk
1965	aanvang restauratie
1969	gereedkomen restauratie

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

Uit de verzameling prenten van de Oude Kerk in het Gemeente-Archief zijn negen stuks geheel of gedeeltelijk gereproduceerd, omdat deze van belang kunnen zijn voor een rekonstruktie van de bouwgeschiedenis. De talrijke andere prenten in het Archief zijn hetzij gelijkluidend, of vertonen kleine verschillen, bij voorbeeld in de tekst, óf zijn nabootsingen van de hier gekozene. Ook zijn er prenten en schilderijen die op fantasie van de maker berusten.

In vermoedelijke volgorde van ontstaan:

1. Eén der twee Processievaandels der H. Stede. 1555. B.
   In bezit van het Begijnhof te Amsterdam. Negatief nummer Gemeente Archief 30357.
2. Loterij-prent, gedateerd 1558. Neg. nr. Gem. Arch. 7894.
3. Een gravure door Claes Jansz. Visscher (1587-1652). Dateert van ná 1611. Gem. Arch. neg. nr. 15610
4. Gravure door P. H. Schut (± 1619 - ná 1660). Neg. nr. Gem. Arch. 18069.
5. Een gekleurde tekening door J. de Beyer, na 1767. Neg. nr. Gem. Arch. 20127.
6. Aquarel door J. Schouten, 1778. Neg. nr. Gem. Arch. 20124.
7. Aquarel door G. Lamberts, (1776-1850). Neg. nr. Gem. Arch. 12584.
8. Aquarel door G. Lamberts, 1811. Neg. nr. Gem. Arch. 3057.
9. Aquarel door G. Lamberts, 1818. Neg. nr. Gem. Arch. 3058.

Het volgende omvat een beschrijving naar de vorm van de prenten in onderlinge vergelijking en in vergelijking met de toestand voor de restauratie in 1966.

1. Eén der twee Processievaandels.

Voor een meer uitgebreide beschrijving raadplege men het betreffende artikel van mej. B. Bijtelaar in het 52e jaarboek van het Genootschap Amstelodamum.

De afbeelding op het vaandel is gemaakt naar een schilderij van Jacob Cornelisz. van Oostsanen, daterend van omstreeks 1500.

De Sebastiaanskapel heeft zijn tegenwoordige afmetingen.
De zuidmuur wordt door het transeptraam doorbroken, dat eindigt in een ietwat gedrukte spitsboog. (foto nr. 50).
Vier tussenstijlen verdelen het raam in vijf compartimenten. In de top is een vorktracering zichtbaar. De kantstijlen geven de indruk geheel van natuursteen te zijn.

Het gevelvlak wordt door speklagen verlevendigd, het aantal lagen komt echter niet met het huidige aantal overeen.
Op de oostelijke hoek van de zuidmuur staat een haaks op elkaar gesteld steunberenpaar. In het voorvlak van de zuidelijke beer is een nis te zien. De steunberen worden door zadeldakjes afgedekt; pinakels zijn hier niet.
De westkant van de kapel wordt grotendeels door een vaandel bedekt.
Direkt boven het transeptraam is een nis te onderscheiden.
De geschouderde top wordt afgedekt door een lijst, mogelijk van natuursteen, die bezet is met hogels.
De gevel wordt door een kruisbloem bekroond.

2. De loterijprent.

Het transeptraam, eindigend in een kielboog, heeft twee lichte en één forse middenstijl. De vier compartimenten worden elk door een afgeronde spitsboog afgedekt. De middenstijl vertakt zich in twee rondbogen, elk twee velden afsluitend en uitlopend tegen de geboorte van de kielboog. (foto nr. 51)

De contreforten worden, uitgezonderd de westelijke, door schilddakjes afgedekt. De westelijke beer is geheel vlak en heeft een rechte beëindiging.
De beide steunberen tegen de zuidmuur worden tweemaal versneden en hebben twee nissen boven elkaar. In geen van de nissen sporen van een beeld.

De nis in de topgevel wordt geflankeerd door kolonnetten, die in pinakeltjes eindigen. De nis zelf wordt door een forse middenpinakel bekroond.
Over de zolderraampjes aan weerszijden van de nis is een rondboogje geslagen.

Daar, waar het westelijke dakvlak tegen de gevelafdeklijst aansluit, is de lijst bezet met 10 hogels.
De lijst aan de oostkant telt 9 hogels.
Een reusachtige pinakel met kruisbloem en hogels bekroont de zuidgevel. De pinakel is door trekstaven aan de nok van het dak verankerd.

Tussen de steunberen bevindt zich een loods met hoge houten boeiing, in het midden ondersteund door een stijl.
Een lessenaars- of zadeldak, mogelijk gedekt met leipannen, dekt de loods af. Het benedendeel van het transeptraam met de onderdorpel gaat schuil achter het pannendak.
De IJzeren Kapel, westelijk van de Sebastiaanskapel gelegen, wordt door een tentdak afgedekt.

3. De gravure van Visscher

Volgens mej. B. Bijtelaar dateert de prent op zijn vroegst uit 1611, omdat in hetzelfde jaar de kerkmeesterkamer de gedaante kreeg, die op de gravure is weergegeven.
Op het bureau bevindt zich een met de hand gekleurd exemplaar van deze gravure.

De prent laat alleen de zuidgevel van de kapel zien. (foto nr. 52). In de muur zijn geen spekbanden weergegeven.

De steunberen worden slechts tweemaal versneden. Merkwaardig is, dat de bovenste versnijding betrekking heeft op de gehele steunberen, dus niet alleen aan de voorzijden, zoals dit het geval is. Zadeldakjes, waarop pinakeltjes met kruisbloemen, dekken de contreforten af. In de beëindigingen van de westelijke en oostelijke steunbeer zien wij horizontale uitsteeksels - in de geest van de in de middeleeuwen vaak toegepaste waterspuwers.
In de nissen zijn consoles en baldakijns weergegeven. Ook hier echter geen spoor van beelden.

Het raam wordt door een middenstijl in tweeën gedeeld.
Drie tussenstijlen verdelen op hun beurt elk der velden in vier compartimenten. Telkens over twee compartimenten is een rondboog geslagen, terwijl de vier velden in het linker raamdeel ook elk afzonderlijk door een rondboogje worden afgedekt.
In de tracering van dit raamdeel kan met goede wil de Bourgondische vuurslag worden ontdekt, waarachter het Bourgondische knuppelkruis.
Elk der compartimenten in het oostelijke raamdeel eindigt in een driepas. In de tracering boven dit raamgedeelte is een diagonaal gesteld kruis te onderscheiden, zeer waarschijnlijk de weergave van twee gekruiste pijlen.
In de rest van de tracering gekromde en getote visblazen.

De topgevel komt overeen met die op de loterijprent.
De afdeklijst telt hier evenwel tweemaal 7 hogels.

De loods daarentegen vertoont enkele verschillen.
Het lessenaarsdak, waarvan men de indruk krijgt dat dit met blauwe leien is gedekt, sluit beneden de onderdorpel van het transeptraam tegen de gevel aan. Een hekwerk sluit de loods af.
Tijdens de restauratie werd in het westelijke zijvlak van de op de zuidoosthoek van de kapel staande zuidelijke steunbeer de moet gevonden van een lessenaarsdakje, die afkomstig kan zijn van het dakje door Visscher afgebeeld.

In vergelijking met de loterijprent eveneens afwijkend voorgesteld is het zeer hoge puntdak boven de IJzeren Kapel, dat tegen de westmuur van de Sebastiaanskapel aan lijkt te sluiten.

4. De gravure van Schut

Uit: De Wit - De kerken en voornaamste gebouwen van Amsterdam - ongeveer 1690.

Het uiterlijk van de kapel komt in hoofdzaak overeen met dat, afgebeeld door Visscher. Schut echter heeft het uiterlijk van de kapel veel gedetailleerder afgebeeld dan het geval is bij de juist genoemde gravure. (foto nr. 53)

Zo zijn de spekbanden en kantblokken van het transeptraam aangeduid. De spekbandverdeling beneden de toppen van de steunberen verschilt met de spekbandenafstand in de topgevel.
Zowel het aantal speklagen als kantblokken is echter niet in overeenstemming met de tegenwoordige toestand.

Boven een plint worden de steunberen tweemaal versneden.
Op de afdekkingen van de naar het westen en oosten gerichte steunberen zijn geen pinakels en waterspuwers te zien.

In de tracering zijn geen sporen van vuurslag, pijlen of knuppelkruis. Het venster is met overhoeks geplaatst glas dichtgezet.

Het aantal hogels bedraagt 9 op de westelijke, en 7 op de oostelijke afdeklijst.

5. Gekleurde tekening van J. de Beyer

Tegen de zuidmuur van de Sebastiaanskapel staat een huis met verdieping, waarboven een kapje. De zolder wordt door twee dakkapellen verlicht. (foto nr. 54)

Wanneer men de uittreksels uit archieven van mej. Bijtelaar raadpleegt, is het volgende te vinden:

Nieuw huis tegen de Sebastiaanskapel.

In 1767 is de vroeger vermelde 'cas' verdwenen en heeft plaats gemaakt voor het huis dat er nu nog staat.

Het Uitgiftboek heeft ervan:

5-11-1767. Aan Pieter Jespers voor het graven van het huijssie op het pleyn & adsistentie bij het opdelven & transporteeren van de doodsbeenderen in het Fondament F 144, 19. -.

5-11-1767. Aan Wynand van Leeuwen voor het Heijen van 20 Masten tot het Huijssie op het pleyn F 68. -.

Het Gemeente-Archief bezit een tekening van de Beyer, waarop de zuidoostzijde van de kerk voorkomt, gedateerd 1760. Op deze tekening komt het betreffende huisje niet voor. Tegen de zuidmuur van de Sebastiaanskapel bevindt zich een winkeltje, met daarboven een kapje. De hierboven vermelde 'cas' zal betrekking hebben op het winkeltje.

Uit een en ander is op te maken dat onze tekening na 1767 moet zijn vervaardigd.

Het zuidelijk deel van de oostmuur en het zijvlak van de in het verlengde van die muur staande steunbeer worden door spekbanden verlevendigd. Ook het voorvlak van de naar het oosten gerichte steunbeer vertoont spekbanden, waarvan tijdens de restauratie evenwel niets werd gevonden. Het voorvlak is thans geheel met natuursteen bekleed.

Op de steunbeerafdekkingen zijn voetingen te zien, waarop pinakels konden staan. Van deze laatsten is echter niets zichtbaar.

In de kantstijlen van het blindraam in de oostgevel zijn spekblokken weergegeven. De tracering in dit raam komt overeen met die, welke tot de aanvang van de restauratie in stand bleef.

De gevel wordt door een geprofileerde gootlijst afgedekt.

6. Aquarel van Schouten

De aquarel geeft de kapel exact weer. (foto nr. 55)

De bovenste versnijding der steunberen wordt thans voor het eerst alleen ter plaatse van de voorzijden weergegeven.

Evenals tegenwoordig heeft de westelijke steunbeer deze versnijding niet. De voorvlakken der beren vertonen twee boven elkaar geplaatste nissen, waarin consoles en baldakijns.

De baldakijns in de beneden-nissen ontbreken, evenals dat in de nis van de westelijke steunbeer.

De vier contreforten worden door uniforme afdekkingen beëindigd.

De benedengedeelten van de beide westelijke steunberen zijn op de naar elkaar gerichte hoeken afgeschuind.

Het overhangende muurwerk wordt door kraagstenen opgevangen.

Tegen de zuidwestelijke steunbeer staat een zeer hoge schoorsteen, afgedekt door een gek.

Blijkens de aquarel geschiedde de hemelwaterlozing vanuit de goot boven de westmuur van de kapel, via een afvoerpijp over de steunbeer heen en ging vervolgens omlaag langs de inwendige hoek van het op de zuidwesthoek van de kapel staande steunberenpaar om dan via het voorvlak van de naar het zuiden gerichte steunbeer uit te monden in de goot van het huisje, dat tegen de zuidgevel van de kapel staat.

Op de tekening van de Beyer werd in de inwendige hoek van het andere steunberenpaar iets weergegeven dat de afvoerpijp van de goot boven de oostmuur zou kunnen zijn.

De tracering in het transeptraam, afgebeeld door Visscher en Schut, ontbreekt. Daarvoor in de plaats is een vorktracering afgebeeld.

Alleen de oostelijke gevelafdeklijst heeft nog zijn hogels, welgeteld 12 stuks.

7. Een aquarel van Lamberts

Voorzover bekend is deze afbeelding de laatste, waarop het westelijke steunberenpaar zijn oorspronkelijke afdekking nog heeft. (foto nr. 56)

De steunberen zijn beneden de versnijding geheel, en van de naar het zuiden gerichte beer bovendien het zijvlak daarboven, gepleisterd.

De voorvlakken der beren geven de indruk van natuursteen te zijn. Het zuidelijke vlak van de westelijke steunbeer en de westgevel, voorzover deze althans te zien is, worden door speklagen verlevendigd.

De geprofileerde gootlijst, die de westmuur afdekt, voert het hemelwater af naar het zuiden.

Alleen de westelijke steunbeer is op de hoek afgeschuind. Van de drie nu nog aanwezige kraagstenen ontbreekt echter het strook gevouwen perkament.

Tegen het voorvlak van de westelijke steunbeer een baldakijn, terwijl in de zuidwestelijke beer alleen de basementen zijn getekend.
Direkt boven het basement in de beneden-nis heeft Lamberts een spitsboogvormig nisje, of de moet ervan, afgebeeld.
Tijdens de restauratie is gebleken, dat het hier scheuren betrof ten gevolge van het gaan werken van de natuursteen door roestvorming van een ijzeren haak, juist in de top van de vermeende nis.
Aan de haak kan een beeld bevestigd zijn geweest.

De vele onjuistheden die op de aquarel zijn weergegeven en de nogal gebrekkige tekentrant, doen ons twijfelen aan de mening als zou Lamberts de aquarel hebben vervaardigd.

8. Aquarel van Lamberts

De aquarel geeft de Roodeur weer in de gedaante die thans, op enkele verschillen na, onveranderd is gebleven. (foto nr. 57)
De slotplaat die nu ontbreekt, is op de aquarel nog te zien.
De opgeklampte delen lopen tot de zerkenvloer door; tegenwoordig is tegen het benedendeel van de deur een dwarsklamp gespijkerd.

Aan de deur hangt een beschilderd plankje, dat zich nu op het restauratiebureau bevindt. Wanneer we de achterzijde van het plankje bekijken zien we twee deeltjes, die op twee niet oorspronkelijke eikehouten dwarsklampjes zijn gespijkerd. De deeltjes zijn rood geschilderd, waarop zes goudkleurige rozetten.
Op de voorkant is de westzijde van de kerk afgebeeld. (foto nr. 58) De toren is nog niet met de 18e eeuwse ommanteling bekleed; de afdeklijsten van alle topgevels zijn bezet met hogels en kruisbloemen.
Op twee aanbouwen tegen de noord- en zuidzijde van de toren na, vertoont het schilderstukje geen huisjes.
Men krijgt de indruk dat een gedeelte van de onderzijde van het plankje is afgezaagd.

Wanneer we op de aquarel terugkomen zien we, dat de muur éénmaal wordt versneden. In de rechter bovenhoek is nog een gedeelte van de geprofileerde kantstijl van het blindraam te zien.

Tegen de houten afscheiding tussen de Sebastiaanskapel en de overige kerkruimten zijn nog geen kasten gebouwd. Boven het architraaf een voor de balk uitstekende geprofileerde kroonlijst, waarvan het profiel tijdens het plaatsen van de kastenwand in 1844 grotendeels werd weggehakt.
Beneden het architraaf zijn de delen van de wand tegen een tussenregel bevestigd.

9. Aquarel van Lamberts

De aquarel beeldt het interieur van de zuidwesthoek van de kapel af. (foto nr. 59) In de hoek, gevormd door de zuid- en westmuur, staat een geheel omkokerde trap op een luifel, omgeveer 2 meter boven de zerkenvloer gelegen, die waarschijnlijk naar de zolders boven de gewelven leidt. De trap rust op een schoorbalk die van de west- naar de zuidmuur gaat en kennelijk in beide muren is ingelaten. Via een ladder, die tegen de luifel geplaatst kan worden, komt men op de luifel, vanwaar men de IJzeren Kapel en de trap naar de zolders kan bereiken.
In de trapomkokering zijn lichtgaten gespaard, die ten opzichte van elkaar schuin naar boven zijn geplaatst. Zij geven de looprichting weer, die met de tegenwoordige overeenkomt.

Onder de trap staat een kast, die kennelijk niet tot de onderkant van de luifel doorloopt, doch iets hiervoor ophoudt. Naast de kast in de westmuur een deur.

De westmuur heeft boven de versnijding twee blindramen, die op de aquarel echter niet geheel zijn weergegeven.
Het linker blindraam, waarin de ijzeren deur, wordt, voorzover te zien is, afgedekt door vier spitsboogjes, die op kraagsteentjes rusten. Tussen de beide blindramen is een gedeelte te zien van een trekbalkstoel die op een gebeeldhouwde console staat.
De spaarnis geheel rechts op de aquarel, onder de versnijdingslijst, en die onder het raam in de zuidgevel, zijn met deuren afgesloten.
Het benedendeel van het transeptraam is met een vulling gedicht.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

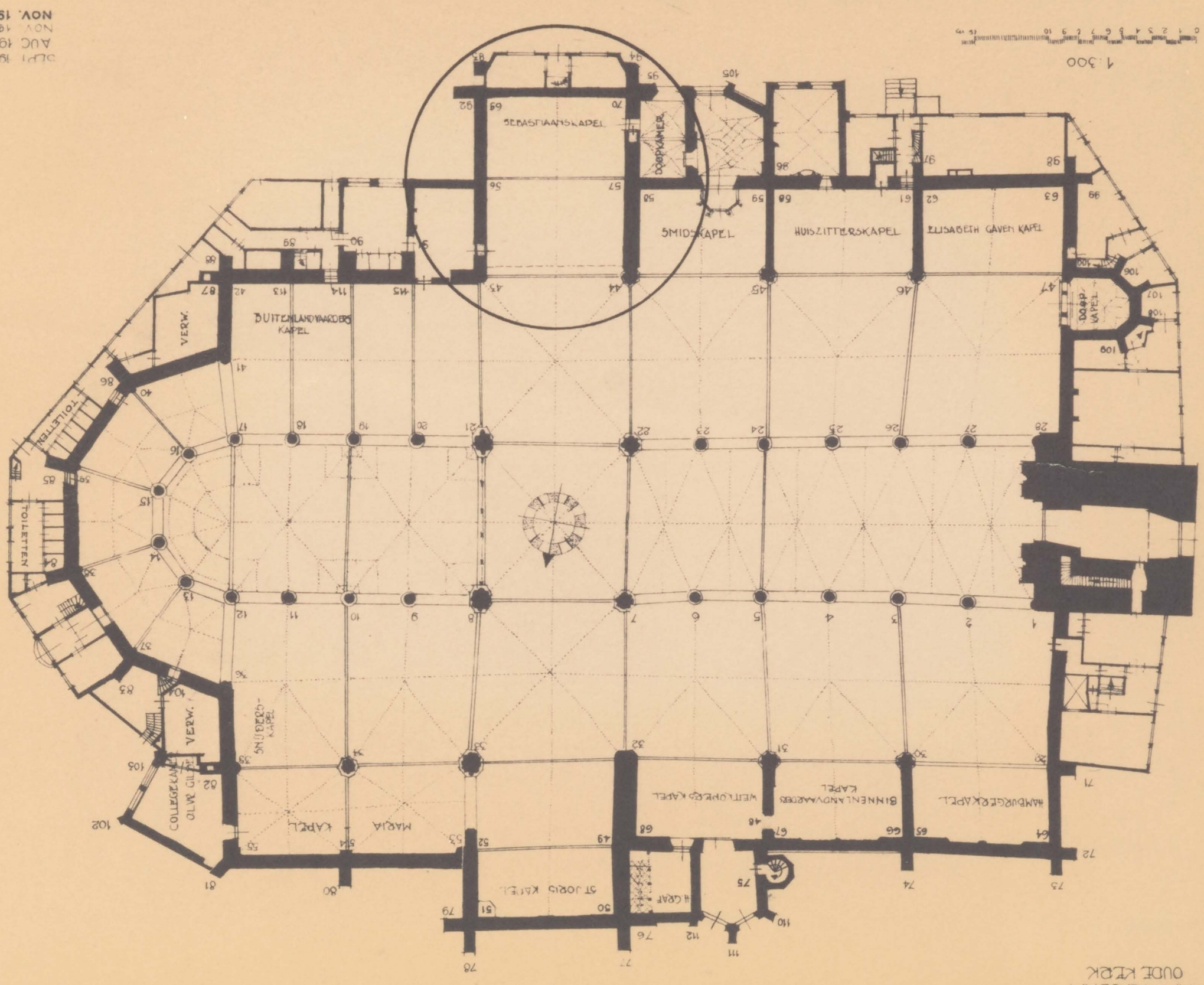
4. AFBEELDINGEN

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M

BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.

PLATTEGROND OUDE KERK, SCHAAL 1 : 300 GET: H.JANSE. NOV.'64

SEPT. 1948
AUG. 1950
NOV. 1955
NOV. 1964

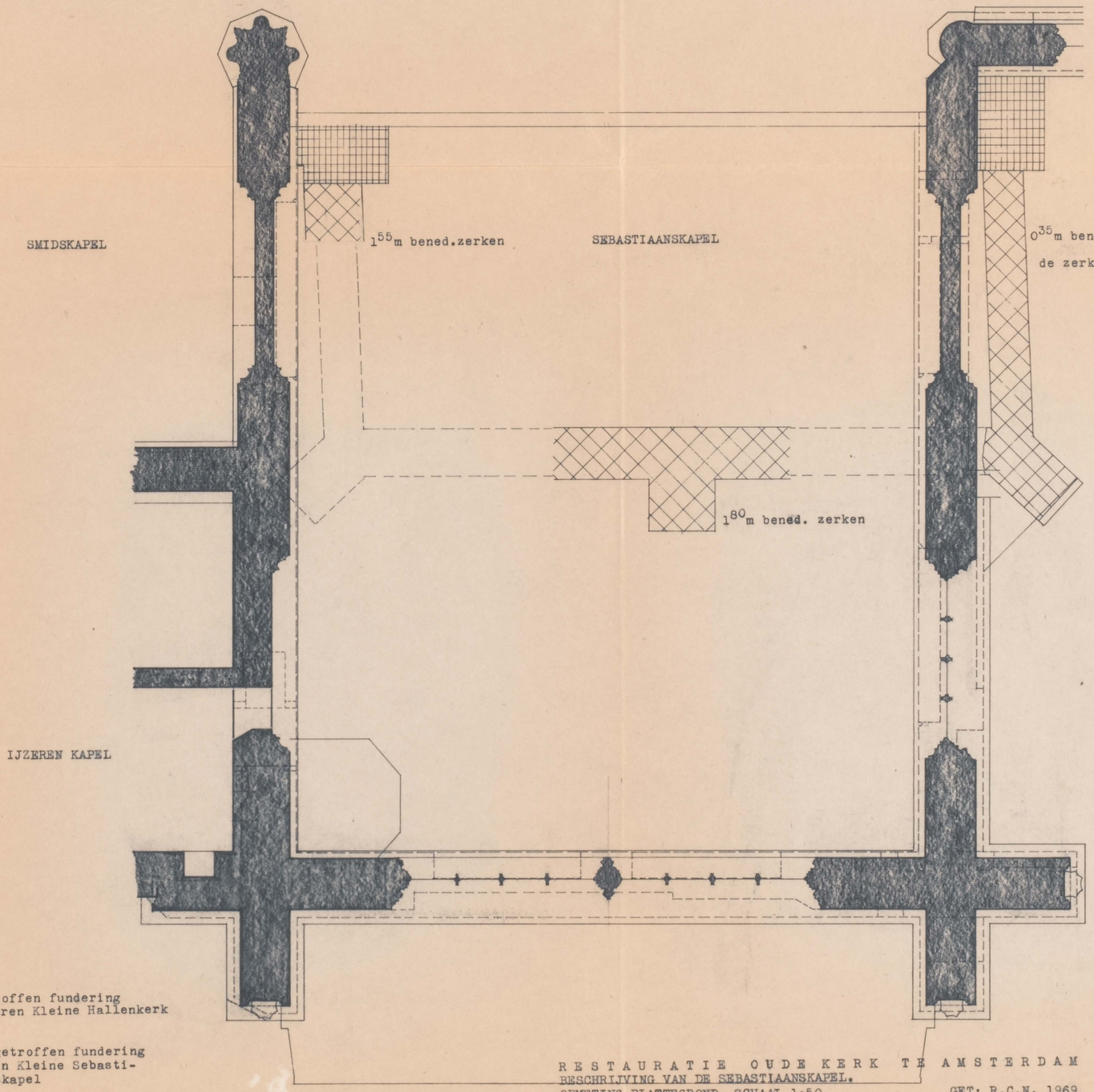

1 : 300

AMSTELDAM
OUDE KERK

BLAD 100

ZUIDERZIJBEUK

aangetroffen fundering
steunberen Kleine Hallenkerk

aangetroffen fundering
muren Kleine Sebasti-
aanskapel

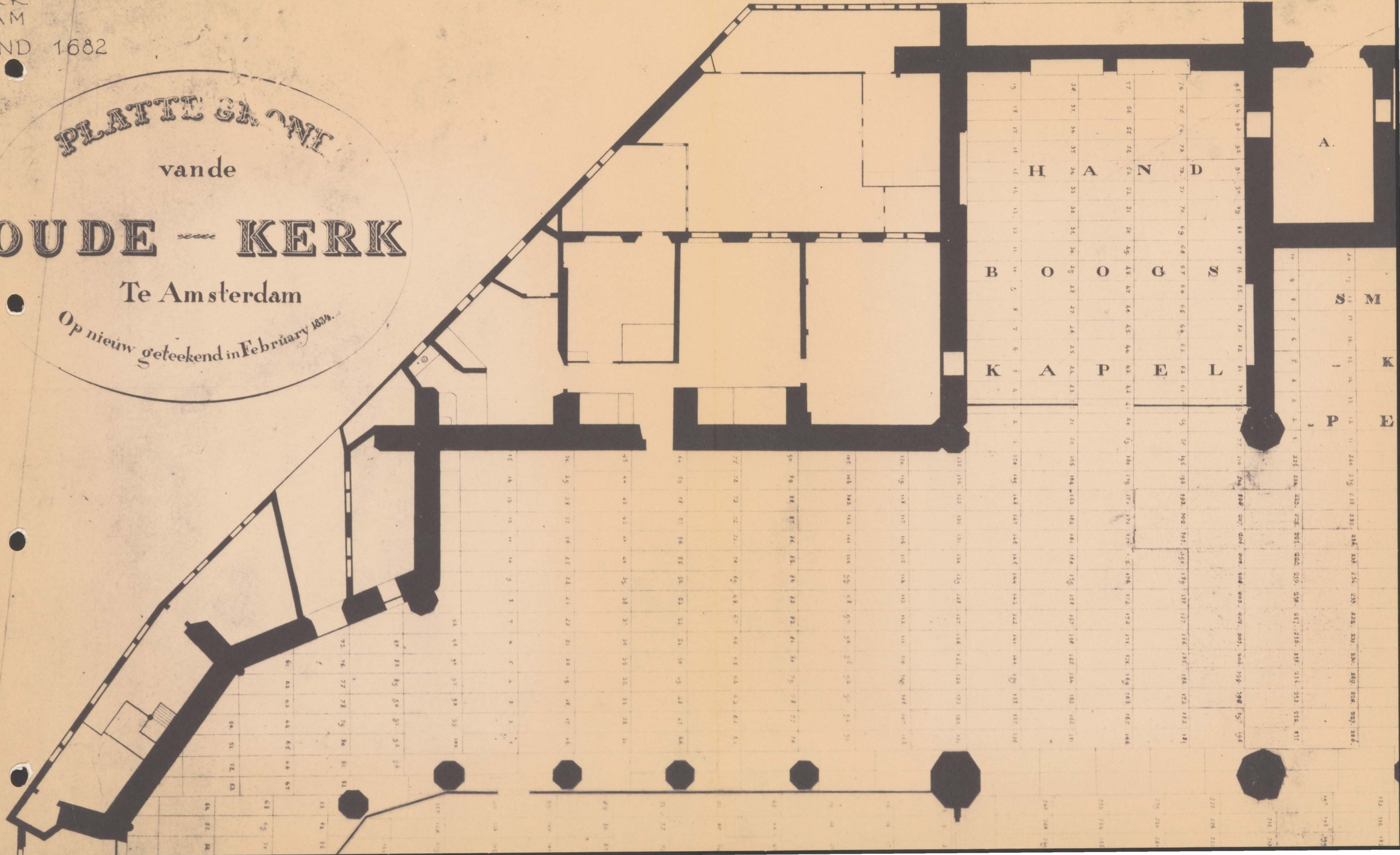
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
OPMETING PLATTEGROND. SCHAAL 1:50.

GET: R.C.N. 1969

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
DEEL VAN DE COPIE, IN 1834 DOOR JAN VAN MAURIK GETEKEND NAAR DE PLATTEGROND UIT 1682, OPGEMETEN DOOR JUSTUS VINGBOONS

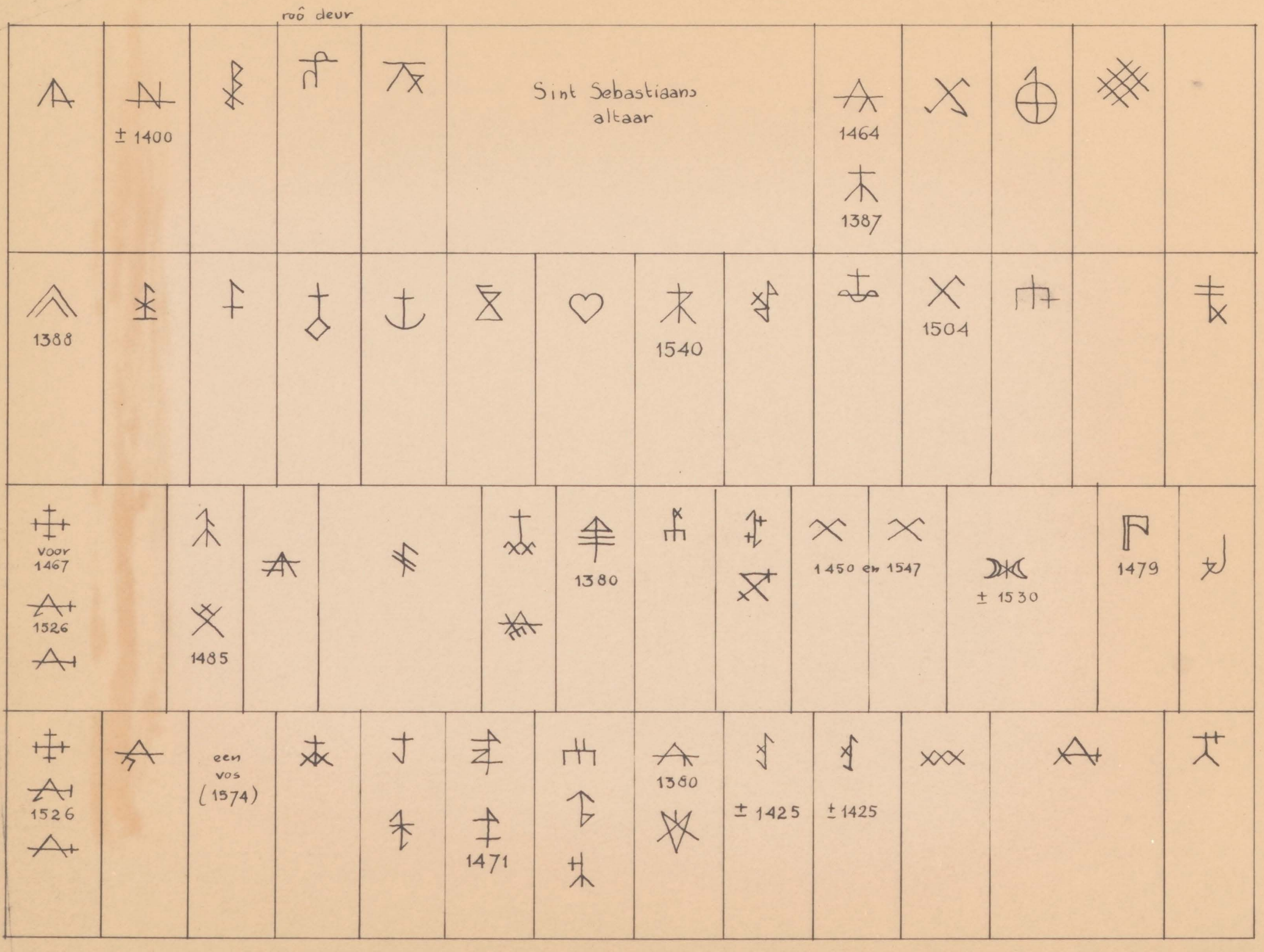
ERK
DAM
OND 1682

PLATTEGRONT
van de
OUDE - KERK
Te Amsterdam
Op nieuw geteekend in Februarij 1834.

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
SITUATIE GRAVEN IN 1523. SCHAAL 1:50 GET: MEJ.B.BIJTELAAR, ± 1957

roô deur

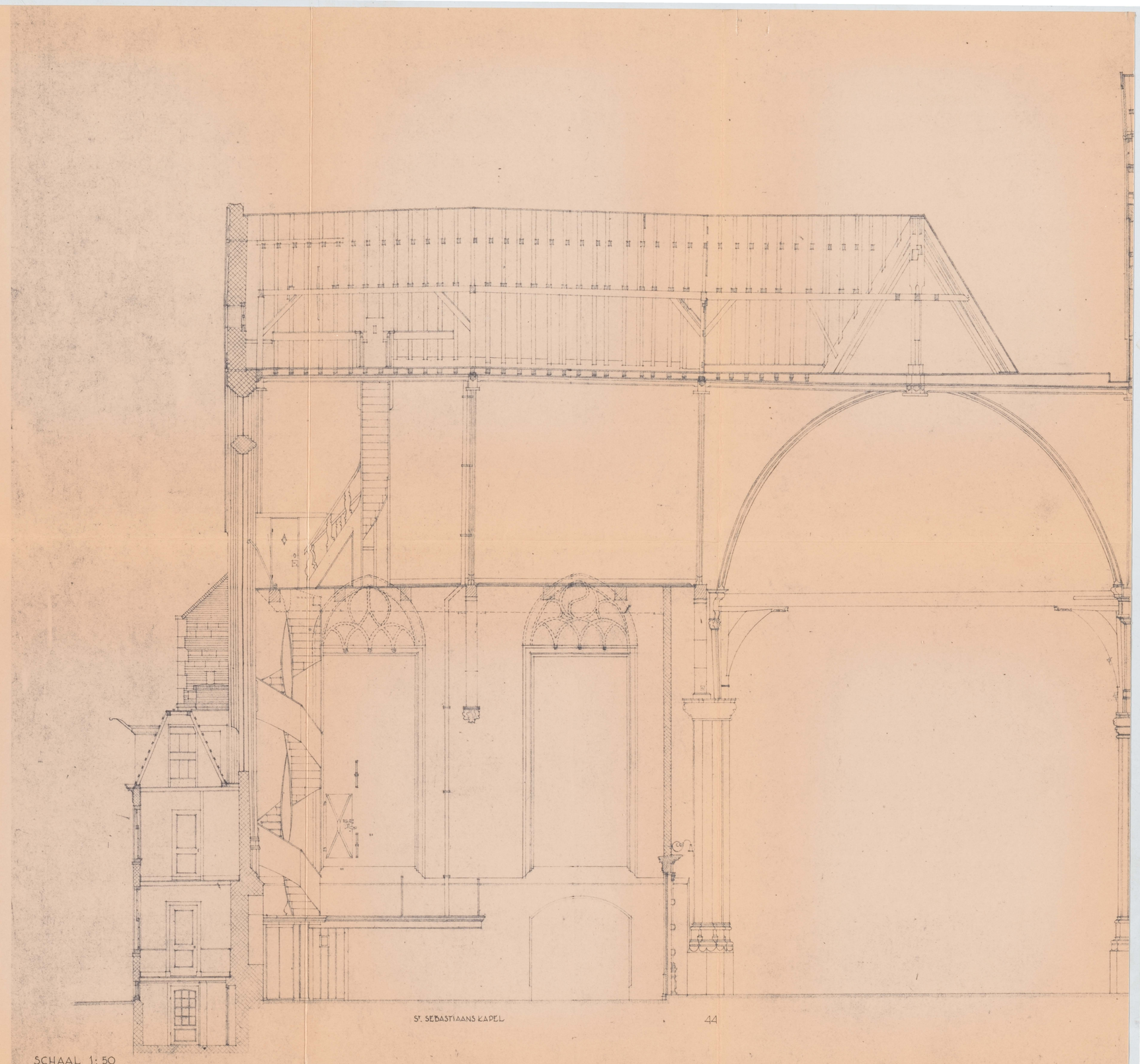

Situatie van de graven in de St Sebastiaans kapel in 1523.
De jaartallen zijn vastgesteld met behulp van Schepenzegels

Naar B. Bijleveld
Behoort bij:
Aanvulling op de gegevens betreffende de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk
blz. 2.

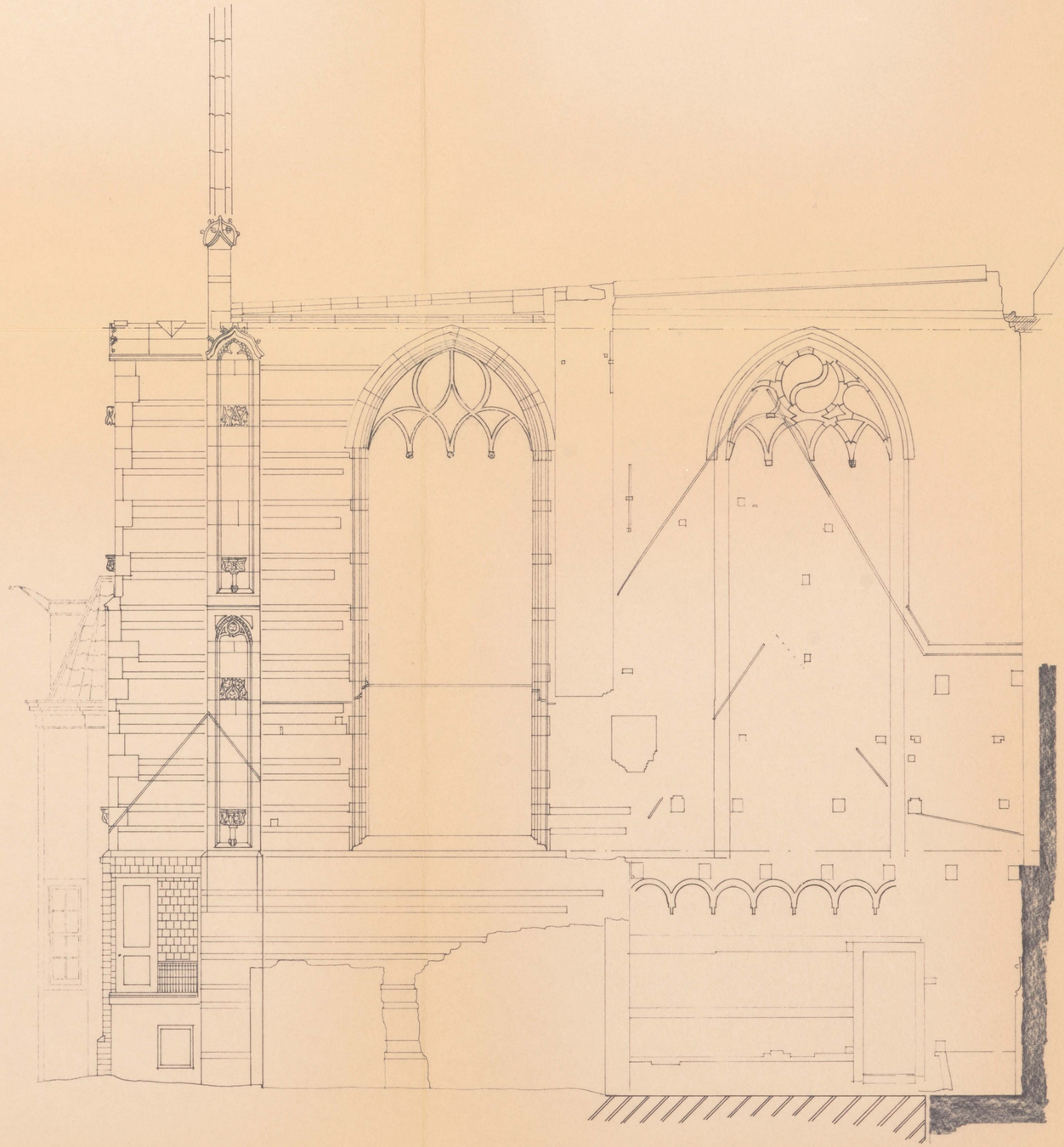
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
LANGSDOORSNEDE. SCHAAL 1: 50. GETEKEND: C.D. APRIL 1952

5

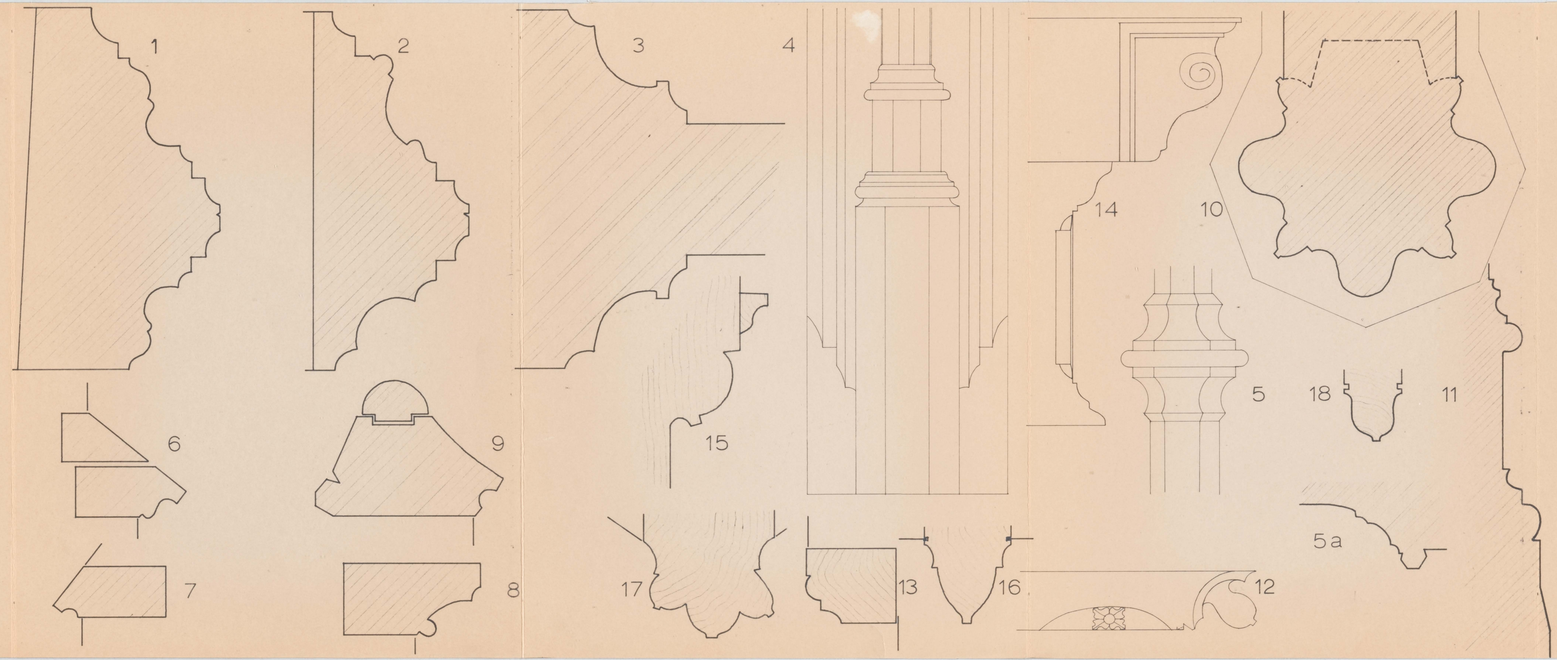

SCHAAL 1: 50

ST. SEBASTIAANS KAPEL

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
OPMETING OOSTGEVEL. SCHAAL 1 : 50. DATUM : JANUARI - 1966

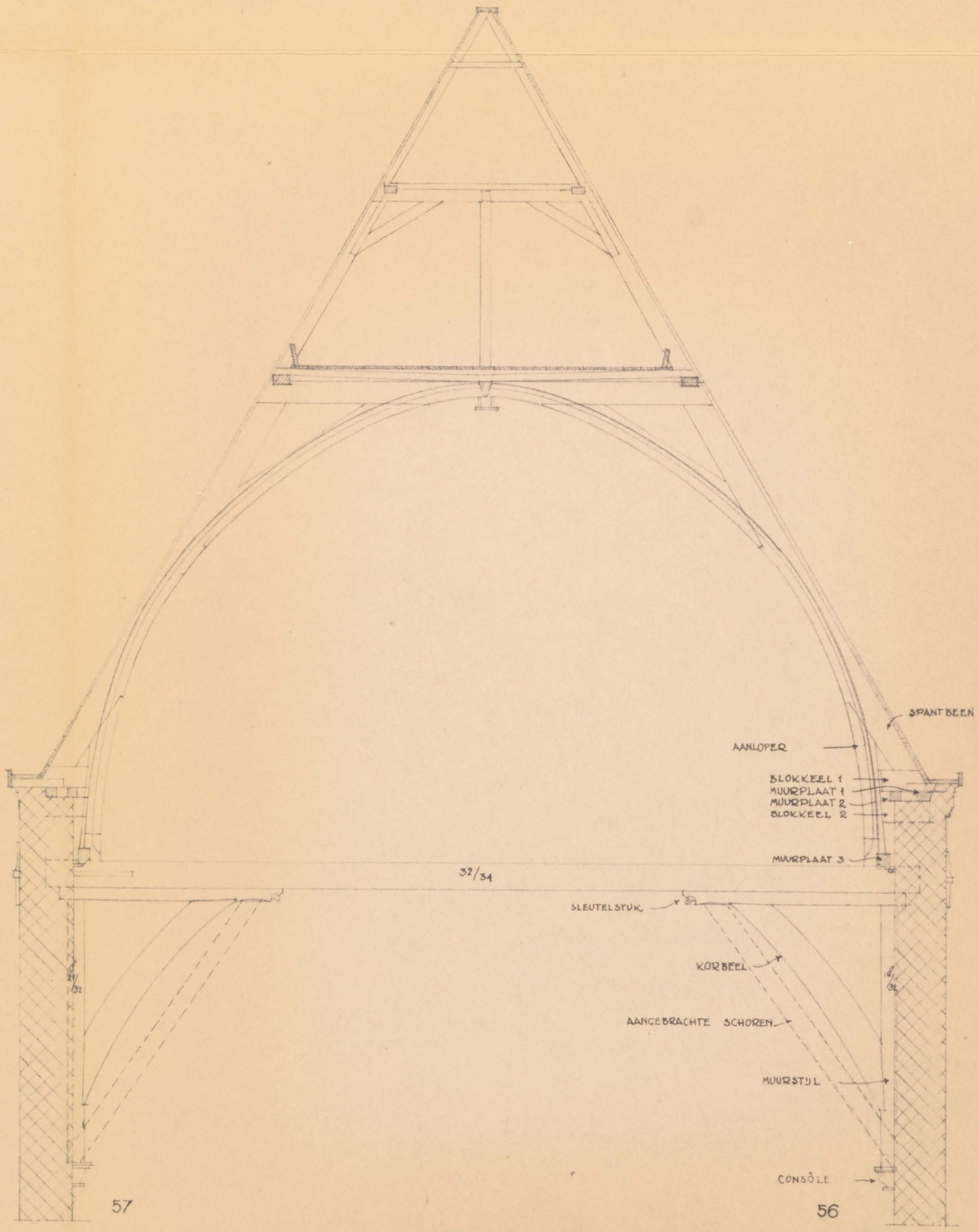

1 kantstijl raam zuidgevel
2 kantstijl raam oostmuur
3 kantstijl blindraam
4 basementje middenstijl raam in zuidmuur
5 profiellijst tussen kolonnetten langs nis in topgevel
6 versnijdingslijst buitenmuren
7 versnijdingslijst binnenzijde oostmuur
8 ondergoot boven oost- en westmuur
9 afdeklijst topgevel
10 doorsnede bundelpijler tegen westmuur
11 overgang van basement naar bundelpijler (10)
12 beëindiging sleutelstukken
13 muurgording langs oost- en westmuur
14 kolonnet en blokkeel onder n.w. kilgraat
15 onderstuk kilgraten
16 gewelf/nokgraat
17 bewerkte kilgraten (diagonaalgraten)
18 nokgraat (richting oost-west) in zuiderzijbeuk

5a overgang achtervlak nis naar voorvlak muur (tongevel)

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL.
PROFIELENBLAD. SCHAAL 1:5 NO 5 1:2 NO 10,11 1:10. GET:R.C.N. 1968

AMSTERDAM - OUDE KERK
SPANT SEBASTIAANSKAPEL

SCHAAL 1:50

AMSTERDAM - JAN. 1952

1					14				
2					15				
3					16				
4					17				
5					18				
6					19				
7					20				
8					21				
9					22				
10					23				
11					24				
12					25				
13									

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE SEBASTIAANSKAPEL. GEBRUIKTE TELMERKEN IN DE KAP.(ZOGENAAMDE STOELTJESMERKEN). GET:R.C.NIEUWENHUIS, MAART-1967

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

B. BESCHRIJVING VAN DE RESTAURATIE

BUITENZIJDE

Om een duidelijk zichtbare lijn in het verloop van de restauratiewerkzaamheden te verkrijgen, bleek het gewenst alleen de ingrijpende herstellingen te beschrijven in volgorde van uitvoering.
Herstelwerk van geringer omvang wordt beschreven per behandeld onderdeel van de kapel, ongeacht het feit dat deze werken soms op een afwijkend tijdstip werden uitgevoerd.

Na het gereed komen van de sloop van de kosterij in maart 1965 kon de oostmuur van de Sebastiaanskapel met één oogopslag worden overzien.
De muur beneden de resten van de versnijdingslijst was bijna over de volle lengte uitgehakt, terwijl door latere veranderingen en herstellingen het oorspronkelijke uiterlijk van de gevel bovendien sterk aan waarde had ingeboet.

In oktober en november 1965 werd gesteigerd aan beide zijden van de oostmuur. Omdat de kapel nog een tijd als timmerwerkplaats zou funktioneren, werd de binnensteiger met hardboard afgeschoten.
Boven de buitensteiger en de muur werd een noodkap aangebracht, zodat 's winters kon worden doorgewerkt en het bloot te leggen metselwerk niet zou inwateren.

Vanaf het eind van het jaar werden voorbereidende werkzaamheden uitgevoerd: de binnenmuur werd ontpleisterd, de goot afgenomen en de vulling uit het zuidelijke blindraam verwijderd.
Tijdens dit laatste werk werd de komplete zandstenen tracering, een aantal brugstaven en in de kantstijlen uitgehakte glassponningen aangetroffen.
Van het voorjaar 1966 tot de zomer van 1967 - in juli van dat jaar werd de buitensteiger gedemonteerd - spitste de restauratie voorzover het het metselwerk betrof, zich voornamelijk toe op de oostmuur.

Het bijna geheel afgehakte zuidelijke muurveld beneden de versnijding werd op dikte gebracht. De oorspronkelijke spekbandverdeling zowel in het veld onder de lijst als in het plint kon worden achterhaald, omdat deze verdeling op de smalle niet afgehakte strook nog intakt was.
Het plint werd afgedekt door een eenvoudige, afwaterend gehakte lijst van oude ledesteen en muschelkalk.
Ter hoogte van de onderdorpels van de ramen werd een geheel nieuw gehakte versnijdingslijst van muschelkalk geplaatst. De tweedelige afgehakte zandsteen lijst gaf de juiste plaats en het formaat aan.
Het profiel van de voorkant kon worden samengesteld aan de hand van de in veel minder mate afgehakte lijst in de zijvlakken van de steunberen op de zuidwesthoek van de kapel, en tenslotte van de in goede staat verkerende lijst aan de voorzijden der steunberen.
Het geopende raam vergde veel werk: een groot aantal bakstenen voor de kantstijlen moesten in profiel worden gehakt en in het metselwerk ingezet; slechts één zandsteen ankerblok kon gehandhaafd blijven, de vervangende stukken werden van muschelkalk gehakt.

Tijdens het grotendeels opnieuw optrekken van de kantstijlen werden de ijzeren brugstaven vervangen door getrokken bronzen (zgn. 'Monumentenbrons', samengesteld uit: Cu ca 91% - Sn 8,5 % P. 0,5, afm. 40 x 40 mm). De brugstaaf ter hoogte van de geboorte van de boog werd aan weerszijden ruim één meter doorgevoerd en in de muur verankerd.
Vervolgens werd de spitsboog geheel gesloopt om op schenkels opnieuw te worden opgetrokken.
Tenslotte werd een muschelkalk slagdorpel geplaatst (enige gehavende zandsteen onderdelen waren gevonden), tussenstijltjes gesteld, eveneens van muschelkalk, alsmede de bijna geheel oorspronkelijke tracering.

Een ander arbeidsintensief werk vergde de tracering in het blindraam. Nadat de kantstijlen geheel waren vernieuwd werd de zwaar gehavende tracering deel voor deel uiteen genomen en opnieuw ingewerkt.
De kruis- en spruitstukken werden van oude ledesteen gehakt.
Daar de drie kraagsteentjes waren afgebroken of geheel verdwenen, moest naar ander ondersteuningsmateriaal worden uitgezien. Er werd besloten de twee gave kraagsteentjes, die op hun vroegere plaats onder de zandsteen tracering aan de binnenzijde door het openen van het venster overkompleet waren geworden, in de blindtracering te verwerken. Het meest linkse werd nieuw gehakt met een versiering in spiegelbeeld van het geheel rechts geplaatste kraagsteentje.

Enkele m^2 metselwerk moest worden vervangen in het penant tussen beide ramen, iets beneden de goot. Dit werk was geheel met roet doortrokken. (Roetsteen laat schadelijke plekken achter op pleisterwerk.)
Nadat incidenteel voorkomend slecht metselwerk was vervangen en de gevel in z'n geheel tot oorspronkelijke hoogte was opgewerkt, kon in maart 1967 op de zuidelijke travee de geheel nieuw gehakte dubbele goot van St. Pierre Aigle worden gelegd.
Omdat de natuursteen afdekking van de zuidelijke travee in een inwendig hoekblok eindigde boven de rechter raamkant, en ten noorden daarvan alleen maar later werk werd aangetroffen, is de noordelijke travee met een houten goot afgedekt op een uitgemetselde rollaag.
Beide goten werden tenslotte met 40 ponds gegoten lood bekleed.

Het laatste werk aan de muur bestond uit het schuren van de baksteen en het afvoegen. De lintvoegen kregen in het midden een 'dagstreep'. Enkele dm^2 metselwerk even boven de versnijdingslijst in de muurdam

tussen beide ramen, welke vlak door de aanbouw van de kosterij lange tijd uit het zicht was, vertoonde deze voegvorm. Nadat de gevel echter in z'n geheel tot de versnijdingslijst was gevoegd, bleek het metselwerk met de dagstreepvoegen vóór afgehakt muurwerk te zijn opgetrokken en dus niet het oorspronkelijke voegwerk te tonen. De vindplaats in aanmerking genomen, kan de voeg echter tot de 16e of 17e eeuw teruggaan.

Om de grote tegenstelling van de opnieuw geschuurde baksteen en de nieuwe voegen wat te temperen, werd het muurvlak in z'n geheel met sterk verdunde zwarte inkt bestreken, welke werkwijze ook bij de andere gevels is verricht.

Het enige werk dat aan de oostmuur nog zal moeten worden uitgevoerd is het voegen van de zuidelijke travee onder de versnijding (in de vorm van een opstaand rugje in het midden van elke voeg) en het vullen van gaten in het afgehakte muurveld onder de versnijding van de noordelijke travee. Het ten gevolge van het uithakken van dit muurvlak overkragende metselwerk zal door een strijkbalk worden opgevangen; aangezien het muurvlak binnenwand zal worden door de bouw van een sacristie, ligt het in de bedoeling de wand te bepleisteren.

Van oktober 1966 tot januari 1967 werd gesteigerd aan beide zijden van de zuidgevel, de binnenkant van de westmuur en langs de zuidkant van de brabantse wand.
Om de steiger te monteren aan de buitenzijde van de zuidgevel was het noodzakelijk het kapje van het huisje dat toch gewijzigd zou worden, te slopen.
Boven het huisje werd in de beide naar het zuiden gerichte steunberen een stalen balk ingelaten, waarop kon worden gesteigerd.

Na het optrekken van de steiger voor de buitenmuur, kon de gevel aan een nauwgezet onderzoek worden onderworpen.
De kantstijlen en middenstijl van het raam waren van zandsteen.
Omdat over volle hoogte van de montants de stijltjes voor de bevestiging van glas-in-lood-ramen waren weg gehakt zou aan de zandsteen moeten worden gerestaureerd. Ingevolge artikel 4, eerste lid, van het Zandsteenbesluit (Silicosewet) werd ontheffing verleend, zodat men er toch toe kon overgaan de zandsteen te herstellen, welk werk evenwel alleen mocht geschieden in de steenhouwerij van de firma Woudenberg te Rhenen, aangezien men daar over de door de Silicosewet vereiste outillage beschikt.

Door de uit te nemen kant- en middenblokken van het raam tot aan de geboorte zou de ondersteuning van de topgevel worden verzwakt. Daarbij kwam nog een tweede verzwakking: het penant, westelijk van het raam was over grote lengte geheel met roet doortrokken, evenals de zuidwestelijke steunbeer. (Lange tijd heeft een zeer hoge schoorsteen van het huisje in de hoek van de twee muurvlakken gestaan.)
Om de beide grote herstellingen zonder te grote kosten en risico's uit te voeren, is na langdurige overweging besloten ook de top vanaf de aanzet van de raamboog af te breken. De plaats van de oorspronkelijke natuursteen onderdelen werd nauwkeurig in tekening vastgelegd.

Met het afnemen van de afdeklijst in maart 1967 werd een begin gemaakt met dit zeer ingrijpende werk. In juni was men met de sloop gereed, en kreeg men een duidelijke indruk van het inwendige van de muur. Zo kon men zien, dat om het metselverband te versterken, om een willekeurig aantal lagen, plusminus 10, een onder plm. 45° gemetselde laag baksteen was aangebracht. Deze overhoekse metselwijze trad niet aan de buitenzijden op.
Vanaf de zomer van dat jaar werd de diep uitgehakte zuidmuur beneden het raam op oorspronkelijke dikte gebracht, evenals de aansluitende zijvlakken van beide steunberen. Voldoende aanwijzingen konden worden uitgewerkt om tot een verantwoorde rekonstruktie te komen.
Het plint kreeg een zelfde afsluiting als dat bij de oostmuur.
Een dubbele versnijdingslijst van muschelkalk werd aangebracht op de plaats van de tweedelige afgehakte zandsteen lijst; via de steunberen akkordeert de lijst met die van de oostmuur.

In augustus 1967 werd een aanvang gemaakt met het plaatsen van het gerestaureerde zandsteen raam.
Allereerst werden de aanzetten (muschelkalk) van de kantstijlen gesteld en de basementjes van de middenmontant. Het buitenbasement, dat ontbrak, werd in zandsteen gehakt naar het originele aan de binnenkant.
Van de oorspronkelijke slagdorpel restte niets; in de in het begin van de 18e eeuw in gebruik zijnde paarse, harde baksteen, waaruit de slagdorpel bestond, werd een aanwijzing gezien dat de oorspronkelijke slagdorpel van natuursteen was. Besloten werd een dorpel van muschelkalk te plaatsen.
Vervolgens werden de drie stijlen tot de geboorte gesteld, bronzen brugstaven geplaatst, het metselwerk tegen de kantblokken aangeheeld en het gesloopte penant opgetrokken.
De bovenste brugstaaf werd een eind in beide muurdammen doorgevoerd en in het metselwerk verankerd.
Vervolgens werden schenkels gesteld, waarop de boogblokken konden worden geplaatst. Gelijktijdig met het slaan van de boog werden de schouders en het benedenstuk van de topgevel opgetrokken. De gehele topgevel is ongeveer 10 cm hoger opgetrokken dan de oorspronkelijke, om ten opzichte van de achterliggende dakvlakken een opstand te formeren en zo de waterkering ter plaatse te bevorderen.

Na het sluiten van de boog in januari 1968 werd met enkele onderbrekingen, o. a. ten gevolge van een schaarste van oude baksteen, de top opgemetseld.
Het beeldhouwwerk van de nis werd in z'n geheel teruggebracht. Van de geheel verdwenen profilering van de baksteen kolonnetten kon aan de hand van natuursteen tussenstukken een verantwoorde rekonstruktie worden uitgevoerd. Een gedeelte van de middenpinakel dat ontbrak, werd door de beeldhouwer Huisstede gekompleteerd door van muschelkalk een met hogels bezet stuk te hakken. Ook de dagkant van de zolderraampjes onderging een verandering.
Het kwarthol in de zandsteen spekblokjes werd in de baksteen dagkant doorgevoerd (de vroegere haaks omgezette dagkanten waren van machinale baksteen en dus niet origineel).

In juni 1968 werd de afdeklijst met de aanzet voor een pinakel met kruisbloem geplaatst. Voor de lijst werd gebruikt: de oude zandsteen blokken, de zwaar beschadigde werden opnieuw in zandsteen gehakt, de geheel verweerde ledesteen stukken tenslotte werden vervangen door blokken van St. Pierre Aigle. De pinakeltjes en het sluitstuk op de westelijke schouder, die beiden geheel ontbraken, werden in muschelkalk gehakt. Door de beeldhouwer werden enige modellen van hogels gemaakt, waaruit een keuze werd gedaan.
De hogels lopen nog iets uit op de tussenlijsten. Proefondervindelijk werd besloten 2 keer 13 hogels te plaatsen. Hogels en tussenlijsten zijn van muschelkalk. Ze werden in het najaar van 1968 geplaatst.

In juli 1968 waren inmiddels alle tussenstijltjes van muschelkalksteen in het raam gesteld.
Begin 1969 werd de kruisbloem gesteld.
Aan het definitieve ontwerp van de tracering is een langdurige en uiterst intensieve voorstudie voorafgegaan. In de vóór de restauratie aangetroffen toestand werd geen enkele aanwijzing gevonden omtrent de vorm van de vroegere natuursteen tracering, zodat men geheel was aangewezen op oude afbeeldingen.
De meest dankbare gravure was ontegenzeggelijk die van C. J. Visscher. Van de tracering werd een sterke deelvergroting gemaakt, die de grondslag vormde voor het verdere onderzoek. De in de tracering weergegeven vuurslag voor een knuppelkruis en daarnaast twee gekruiste pijlen konden volgens deze afbeelding onmogelijk in steen uitgevoerd zijn geweest. Deze attributen waren waarschijnlijk in het glas opgenomen. (foto nr. 60)
Inmiddels is de tracering geplaatst. Het geheel werd in muschelkalk gehakt.

Eind 1968 was de gevel geschuurd en gevoegd. Het venster zal, evenals het raam in de oostgevel - waarin een gebrandschilderd glas zal worden geplaatst - in het voorjaar van 1969 worden beglaasd.

STEUNBEREN

oostelijke steunbeer

De in het noordelijk zijvlak uitgehakte nis werd gevuld, het geheel vlak afgehakte plint op dikte gebracht en nieuwe plint- en versnijdingslijsten gesteld.
Verder werden incidenteel voorkomende slecht of in vroeger tijd te 'hard' uitgevoerde herstellingen ingeboet.
Ten gevolge van verregaand verval moest het bovenstuk ter hoogte van ongeveer 2 m opnieuw worden opgetrokken. Vervolgens werd de afdekking opnieuw aangebracht, met in het bovenvlak een enkel nieuw ingezet stuk muschelkalk.
Enige spiegelstukken moesten worden vervangen; tijdens het nieuw optrekken van de top werd het baldakijn een blok omlaag gebracht om de in de steunbeervlakken van de kapel gebruikelijke afstand tussen consoles en baldakijn aan te houden, daar de sterke indruk bestaat dat bij vroegere herstellingen het blok te hoog was herplaatst. Als laatste werk werd de beer gevoegd (met een dagstreep).

zuidoostelijke steunbeer

Werkzaamheden overeenkomstig de oostelijke beer. Daarenboven kwam het vullen van het grote gat in het benedendeel van de beer, veroorzaakt door het bouwen van een 'geheim gemak'.

zuidwestelijke steunbeer

Achter de schuine baksteen aanmetseling kwam een natuursteen plint te voorschijn met een lijst in de vorm die elders langs de buitenmuren van de kapel nieuw is geplaatst. Het plint behoeft slechts een gering herstel.
Het benedenstuk van de zandsteen waterlijst aan de buitenzijde zal in zandsteen nieuw worden gehakt.
Het bovenstuk kan grotendeels worden herplaatst. De lijst in het huisje zal geheel nieuw moeten worden gehakt, gezien de zeer geringe resten. Het gehele oostelijke zijvlak vanaf 3, 75 m boven de versnijdingslijst, alsmede het gehele bovendeel van de beer is nieuw opgetrokken. Een nieuw gehakte muschelkalk afdekking werd geplaatst, waarvan als voorbeeld de afdekking op de beide oostelijke steunberen werd genomen. Vervolgens werden het bovenste verdwenen baldakijn gehakt en enkele spiegelstukken vernieuwd. Tenslotte werd de beer afgevoegd.

westelijke steunbeer

Herstellingen gelijkluidend als voorgaande beer. Het ingrijpende herstel aan metselwerk kon achterwege blijven. Een baldakijn werd niet geplaatst, aangezien geen enkel gegeven uit het bestaande werk of op oude afbeeldingen in die richting wees.
Bovendien was bedoeld voorvlak niet geschikt om een beeld te plaatsen, in verband met de vroege aanbouw van doopkamer en IJzeren Kapel.

Het ligt in de bedoeling om op de steunbeerafdekkingen een kruisbloem en een pinakel te plaatsen. Naar de vorm van de pinakel wordt nog gezocht.

In mei 1967 werd over de kap van de IJzeren Kapel en de doopkamer een vlonder getimmerd, waarop langs de westmuur een steiger werd opgetrokken. De te verrichten werkzaamheden aan de muur ter plaatse van de Smidskapel, doopkamer en IJzeren Kapel zullen in een te verschijnen beschrijving van genoemde ruimten worden behandeld.

In augustus 1967 werd de tweeledige zandsteen gootlijst afgenomen. Het bovenstuk van de gevel was grotendeels met machinale baksteen beklampt, zodat het gehele voorvlak moest worden uitgehakt.

In april 1968 werd een begin gemaakt met het inboeten en opmetselen van de muur, waarna de gevel kon worden geschuurd en gevoegd. De tweede en derde spekband van bovenaf gerekend, werden geheel doorgetrokken. De onderbrekingen van deze banden waren het gevolg van een vroeger herstel. (Zie Beschrijving van de Bouwperioden).
In juni van dat jaar werd de natuursteen goot geplaatst; gebruik werd gemaakt van de oude zandsteen onderlijst. Een geheel nieuwe bovengeleding met enkele herstellingen aan het benedendeel werden in St. Pierre Aigle uitgevoerd. Het waterafschot werd in tegengestelde richting gebracht, opdat dan het water via een afvoerpijp in de meest gunstige goot kan uitmonden. (De zakgoot tussen de Smidskapel en de kappen van zuiderportaal en doopkamer).
De goot werd vervolgens met lood bekleed. In de hoek van de westmuur en de zuidmuur van de Smidskapel werd een kwartronde vergaarbak met afvoerpijp geplaatst.

KAP en interieur

Nadat de steiger op hoogte was, werd het dakbeschot en gewelfhout langs de kapvoeten uitgenomen, met de bedoeling deze konstrukties op deugdelijkheid te onderzoeken.
Een groot gedeelte van de spantvoeten bleek aan dringend herstel toe te zijn, door verrotting, zwamvorming en door vroegere onoordeelkundig uitgevoerde herstellingen in grenehout.
Met het herstelwerk aan de kilkeper boven de driekwart ronde zuil in april 1965 werd een begin gemaakt met de restauratie van de kapkonstrukties. Over een lengte van ruim 2,50 m werd het grenen onderstuk van kilgraat en kilkeperbalk afgezaagd. In juni werden eiken lasstukken, door een blokkeel verbonden, aan de kilkeperbalk en -graat bevestigd.
Op soortgelijke wijze werd het benedenstuk, ter lengte van 1,70 m, van het kilkeperspant boven de zuidoostelijke vieringpijler in eikehout vernieuwd.

Na de bewerking aan de beide kilkepers spitste het timmerwerk zich toe buiten de kapel, o.a. in de Buitenlandvaarderskapel, totdat het zich in maart 1966 weer voornamelijk in de Sebastiaanskapel concentreerde.
De grenen trekbalk werd toen met beide stoelen vervangen door dito exemplaren in eikehout. Het profiel aan de sleutelstukken onder de eiken trekbalk diende als voorbeeld voor de nieuw gemaakte.
Daarna volgde het herstel aan de kapvoeten, resp. de herstelling aan de oostelijke en aan de westelijke. De werkzaamheden bestonden uit: het aanlassen van veel dak- en gewelfsporen en het verbinden van elke dak- en gewelfspoor door een blokkeel. De blokkeels werden met elkaar verbonden door een geheel nieuwe dubbele muurplaat.
Uitgezonderd de zuidelijke gording langs de westmuur, die alleen plaatselijk herstel vroeg, moesten de muurgordingen door nieuwe worden vervangen.
In de zakgoot tussen Sebastiaans- en Smidskapel werden gootklossen tegen de sporen gespijkerd, waarop een grenen gootbodem werd gelegd, die met lood werd bekleed.

Beide trekbalkstoelen werden op de grond uiteen genomen.
De muurstijlen moesten worden vervangen, terwijl de sleutelstukken werden gelast. De laseinden werden zó aan de sleutelstukken verbonden, dat van de beschilderde ondervlakken niets verloren behoefde te gaan.
In het najaar van 1967 werden de stoelen op hun plaats gebracht. Vanaf die tijd tot het voorjaar van 1968 werd het grenen benedenstuk van het kilkeperspant boven de bundelpijler tot een lengte van 5 m alsmede dat van het spant (///) boven die pijler met een zelfde lengte vernieuwd in eikehout.

Gedurende de werkzaamheden in de kapkonstrukties werden alle oude en nieuwe kaponderdelen bespoten met een zwam- en houtwormdodend bestrijdingsmiddel, door de firma Degens onder de naam 'Hydrasil K' in de handel gebracht.

In de gewelfbeschieting werden alle grenen delen door eiken vervangen. Vooral ter plaatse van de kapvoeten domineerde het grenehout.
In april en mei 1967 werd het oostelijk dakvlak van een nieuwe bebording voorzien, waarna de kilgoot tussen dit dakvlak en dat van de Buitenlandvaarderskapel met lood werd bekleed.
In september tenslotte werd het dakvlak met leien gedekt in de vorm van de Rijnlandse dekking.
In het najaar van 1968 werd het westelijk dakvlak bebord, en de kilgoten met lood bekleed. In het voorjaar van 1969 zal het dakvlak met leien worden gedekt.

Onder de oostelijke muurgraat in de kapel werd het blokkeel herplaatst, met daaronder een kopie van een schalkbeeld, gehakt door de beeldhouwer Van Huisstede.
De kleuren werden opgebracht aan de hand van een soortgelijk beeldje met oorspronkelijke beschildering in de Smidskapel. Het originele schalkbeeld bevindt zich in Museum 'Amstelkring' (foto nr. 62). Alles wees er evenwel op, dat het oorspronkelijk in de Sebastiaanskapel thuishoorde.
Het beeld staat op een console en wordt door een bewerkt baldakijn bekroond. De manspersoon is gehuld in een in de taille gegordelde houppelande en draagt misschien een bevermuts met omgeslagen rand. De linker hand is verdwenen; te oordelen naar de stand van de rechterhand, die de duim mist, heeft deze iets vast gehouden.
Onder de westelijke muurgraat zal het andere blokkeel worden herplaatst met als ondersteuning een eenvoudig gedetailleerd kolonnetje.

BESCHILDERING

In januari 1966 werd een begin gemaakt met het verwijderen van de verflagen van gewelfschot, graten en gordingen. Dezelfde afbijtmiddelen werden toegepast als bij de werkzaamheden in de Buitenlandvaarderskapel. (Zie Beschrijving BVK, blz. 31)
Verreweg het grootste deel van de verflagen werd evenwel afgenomen met het afbijtmiddel "Hoeco".
In het gewelf blijven de beide hoofdvoorstellingen in de oostelijke velden geheel ongewijzigd. Van alle andere beschilderingen kwamen slechts de contouren met vage kleuren voor de dag, die met caseïne tempera licht werden bijgekleurd.
De verflagen van de gewelfschotels zijn minutieus afgetikt en gekrabd. De beschilderingen kwamen in zo'n goede staat voor de dag, dat het bijkleuren achterwege kon blijven.

In de tweede helft van 1967 werd de verflaag van trekbalk en stoelen afgebeten. Door de regelmatige struktuur van de ondergrond en de afwijkende overschildering was het mogelijk ook deze voorstellingen zo vrij te leggen, dat verder herstel niet nodig bleek.
Omdat de beide muurstijlen van de jukken in verband met hun slechte conditie vervangen moesten worden, werden de contouren overgebracht op de vervangende stijlen en in kleur gezet.
Al het nieuwe eikehout werd met wasbeits ingestreken, met het doel de kleur van het blanke eiken bij benadering overeen te laten stemmen met het verweerde oude gewelfschot.

BINNENMUREN

Aan het metselwerk van de binnenmuren werden herstellingen verricht in het eind van 1967 en in 1968.
De achterwanden van de spaarnis in de oostmuur en de westelijke in de zuidmuur vertoonden vrij ernstige van beneden naar boven gaande scheuren, die werden ingeboet.
De ten behoeve van het onderzoek naar de bouwperioden verrichte geringe sloopwerken in de dichtgemetselde spaarnis in de oostmuur en in de nis in de westwand (zie blz. 51) werden volgezet, evenwel zonder de aangetroffen 'vondsten' te verstoren.
De versnijdingslijsten van de oost- en zuidmuur werden geheel nieuw opgemetseld in de vorm zoals deze werden aangetroffen; de oorspronkelijke natuursteen onderlijst van de oostgevel kon grotendeels worden gebruikt.
De versnijding van de westwand behoefde slechts plaatselijk herstel.
Behalve geringe herstellingen aan de muurvlakken boven de versnijding kwamen ook enkele meer ingrijpende werken voor.
De met roet doortrokken muurdam tussen de kantstijl van het heropende raam en de trekbalkstoel, die aan de buitenzijde reeds was ingeboet, werd thans ook aan de binnenkant onderhanden genomen.
Onder de westelijke trekbalkstoel werd een nieuw gehakte console geplaatst; van de oorspronkelijke was niet meer dan een smal stuk van de voorzijde over, dat evenwel als voorbeeld kon dienen.

In de beide noordelijke blindramen werden de gaten in de bogen van de traceringen ingeboet.
De zwaar ontzette zuidelijke blindraamtracering in de westmuur werd deel voor deel uiteengenomen en opnieuw opgemetseld. Aan de kraagsteentjes in deze tracering werden stukken gelijmd, zodat deze konden worden herplaatst. Ook één kraagsteentje in het noordelijke raam in die muur werd herplaatst. De vijf anderen

waren te zeer beschadigd om voor herplaatsing in aanmerking te komen. Voor deze vijf werden nieuwe gehakt naar de beschadigde oorspronkelijke.

Tijdens het herstel aan de zwaar ontzette blindtracering werd het in de muur verwerkte kettinganker uitgenomen. Reeds eerder waren de kettingankers, allen ter hoogte van de geboorten der raambogen, uit de zuid- en oostmuur en de steunberen verwijderd.
(Beschrijving van de Buitenlandvaarderskapel, blz. 28 : in tegenstelling met het aldaar beschrevene blijkt eerst nu, dat in de zuid- en oostmuur alleen ter hoogte van de geboorten der ramen kettingankers waren aangetroffen. Het kettinganker in de oostmuur had geen verband met dat in de sluitmuur van de Kooromgang.)

In augustus 1968 werd een begin gemaakt met het bepleisteren van de wanden.

WENTELTRAP in de zuidwesthoek van de kapel

Het toegangsportaal zal worden verwijderd om de trap met het kuipstuk tot de zerkenvloer door te kunnen voeren. Een ijle stalen leuning zal de tegenwoordige beschieting vervangen. Ook het bovenstuk zal iets worden doorgetrokken, zó, dat men juist boven de muurplaten van de kapvoet via een gemaakte doorgang in de goot kan komen. Langs de zakgoot kan men dan met een leertje op de zolder van de zuiderzijbeuk komen. Op deze manier blijft de trap gehandhaafd en behoudt deze bovendien zijn funktie.

SCHEIDINGSWAND tussen kapel en overige kerkruimte

De detonerende grenehouten kasten zullen worden weggebroken en de wand waar nodig, worden hersteld. De branddeur, die geen dienst doet, kan vervallen.

FUNDERINGSONDERZOEK

In februari 1967 werden ter plaatse van de bundelpijler twee putten gegraven, met het doel de westmuur van de zgn. Kleine Sebastiaanskapel te kunnen lokaliseren. Beide opgravingen leverden positieve resultaten op.
In de eerste put, onmiddellijk westelijk van de pijler, kwam op 1,70 m beneden de zerken een gedeelte van een fundering in zicht, lopende van oost naar west. Het steenformaat bedraagt 22 x 11 x 5 cm. Bedoelde fundering is kennelijk het restant van de gesloopte zijmuur van de zuidbeuk der Kleine Hallenkerk.
De opgraving gaf gelegenheid de westmuur van de Sebastiaanskapel aan een onderzoek te onderwerpen.
$15\frac{1}{2}$ cm beneden het zerkenniveau stopte de teerlaag die op het benedendeel van de muur was aangebracht: hieruit kan dus worden opgemaakt, dat de door die laag gevormde lijn de vroegere vloerhoogte aanwijst.
38 cm beneden de voormalige vloerhoogte heeft de muur een versnijding, ter breedte van 14 cm.
80 cm daaronder versnijdt de muur dit keer tweemaal, elk ter breedte van $3\frac{1}{2}$ cm. De baksteen beneden de eerste versnijding heeft een formaat van $21\frac{1}{2}/23$ x $10\frac{1}{2}/11$ x $5/5\frac{1}{2}$ cm, en is helderrood gekleurd.
Onder het basement van de pijler loopt in 't verlengde van de overgang van basement naar muurvlak een grillige bouwnaad. Het steenformaat noordelijk van de bouwnaad bedraagt $20/22$ x $10\frac{1}{2}/11\frac{1}{2}$ x $4\frac{1}{2}$ cm en heeft een grauw roodbruine kleur. Dit afwijkende stuk metselwerk, dus alleen onder de pijler, staat op de fundering van de Kleine Hallenkerk.

Ter zelfder tijd werd een put gegraven in de hoek, gevormd door de westmuur van de Sebastiaanskapel en het houten schot.
Op 1,55 m beneden de zerken werd de fundering aangetroffen van een steunbeer van de Kleine Hallenkerk, naast de kapelmuur liggend. Het steenformaat bedraagt 23 x 11 x 5 cm, de breedte is 136 cm.
De fundering was in de put zichtbaar tot een lengte van 84 cm. Uit de opgraving in de eerste put kwam de buitenzijde van de traveemuur van de Kleine Hallenkerk te voorschijn. De totale lengte van de fundering van de steunbeer zal plm. 2,30 m bedragen. In het verlengde van de steunbeer sluit een muur aan, die ook hier langs de kapelmuur loopt. De breedte bedraagt 90 cm, het steenformaat 22 x 12 x 5 cm. (foto nr. 63)

Het meest recente onderzoek werd gehouden in oktober 1968. Midden in de kapel werd een put gegraven ter grootte van 4 x 2 zerken.
Op 1,80 m beneden het zerkenniveau werd een oost-west gerichte, 80-85 cm brede fundering aangetroffen, met haaks daarop een 105 cm brede en 80 cm lange verzwaring. Het geheel bestaat hoofdzakelijk uit koppen; een enkele hele baksteen meet 25 x 12 x 7 cm. (foto nr. 64)

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

SEBASTIAANSKAPEL

C. BOUWPERIODEN

BOUWPERIODEN

Omstreeks 1380 werd een kapel gebouwd tegen de zevende en achtste travee van de zuidbeuk der Kleine Hallenkerk.
De bouwtijd kon bij benadering worden vastgesteld door het zakboekje van Memoriemeesters te raadplegen, waarin enkele uit dat jaar daterende zerken werden vermeld op de plaats van de nieuw gebouwde kapel. (tek. nr. 4)
Omtrent de stichters tasten wij in volkomen duister. De Handboogschutterij wordt voor het eerst vermeld in de eerste helft van de 15e eeuw.

De kapel, die we voor de duidelijkheid de Kleine Sebastiaanskapel noemen, vertegenwoordigt met de St. Joriskapel, eveneens voor het eerst vermeld in 1380, het begin van een aaneenschakeling van bouwaktiviteiten die de zijbeuken met kapellen deden omhullen en de ruimte bijna verdubbelden.
De eerste bouwfase kan niet worden gezien als de uitbreiding van de hallenkerk met een transept, omdat vooral de Kleine Sebastiaanskapel een uiterst zelfstandige vorm kreeg, en belangrijk verschilde met de Sint Joriskapel. Deze laatste had, voorzover wij weten, direkt zijn tegenwoordige diepte verkregen.

De sloop van de kosterij en enkele in de "Beschrijving van de restauratie" vermelde opgravingen verschaften voldoende gegevens om tot een verantwoorde rekonstruktie van het grondplan te komen.
Tegen de twee steunberen die de zevende en achtste travee van de zuidbeuk van de Kleine Hallenkerk begrensden, werden betrekkelijk lichte zijmuren opgetrokken. (Een goede indruk van een dergelijke aansluiting in het opgaande werk geeft de oostmuur van de Binnenlandvaarderskapel met de accorderende steunbeer van de Kleine Hallenkerk.)
De hoeken van de zijmuren met de zuidmuur van de slechts één travee diepe kapel werden door overhoekse steunberen geschraagd. Deze schraagmethode was voor de Oude Kerk iets geheel nieuws.
De zuidmuur werd in het midden bovendien door een haaks op het muurvlak staande beer geschoord.
De plattegrond geeft een indruk van de aard en vormgeving van het opgaande muurwerk tot de kapvoet.
Zoals zal worden aangetoond, ligt het voor de hand de kapvoet te plaatsen op dezelfde hoogte als die van de zuidbeuk.

Het voor het metselwerk gebruikte materiaal heeft hoofdzakelijk bestaan uit rode baksteen, hier en daar verlevendigd door natuursteen onderdelen (gobertanger en ledesteen). De ribben van de overhoekse steunberen waren bij voorbeeld opgetrokken van genoemde natuursteensoorten.
Door de vondst van de steunbeer is de mogelijkheid uitgesloten van één groot in de zuidgevel geplaatst raam. Elke travee zal daarom een eigen spitsboograam hebben gehad, met een hoogte die afhankelijk is van de gevelbeëindiging.
De overhoekse stand van de steunberen lijkt op de aanwezigheid van ramen in de beide zijmuren te wijzen.
Wat de kapvorm betreft, valt aan het volgende te denken:

a) Een overkapping met een nok ter hoogte van die van de zuidbeuk, in het zuiden opgesloten door een topgevel, en in het noorden via kilkeperspanten in de langskonstruktie van de zuidbeuk dringend.
Deze wijze van overkapping is moeilijk in te denken door de aanwezigheid van de steunbeer tegen de zuidmuur. De beer deelt de kapel visueel in twee helften, welke opdeling door één topgevel en tevens door de achterliggende overkapping teniet zou worden gedaan. (Deze uitvoering werd vroeger wel toegepast, zie o.a. Monumenten van geschiedenis en Kunst, Waterland, blz. 120 e.v. De Ned. Herv. Kerk te De Rijp, met name het zuiderdwarspand).
Doorslaggevend echter is de huidige toestand in de kap tussen zuidbeuk en Kleine Sebastiaanskapel, die deze wijze van overkapping uitsluit:
de daksporen in de kapkonstruktie boven de Kleine Hallenkerk zijn allen gelast met een ongeveer 80 cm lange schuine liplas met visbek, direkt boven de zoldervloer. Wanneer men de oostelijke kilkeper, overgang dakvlak Kleine Sebastiaanskapel naar zuidbeuk/Buitenlandvaarderskapel, ongeveer 90 cm oostwaarts zou opschuiven zodat deze boven de oostmuur van de Kleine Sebastiaanskapel terecht zou komen, zou het noodzakelijk zijn van enkele sporen een gedeelte van de laseinden af te zagen. Nadat de huidige kilkeperbalk werd aangebracht moesten de sporen opnieuw worden verlengd, waarbij men spoedig een afwijkende vorm en konstruktie zou verkrijgen, wat absoluut niet het geval is.
Uit een en ander blijkt, dat de kappen niet in elkaar liepen, dus zal er aan de noordzijde van de Kleine Sebastiaanskapel een dakschild zijn geweest. Dit met één topgevel op de zuidmuur geeft een 'gek' kort nokje.
Gesteld kan worden, dat elke vorm van zuid-noord gaande overkapping met dezelfde nokhoogte als die van de zuidbeuk, uitgesloten is.

b) Een zuid-noord gaande dubbele overkapping met een nok ter hoogte van de gewelfnokribbe van de zuidbeuk. De opdeling van de zuidmuur door de steunbeer is zeker doorgevoerd in de achterliggende ruimte.
Uit de "Beschrijving van de toestand voor de restauratie" kan de conclusie worden getrokken, dat de drie-

kwart ronde zuil het enige restant is van het opgaande werk van de Kleine Sebastiaanskapel.
Met deze wetenschap gepaard, kunnen we met enige zekerheid aannemen dat ook op de noordwesthoek van de kapel een soortgelijke zuil heeft gestaan. Een zuil tussen beide anderen is noodzakelijk ter ondersteuning van: de kapvoet tussen kapel en zuidbeuk, het juk onder de noord-zuid gaande trekbalk in de zuidbeuk en de onderslagbalk onder de zakgoot tussen de beide kapjes van de kapel.
De beide kapjes kunnen op verschillende manieren worden afgesloten: in het zuiden door topgevels en in het noorden in de kap van de zuidbeuk stekend. De topgevels hebben vooral praktisch nut, indien de beide ramen zo hoog mogelijk waren doorgevoerd, als bij de kooromgang.
Zo'n kapvorm komt thans nog voor bij de H. Kruiskamer uit 1516 in de Zuiderkerk te Enkhuizen.
In het zuiden door topgevels en in het noorden door schilden. De zo ontstane zakgoot werkt de oplossing in de hand analoog aan die tussen Buitenlandvaarderskapel en Hoogkoor: boven de zuilen wordt het doorgaande metselwerk met de achter de muurgording liggende kapvoet opgevangen door een tweetal scheibogen.
In het zuiden schilddakjes, in het noorden de insteek.
Zowel in het zuiden als in het noorden schilddakjes.

c) De meest aanvaardbare oplossing lijkt ons evenwel die van één schilddak met een oost-westelijke nokrichting en een horizontale gootlijst rondom. Het interieur zou dan afgedekt kunnen zijn door een kloostergewelf of een wangewelf.

Na bijna een eeuw durend stilzwijgen der archivalia wezen enkele bescheiden uit het derde kwart van de 15de eeuw op verrichte bouwaktiviteiten ter plaatse van de Kleine Sebastiaanskapel.

In het zakboekje van Memoriemeesters werd een zerk uit 1470 vermeld, liggend ten zuiden van de sluitmuur van de kleine kapel. (blz. 18).
Een rekening van 1463 duidt op de plaatsing van een gebrandschilderd glas in het oostraam van de nieuw gebouwde kapel. (blz. 21)
Het genoemde aantal panden komt overeen met de indeling, aangetroffen na de sloop van de vulmuur.
In de beschrijving is het afschrift van een brief overgenomen, door het Handboogschuttersgilde aan de Hertog van Bourgondië verzonden. (blz. 20).
In de inleiding van het afschrift zou Philips van Bourgondië zijn bedoeld. Le Long acht het daarentegen waarschijnlijker, dat de brief aan Karel de Stoute zou zijn geadresseerd. (Beschrijving van de kosterij, blz. 20.)
Mogelijk kan men de gelegenheid te baat hebben genomen de hertog bij zijn inhuldiging in Den Haag in 1468 het verzoek ter hand te stellen.
De inhoud van het verzoek wekt de indruk, dat de kapel reeds was voltooid en men hoofdzakelijk om een bijdrage verzocht ten gunste van de te houden missen.

Wij zijn van mening, dat op grond van deze aanwijzingen de bouw van de nieuwe Sebastiaanskapel in het begin der zestiger jaren kan worden geplaatst.

Moeilijk verklaarbaar is, waarom men de kleine kapel radikaal heeft gesloopt en de dubbel zo grote kapel iets minder dan 90 cm naar het oosten heeft opgeschoven.
Bouwkundig is het te verwezenlijken de zijmuren te verlengen, de oude sluitmuur te slopen en een nieuwe een eind zuidelijker op te metselen. Een bezwaar zou kunnen opleveren het te verwachten zakken van de nieuwe fundering - waar men vroeger niet zo zwaar aan tilde - welke zakking in het opgaande metselwerk zou worden doorgezet. Scheurvorming zou evenwel niet spoedig aan de orde komen in verband met de grote plasticiteit van de specie, die een geringe zetting goed kan opvangen. Bovendien droegen kettingankers er toe bij de muren vormvast bijeen te houden.

De verklaring moet samenhangen met het voornemen een kapel te bouwen, waarvan het tongewelf de zuiderbijbeuk en de middenbeuk kruiste, zodat er een dwarsschip werd geformeerd. Maar het blijft onduidelijk, waarom de grote Sebastiaanskapel niet als een verlenging van de kleine kapel is opgetrokken.

De zuil op de noordoosthoek van de Kleine Sebastiaanskapel was slechts voor één kwart in de muur van de Kleine Hallenkerk verwerkt; door zijn stand westelijk van de zijmuur van de kleine kapel kon hij derhalve in de nieuw gebouwde kapel opgenomen worden.
Door de verschuiving werd de zuidkant van kolom en kapiteel ingebouwd, zodat slechts een halfrond vrij bleef.
Op welke wijze de aansluiting tot stand kwam is niet meer na te gaan, aangezien de schuine aanmetseling, tussen oostmuur en zuilschacht, van een aanmerkelijk later uitgevoerde wijziging afkomstig bleek.
Een open vraag blijft, met welke reden de zuil op de noordwesthoek van de kleine kapel - zo ooit aanwezig - na de noodzakelijke demontage niet tegen de nieuwe zijmuur werd herplaatst.

Op verschillende manieren is gebleken, dat men tijdens de bouw met een tekort aan natuursteen te kampen had. De natuursteen werd hoofdzakelijk als sierend element beschouwd.
Op plaatsen waar de steen van de straat af niet gezien kon worden, het noordelijk zijvlak van de westelijke steunbeer, de westmuur beneden de bovenste versnijding, óf niet onmiddellijk als natuursteen kon worden

herkend - versnijdingslijst van de muren in de kapel - werd deze materie niet toegepast. Voor de bouw van de kapel heeft men nogal eens gebruik gemaakt van secundair verwerkte natuursteen:
De ledesteen waterlijst langs de binnenkant van de oostmuur kan door zijn afwijkende profiel afkomstig zijn van de kleine kapel. De andere versnijdingslijsten in de kapel zijn van oorsprong reeds in baksteen uitgevoerd.
De als spekbanden verwerkte gobertanger en ledesteen worden vooral in het benedenstuk van de kapelmuren gevonden. Hogerop werd als spekband veel zandsteen toegepast. In de top werden naar verhouding weinig spekbanden aangebracht, wat ook op een materiaalschaarste kan wijzen.
Het secundair verwerkte natuursteenmateriaal bestond onder andere uit:
Een blok waarin de overgang is gehakt van een haakse hoek naar een kwarthol. De ribbe wordt bij de aanvang van het kwarthol omgezet om 13 cm daarboven in het hart van het hol te dringen. (Beschrijving van de toestand voor de restauratie, blz. 8).
Enige middenmontants met het voor de Oude Kerk gebruikelijke profiel.
Blokken met een profiel als een deel van de kantblokken van het raam in de zuidmuur te zien geeft.
Spekblokje dat de overgang vormt van voorvlak muur tot achtervlak nis van een steunbeer der Kleine Hallenkerk.
Topstuk van beneden-nis van steunbeer Kleine Hallenkerk, met gave toot, een deel van een driepas vormend.
Een blok, waarin twee concave zijden van een veelhoek op een schuin gehakt vlak stuiten. Overeen komend met het basement onder de middenstijl van het transeptraam.
De achterkant van de gebeeldhouwde kop, die het overkragende metselwerk van de zuidwestelijke steubeer opvangt, geeft een gedeelte van het achtervlak van een nis met profiel te zien. Het profiel is gelijk aan dat van de nissen in de tegenwoordige steunberen.
Alle bovenomschreven onderdelen zijn van ledesteen.
Een zandsteen spekblok vertoont aan de achterzijde een profiel als bovengenoemd.
Gobertanger middenstijl van een kruiskozijn; de 95 cm lange stijl is voor iets meer dan de helft gaaf. Een neuslijst steekt ongeveer 5 cm voor het $10\frac{1}{2}$ cm brede achterstuk uit. In de beide zijvlakken van de lijst een gat van 26 mm ø voor een schuif of pen van een luik. De stijl is aan één zijde ingekort.
Een stuk trachiet, bestaande uit twee naar elkaar toelopende vlakken met sterk afgeronde ontmoeting. In één der korte zijkanten een kruisje, voor de aanhechting van specie.

In de eerste eeuwen van zijn bestaan was de Sebastiaanskapel alleen vanuit de zuiderzijbeuk te bereiken. Tijdens de bouw zal men de opening tussen kerk en kleine kapel hebben afgeschoten om de in de kerk te houden diensten zo min mogelijk te hinderen. Om toch gemakkelijk materialen in de kapel te kunnen transporteren hield men een sparing in de spaarnis in de westmuur. (foto nr. 65)
Aan weerszijden liet men een tand staan. De breedte in het bovenstuk meet 73 cm, zich naar beneden verwijdend tot plm. 1, 10 m.
Het vloertje ligt op 58 cm boven de zerkenvloer, terwijl op 2, 40 m boven de zerken twee steigerdeeltjes, breed 20 cm, dik $3\frac{1}{2}$ cm, over de opening zijn gelegd. De opening tussen de deeltjes werd door baksteen afgesloten. Op steigerdeeltjes en bakstenen werd van kleinere stukken steen een soort schenkel gemetseld, waarover een boogje werd geslagen. Toen de doorgang zijn dienst had gedaan, werd het geheel dichtgemetseld.

De vondst van de fundering aan de binnenkant van de westmuur gaf een verklaring voor de stand van de gewelfribbe tussen de bundelpijler en de zuidwestelijke vieringpijler. De zuidelijke helft van de ribbe loopt zichtbaar scheef in de richting van het hart van de westmuur.
In verband met de voortschrijdende restauratie werd het gewelfschot en dakhout afgenomen ter plaatse van het betreffende spant (///)
Het bleek, dat boven- en benedenspant boven het hart van de voormalige steunbeer van de Kleine Hallenkerk stond. (foto nr. 66)
Even onder de zoldervloer waren gordingen en spantbeen vormvast verbonden door korbeels die met pen- en gatverbinding, waar doorheen houten nagels, in de kaponderdelen waren ingelaten.
Toen de steunbeer en zijmuur wegens de nieuw te bouwen èn te verschuiven kapel waren gesloopt, ontbrak elke vorm van ondersteuning aan de zuidzijde van het spant. Om opnieuw een deugdelijke konstruktie te verkrijgen werd naast het benedenspantbeen een nieuw gesteld op het hart van de nieuwe westmuur. Aan de bovenzijde werd dit been verbonden met de gording. Het vermelde korbeel zat in de weg en werd daarom verwijderd.
De gewelfgraat werd uit het oude onderspantbeen gelicht en zó gedraaid tot deze met een pen in het nieuwe been kon worden ingelaten.
Ook het gebogen benedenstuk van de graat werd weggenomen en tegen het nieuwe been bevestigd. Het in de weg zittende profiel aan het oude been werd weggehakt om het gewelfschot door te kunnen voeren.

Voorzover nodig werd tenslotte aan het nieuwe spantbeen een profiel gehakt.
Na het openleggen van de konstruktie bleek het nieuwe been te zijn vervangen door een grenen exemplaar.

De vorm van de kapkonstruktie en de telmerken bevestigen de veronderstelling, dat de kap boven de nieuwe Sebastiaanskapel die van de zuiderzijbeuk kruiste en met een insteek in de toen nog evenhoge kap van middenschip/viering werd ingelaten. Door deze kapvorm kon de zuil tussen beide op de zuidelijke hoeken van de viering staande zuilen verdwijnen.
Het tot stand brengen van een transept was nu volledig verwezenlijkt: er was één doorgaande, door niets onderbroken noord-zuid gerichte ruimte gecreëerd.
(Bij het verhogen van middenschip en viering vormden de insteek en de noordelijke bovenkap boven de zuiderzijbeuk een sta-in-de-weg en werden daarom verwijderd.)

Door de namen MAX MARIA op de banderolle van de trekbalk kan de beschildering op de gehele trekbalk met enkele jaren speling worden gedateerd.
Na de dood van haar vader, Karel de Stoute in 1477, was Maria aan het bewind gekomen. Reeds vijf jaar later overleed ze; toen, in 1482, nam Maximiliaan van Oostenrijk het regentschap op zich over hun zoon, Philips de Schone.
Niet bekend is, wanneer het wapen van Holland en het Jeruzalemskruis werden overgeschilderd.
Wanneer we het volgende in overweging nemen is het mogelijk, dat een en ander in de loop van de 17de eeuw werd verricht.
Na de val van Antwerpen en de afsluiting van de Westerschelde in 1585 ging veel bedrijvigheid over op de stad Amsterdam. Historisch is bekend, dat de vroedschap zich in die tijd en in de volgende eeuw bijzonder autonoom voelde, eigenlijk aanzienlijker en machtiger dan de Staten.
In deze gedachtengang kan de daad passen het stadswapen over het gewestelijk staatswapen heen te schilderen en dat van één notabele over het wapen van een gemeenschap (schutterij).

Het jaartal 1517 onder het Jeruzalemskruis in het gewelf zal uitgaande van de grote homogeniteit van de gewelfbeschildering op de totale beschildering betrekking hebben.
De randdecoratie vertoont veel overeenkomst met die in het gewelf van de Grote Kerk te Naarden, welke beschildering een jaar later, 1518, is gedateerd. De hoofdschilderingen verschillen totaal.

De beschildering in het gewelf geeft de indruk van een echte schutterskapel, waarin religie en profane macht even sterk op de voorgrond treden.
Van de gracht af krijgt men reeds een indruk van de indeling in het gewelf: de gekruiste pijlen in het oostelijk deel van de tracering wijzen op de in de oostelijke gewelfvelden aangebrachte beschilderingen van de H. Ursula en Sebastiaan. De vuurslag met gekruist knuppelkruis in het westelijk traceringsdeel kondigen de wapens aan in de westelijke gewelfvelden.

De gehele opzet van de buitenkant van de westmuur van de Sebastiaanskapel wijst duidelijk op een plan tegen de noordelijke travee een kapel te bouwen en tegen de zuidelijke enkele kleinere aanbouwen.
In verband met het nog niet geheel voltooide onderzoek lijkt het ons wenselijker de vraag in hoeverre men tijdens de bouw van de Sebastiaanskapel met de planning van aanbouwen rekening heeft gehouden te behandelen in de te verschijnen beschrijving omtrent die ruimten.
Bovendien is het onmogelijk een hypothese op te zetten zonder een indruk van die ruimten te geven.

Het karakter van de noordelijke travee van de oostgevel wekt de indruk een binnenmuur te zijn.
Het muurdeel bestaat alleen uit baksteen: aan de afvoergoot, kantstijlen van blindraam en de versnijdingslijst werd geen natuursteen aangetroffen. Het omgezette gootstuk kan op de aanvang van een sluitmuur wijzen.
Het gegeven in overweging nemend, kan met enige zekerheid worden aangenomen dat het in de bedoeling lag een zijkapel te bouwen, zonder dat dit plan echter ooit werd uitgevoerd. Aan de noordkant van de kerk kwam wel een aanbouw tot stand in die vorm: de Mariakapel.
Omdat buiten de genoemde aanwijzingen zowel op archivalisch als bouwkundig terrein geen tastbare feiten bekend zijn is het te speculatief iets over de mogelijke vorm van de te bouwen kapel te schrijven.

Vooralsnog kan geen doorslaggevende verklaring worden aangevoerd voor het afgehakte rondboogfries in de oostmuur.
De breedte strookt met die van het aansluitende vertrek van de uit het begin der 16de eeuw daterende v.m. sacristie. Omdat men een bepaald grondoppervlak behoefde, zou men de benodigde vergroting hebben gezocht in het uithakken van de oostmuur. Het overkragende metselwerk werd dan opgevangen door het toen ingemetselde fries. Deze gedachtegang lijkt evenwel ver gezocht.

Aannemelijker lijkt het volgende:
Vóór de sacristie stond in de hoek gevormd door de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel en de oostmuur van de Sebastiaanskapel een Heilig Grafkapel. Deze ruimte had een ingang in de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel.

In een in de oostmuur uitgehakte nis kan een beeldengroep hebben gestaan. Ter accentuering van de voorstelling en als afsluiting naar boven - een soort baldakijn - had men dan het fries aangebracht.
Het bijzonder rijk uitgevoerde natuursteen baldakijn in het huidige Heilig Graf kan zijn geinspireerd op zijn zeer eenvoudige voorganger.

Op bladzijde 18 wordt aangetoond, dat in 1523 reeds een afsluiting bestond tussen Sebastiaanskapel en zuiderzijbeuk. De fraaie dubbele deur en het houten schot dateren uit het einde van de 16e eeuw.
De door de spaarnis gehakte doorgang in de oostmuur stamt uit de eerste helft van de 17e eeuw. De aanwijzingen die voor het gestelde pleiten, zijn:
de vorm en konstruktie van het kozijn en de betimmerde dagkanten; het vulmateriaal waarmee de spaarnis tengevolge van de doorbraak werd dichtgemetseld; de polychroom tegels die voor het stellen van het als vloertje benutte brok zerk in de dagkant nodig waren.
De laat 15e eeuwse 'roodeur' is mogelijk afkomstig uit een andere doorgang in de Oude Kerk.

Geen historische feiten zijn bekend aangaande het dichtmetselen van het raam in de oostmuur. De eerste zekerheid geeft de Beyer, op wiens aquarel het raam in dichtgemetselde toestand is uitgebeeld.
De grove zandsteen kraagsteentjes aan de buitenkant hebben een bloem- en bladmotief, dat ook op wandtegels omstreeks 1600 is afgebeeld.
Uit bladzijde 21 onder het commentaar blijkt, dat het gebrandschilderde glas in bedoeld raam in 1612 niet meer bestond. Mogelijk gaf de verdwijning van het glas omstreeks de eeuwwisseling reden het raam dicht te metselen.

Tot de aanvang van de 18e eeuw bleef de kapel van ingrijpende wijzigingen gevrijwaard. Vanaf 1708 trad er geleidelijk een versobering in.
De zwierige tracering met tussenstijltjes werd gesloopt en de glassponningen uit de kantstijlen gehakt.
Baksteen tussenstijltjes en een strakke nuchtere vorktracering vormden het vervangende materiaal. In die tijd zullen ook de beschilderingen op gewelf en trekbalk door de beige-gele verflaag zijn bedekt.

In 1756 grepen aanzienlijke veranderingen en herstellingen plaats. Het jaartal op het benedenstuk van de zuidwestelijke kilgraat is voor onze beschrijving van belang, omdat we de op te sommen werkzaamheden in dat jaar kunnen plaatsen.
De bouwaktiviteiten bestonden uit:

1) Het tot stand brengen van een geheel nieuw gehakte zandsteen bundelpijler met kapiteel. Uit de beschrijving van de restauratie bleek dat het basement op een fundering staat, die geen verband heeft met de fundering onder de westmuur en van een afwijkend baksteenformaat en -vorm is opgetrokken. De oudste pleisterlaag op beide zijden van de westmuur stopt tandsgewijs enkele decimeters voor de schacht. Het resterende deel was met een zuivere pleisterlaag besmeerd en slechts met enkele witsellagen overtrokken. De baksteen, variërend van formaat en kleur, was met kassen, accorderend met de tandgewijze moet in de pleisterlaag, met het overige metselwerk in verband gewerkt.
De schacht vertoont een duidelijke frijnslag en gaf de indruk altijd bepleisterd te zijn geweest.
Doorslag gaf het modelé van het kapiteel dat met z'n zware symmetrische acanthusbladmotief in de late louis Quatorze stijl kan worden geplaatst.

2) Op de dekplaat van het kapiteel werd een zandsteen kolonnetje met kapiteel gesteld, waarop het geheel in grenen vernieuwde benedenstuk van de kilgraat kwam te steunen.
Zowel de kapvoet boven de oost- en westmuur als de voeten van de zuidbeuk voor de kapel werden op veel plaatsen met grenen onderdelen vernieuwd.

3) Boven de driekwart ronde zuil en de bundelpijler werd een nieuwe grenen trekbalk met stoelen gesteld.
De sleutelstukken kregen een beëindiging in de vorm van een voor die tijd gebruikelijk ojiefprofiel.

4) Het gewelfschot werd op diverse plaatsen met grenen ingeboet en met de nieuwe trekbalk met een blauw-groene verflaag geschilderd.

Een aanzienlijk ruimtelijk verlies betekende het leggen van een grenen balklaag met vloer ter hoogte van de oude trekbalk. De zoldering was te bereiken via de in de zuidwesthoek van de kapel geplaatste trap.
Boven het houten schot vormde een zwart zeil de afsluiting.
Omdat men tot nu toe van mening was, dat de zoldering en trap pas in 1844 waren aangebracht, zal worden gepoogd deze gedachtegang te ontzenuwen:

a) In het rapport handelend over de uitgevoerde werkzaamheden van 1843-1845 is niets vermeld over het leggen van een balklaag met vloer en het plaatsen van een trap. Omdat het verslag veel kleinere facetten vermeldt, lijkt het onwaarschijnlijk dat over bovengenoemde ingrijpende veranderingen niets zou zijn genoteerd.

b) De architekt van de herstellingen uit 1843 noemde de kapel bij de aanvang van de voorzieningen "de zogenaamde Katechisatie Kamer of Handboogs Kapel".
c) De aquarel van Lamberts uit 1818 laat een omkokerde trap zien die alleen naar een zoldering kan leiden.
d) De vorm der balustertjes op de overloop kunnen in het derde kwart van de 18e eeuw worden geplaatst. Voorts wees de praktijk uit, dat de trap konstruktief niet los te denken is van de zolderbalklaag.
e) Om de grenen balken op de vereiste plaats te krijgen moest men in beide kapelmuren gaten hakken t.b.v. de oplegging en inklemming.

In de westmuur werden de gaten tot de buitenkant doorgevoerd.
Thans konden de balken vanaf de gewelfzolder boven de kapel worden opgehesen, gedeeltelijk door de westmuur gestoken om een draaiing mogelijk te maken, om tenslotte in de tegenoverliggende gaten in de oostmuur te worden ingelaten.
Het teveel aan weggehakt metselwerk werd ingeboet.
De balkkoppen dringen ten dele in de traceringen der blindramen. Met paarse baksteen werd op een tamelijk gebrekkige wijze stijltjes en ander profielwerk hersteld.
Dit laatste werk wijst erop, dat het betengelen van de blindtraceringen later moet zijn verricht. (De aquarel van Lamberts geeft het onderstuk van een der blindtraceringen te zien.)
Doorslaggevend is de blindraamtracering in de westmuur aan de kant van de Smidskapel. De daar gedane vondsten wijzen duidelijk uit, dat plaatsing van de zolderbalklaag aanmerkelijk eerder moet zijn uitgevoerd dan de bouwaktiviteiten uit 1843. (Een uitvoerige uiteenzetting zal worden gegeven in de beschrijving over de Smidskapel).

Het aangevoerde tegen elkaar afwegend kunnen we met zekerheid zeggen, dat de bouw van zolder en trap vóór 1818 moet hebben plaats gegrepen. Het jaartal kan nog verder worden teruggeschoven tot 1756.
Het gewelf werd in dat jaar met een blauwgroene verflaag geschilderd, terwijl de eiken trekbalk zijn oude laag bleef behouden. Wanneer de balk duidelijk te zien was, zou men hem ook een kleur hebben gegeven.
Vooralsnog moeilijk te rijmen is het onder één werk brengen van de zoldervloer die een aanslag op de kapelruimte betekende en de bundelpijler, die een absolute beëindiging van de westmuur vormde en dat punt een accent gaf.

Enkele jaren later, in 1767, werd het benedenstuk van het transeptraam dichtgemetseld door de bouw van het tegenwoordige huisje.
Historisch is vastgesteld, dat het benedenstuk van de zuidmuur tussen de steunberen reeds vanaf 1589 door aanbouwen aan het oog werd onttrokken.

In 1844 werden opnieuw ingrijpende herstellingen verricht:
optrekken van de brabantse wand,
stuclaag tegen zoldering en voor blindtraceringen,
dicht timmeren van de spaarnissen,
betimmeren van houten schot,
schilderen van al het in zicht komende houtwerk met een grijsgroene kleur.

In dezelfde periode kunnen de toppen van de westelijke steunberen zijn afgenomen en vervangen door de lessenaarsdakjes.
De vroegst bekende afbeelding van deze verminking geeft de tekening van J.A. Rust te zien, in 1843 vervaardigd. (Tekening in de verzameling Prentenkabinet Rijksmuseum te Amsterdam).

R.C. Nieuwenhuis, januari 1969

VERBETERING EN AANVULLINGEN

Blz. 11, eerste alinea :

Het oostelijke juk onder de grenen trekbalk stond niet op de abacus, doch steunde op een eenvoudige console enkele decimeters daarboven.

In maart, april en begin mei kwamen verscheidene werkzaamheden gereed :

blz. 45 - 4de alinea:

Het gebrandschilderd glas werd geplaatst.
Het zuidraam werd beglaasd met diagonaalsglas, kompleet met vuurslag, knuppelkruis en pijlen in de tracering.

Zuidwestelijke steunbeer: de van muschelkalk gehakte dubbele waterlijst in het oostelijke zijvlak van de steunbeer werd ingezet.

blz. 46 - 1ste alinea:
Op de vier steunbeerkoppen werden de kruisbloemen bevestigd.

blz. 47 - 1ste alinea:
Het westelijk dakvlak werd van leien voorzien.

blz. 47 - 2de alinea:
Het blokkeel met daaronder een nieuw kolonnet werd geplaatst.

blz. 48 - 2de alinea:

Alle binnenwanden boven de versnijding werden gestucadoord.

Wenteltrap :
Een dakkapel werd gemaakt en met lood bekleed, de wenteltrap werd verhoogd en een bordesje werd gemaakt. De detaillering van de nieuwe balustrade werd naar de oude gekopieerd. De hoeken van de gehele trap werden afgeschuind, zodat een zevenkant ontstond.
Enkele beschilderde gewelfdeeltjes die tengevolge van de gemaakte doorgang naar de buitengoot moesten verdwijnen, werden herplaatst in de linker benedenhoek van het noordoostelijke gewelfveld.

30886/1019